

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

Analýza psychoanalytické koncepce

Ericha Fromma

Martina Kozlová

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Evropská kulturní studia

Diplomová práce

Analýza psychoanalytické koncepce

Ericha Fromma

Martina Kozlová

Vedoucí práce:

Doc. PhDr. Nikolaj Demjančuk, CSc.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, červen 2013

.....

Poděkování:

Ráda bych na tomto místě vyjádřila své poděkování vedoucímu práce Doc. PhDr. Nikolaji Demjančukovi, CSc. za metodickou pomoc, podporu a vstřícnost.

OBSAH:

1 ÚVOD	3
2 ANALÝZA KONCEPCE ERICHA FROMMA	5
2.1 Erich Fromm	6
2.2 Frommova koncepce analýzy	15
3 FROMMOVA TEORIE OSOBNOSTI	30
4 LIDSKÁ PŘIROZENOST	33
5 POJETÍ LÁSKY	37
6 FROMMOVO POJETÍ SVOBODY	47
7 PORUCHY SOCIALIZACE	51
8 FROMMŮV POSTOJ K OTÁZKÁM NÁBOŽENSTVÍ	63
9 NOVÝ ČLOVĚK A NOVÁ SPOLEČNOST PODLE FROMMA.....	68
10 ZÁVĚR.....	75
11 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ZDROJŮ	78
12 RESUMÉ	83
13 PŘÍLOHY	84
13.1 Představitelé kulturní psychoanalýzy	84

13.2 Představitelé psychoanalýzy	86
13.3 Představitel dialektického materialismu	88
13.4 Rozhovory s odborníky	89

1 ÚVOD

Tématem mé diplomové práce je analýza psychoanalytické koncepce německého psychologa, filosofa a sociologa Ericha Pinchase Fromma. Jejím základním cílem je především vylíčení Frommovy psychoanalytické koncepce, zmapování jejího vzniku a postupného vývoje a následné zjištění míry, jakou se její myšlenky odrážejí v současné psychologii a sociologii s důrazem na oblast mezilidských a rodinných vztahů.

Práce vychází z komparace Frommovy analytické koncepce s teorií psychoanalýzy Sigmunda Freuda. Volba uvedeného tématu diplomové práce byla ovlivněna mým, v průběhu doby narůstajícím, zájmem o poznatky psychoanalytické teorie tohoto badatele. Má motivace byla též v nemalé míře podnícena vědomím vlastní role matky, jež se prostřednictvím reflexe výchovy svých dětí pokouší svůj přístup konfrontovat s odbornými stanovisky.

Fromm je v české odborné literatuře hojně reflektován a jeho psychoanalytická koncepce je proto rozpracována v mnoha titulech. Při zpracování práce jsem vycházela především z díla samotného Ericha Fromma, dále pak především z *Moderní psychologie* od Grahama Hilla, z knihy *Dějiny psychologie* od Aleny Plhákové, z titulů významného českého psychologa Milana Nakonečného, a to z *Encyklopedie obecné psychologie*, *Moderní psychologie*, z *Průvodce dějinami psychologie* a z *Psychologie osobnosti*. Využívám zde též přehled psychologických teorií osobnosti u Victora J. Drapely a Oldřicha Mikšíka. Životopisné a další údaje, mapující život Ericha Fromma, pocházejí z knihy *Erich Fromm* od Rainera Funka. Základními Frommovými tituly, ze kterých tato práce čerpá, jsou *Mít nebo být?*, *Člověk a psychoanalýza*, *Mýtus, sen a rituál*, *Umění milovat*, *Umění být*, *Anatomie lidské destruktivity*, *Cesty z nemocné společnosti*, *Psychoanalýza a náboženství*.

Samotný text práce je členěn do osmi stěžejních kapitol. V první kapitole se věnuji analýze Frommovy koncepce, kterou následně rozčleňuji na dvě podkapitoly. První podkapitola se zabývá osobním a profesním životem Ericha Fromma, druhá pak analyzuje jeho koncepční teorii, kde se věnuji dvěma základním způsobům existence: modu vlastnění a modu bytí. Pokusím se zde

přiblížit také Marxovu analýzu společnosti, jež mimo jiné osvětluje nevědomé faktory společenského života. Stručně zde taktéž zmíním jeho interpretaci snu a dosah symbolického jazyka. Druhá kapitola popisuje Frommovo pojetí osobnosti a též komparaci s pojetím osobnosti Karen Horneyové. Další kapitola se zaměřuje na lidskou přirozenost, která stojí dle Fromma v centru zájmu vědy o člověku. Nedílnou součástí lidské přirozenosti je charakter, který tvoří podstatu Frommovy antropologie a sociální psychologie. Čtvrtá kapitola se zabývá tematikou lásky, již považuje za nepostradatelnou aktivní sílu lidského života. V této kapitole se budu věnovat konceptu narcismu, při jehož formování byl Fromm silně ovlivněn přístupem Sigmunda Freuda. Pátá kapitola pak popisuje pojetí svobody, které hraje v životě každého člověka zásadní formotvornou funkci. V šesté kapitole se zabývám Frommovým pohledem na náboženství. Jeho věroučná koncepce nevyžaduje víru v Boha, ale víru v člověka samotného. Sedmá kapitola detailně popisuje různé sociální poruchy, spojené především s potřebou zbavit se odpovědnosti za vlastní život. V závěrečné kapitole představím východisko, kterým Fromm navrhuje modernímu člověku model nezbytného vytvoření nového člověka a vybudování nové společnosti.

2 ANALÝZA KONCEPCE ERICHA FROMMA

Erich Fromm jako mnoho dalších psychologů a psychiatrů vycházel ve svých analytických teoriích z psychoanalýzy. Jedná se o psychodynamický přístup, který do psychologie přivedl pudy a emoce jakožto hybné faktory psychiky.¹ Zakladatelem psychoanalýzy byl Sigmund Freud, vídeňský psycholog a psychiatr specializující se původně na neurologii. Freud se zajímal zpočátku o hysterii a její fyzické příznaky, které neměly žádné fyzicky vysvětlitelné příčiny. V průběhu svého výzkumu došel k závěru, že: „Nevědomé² duševní příčiny zodpovídají nejen za tuto poruchu, ale za všechny poruchy, a dokonce i za ‚normální‘ osobnost. Freud vyvinul techniky léčby nevědomých příčin duševních poruch a vytvořil zásadní teorii vysvětlující, jak se lidská osobnost a její abnormality odvíjejí od dětství.“³ V roce 1902 byl Freud jmenován mimořádným univerzitním profesorem. V témže roce se vytváří okruh prvních zastánců psychoanalýzy, mezi které patřil Steckel, Rank, Reitler, Ferenczi, Adler, Jung, Bleuler, Sacha, Zweig a další.⁴ Od počátku bylo psychoanalytické hnutí plné kontroverzí díky komplikovanosti a modernitě samotného tématu, ale také díky Freudově odborné neústupnosti. Ta se nemohla snést s intelektuální nezávislostí některých jeho žáků, a tak několik v té době již významných psychologů opouští psychoanalytické hnutí vedené Freudem a zakládá vlastní psychologické školy. K těmto osobnostem patřili především Wilhelm Stekel, Alfred Adler, Carl Gustav Jung, Otto Rank a Wilhelm Reich.⁵

Na psychoanalýzu kriticky navázal taktéž americký směr kulturní psychoanalýzy, označovaný též jako neopsychoanalýza. Ta odmítá instinktivní a biologické zaměření klasické psychoanalýzy, přičemž rozhodující pro ni nejsou pudy, nýbrž sociální vztahy člověka. Zdroj konfliktu se nachází tedy

¹ HARTL, Pavel. *Stručný psychologický slovník*, s. 214.

² „Nevědomé bylo chápáno jako dřímající a skryté. Nevědomí je část duše, v níž se nacházejí dynamicky nevědomé duševní procesy, které mají zásadní význam pro chování.“ (KOLEKTIV AUTORŮ. *Filosofický slovník*, s. 287).

³ HILL, Grahame. *Moderní psychologie*, s. 9.

⁴ FREUD, Sigmund – *Life and Work* [online]. [cit. 10. 5. 2013]. Dostupné z WWW: <http://www.freudfile.org/>

⁵ PLHÁKOVÁ, Alena. *Dějiny psychologie*, s. 189.

v sociální oblasti, v konfliktu jedince s požadavky dané kultury. Mezi její hlavní stoupence patřil Erich Fromm, Harry Stack Sullivan a Karen Horneyová. „*Freudův naturalismus je tu do značné míry nahrazován sociologismem, člověk je chápán jako bytost společenská, vystavená nehumanizujícím vlivům ‚nemocné společnosti‘, které z ní činí bytost úzkostnou a neurotickou.*“⁶

2.1 Erich Fromm

Na každou významnou osobnost vědy či veřejného života a výsledky jejích aktivit, ať mají povahu kulturních či vědeckých produktů, lze nahlížet z mnoha perspektiv. Nezpochybnitelná a formotvorná je však role osobního života a jeho peripetií, které utváří privátní přístup ke světu jakožto celku a vytváří jistý orientační rastr, který zpětně působí na tvůrčí aktivizaci. Ve Frommově případě je třeba v tomto kontextu zmínit neobyčejnou kompaktnost postojů a názorovou integritu, kterou zastával po celou dobu své profesní dráhy a to vše opřené o autentický přístup k životu, který vyplýval z jeho poznání, jež bylo v souladu s jeho odbornými postoji.⁷

Erich Pinchas Fromm se narodil 23. března 1900 ve Frankfurtu nad Mohanem. Měl židovské předky, se kterými se vědomě ztotožňoval.⁸ Právě židovská tradice se odrazila též na Frommově výchově, a následně také i v jeho vnímání světa. Nejsilnější vliv měl na Ericha prastrýc z matčiny strany Dajan Ludwig Kraus. Dajan byl aktivním talmudistou⁹ a Erich velice toužil po stejném vědění, avšak kvůli otcově přehnané úzkostlivosti a matčiny depresím se od svého snu odpoutal.¹⁰

Erich si uvědomil svoji tíživou situaci ve vztahu k rodičům v okamžiku, když došlo k náhlé sebevraždě jejich rodinné přítelkyně, úspěšné a mladé malířky. Tato žena byla silně fixována na svého otce, proto si po jeho smrti vzala sama život. „*Tehdy jsem neslyšel nic o Oidipově komplexu nebo incestní*

⁶ NAKONEČNÝ, Milan. *Moderní psychologie*, s. 23.

⁷ FUNK, Rainer. *Erich Fromm*, s. 5.

⁸ DRAPELA, Victor J. *Přehled teorií osobnosti*, s. 63.

⁹ „*Talmud, hebrejsky starožidovský náboženský kodex, v podstatě soubor výkladů ke Starému zákonu, zejména k Desateru přikázání; soubor židovské náboženské (rabínské) tradice.*“ (LINHART, Jiří a kolektiv. *Slovník cizích slov pro nové století*, s. 367)

¹⁰ FUNK, Rainer. *Erich Fromm*, s. 18.

závislosti mezi dcerou a otcem. Byl jsem tím však hluboce zasažen. Cítil jsem silnou přitažlivost k mladé ženě a málo přitažlivým otcem jsem pohrdal. Před tím jsem ještě neznal nikoho, kdo by si vzal život. Přišlo mi na mysl: Jak je něco takového možné? Jak je možné, že mladá, krásná žena je natolik zamilovaná do svého otce, že dá přednost hrobu po jeho boku před radostmi života a malování?”¹¹

Fromm navštěvoval ve Frankfurtu Wöhlerovu¹² školu. Studoval zde mimo jiné latinský, anglický a francouzský jazyk. Maturoval v roce 1918.¹³ Na cestě za jeho vlastní identitou mu pomáhali jeho učitelé. Značný vliv na mladého Fromma měl rabín dr. Nehemia Anton Nobel (1781-1922), znalec židovské mystiky, který celý svůj život žil konzervativní náboženskou praxí. Zřejmě Nobel byl ten, kdo zpřístupnil Frommovi ve dvacátých letech filosofii rabína Hermanna Cohena¹⁴ a jeho novokantovský pohled na tradiční židovství.¹⁵ Právě v Nobelovi a v jeho způsobu života viděl Fromm ztělesnění starozákonných proroků. *„Proroci fascinovali Ericha Fromma po celý život. Nacházel u nich čím dál víc onu negující životní praxi, kterou nyní ve svém náboženském zájmu hledal“.*¹⁶ Fromm se o značném Nobelovu vlivu písemně nikdy nezmínil, až ve stáří bylo z jeho rozhovoru týkajícího se Nobela cítit nadšení a úcta, kterou k němu po celý život choval. *„U každého jiného by musel člověk nejdříve myslet na to, co řekl, u Nobela si stačilo představit, jak vypadal.“*¹⁷

Výklad biblického příběhu o Adamovi a jeho vyhnání z Ráje, tvoří hlavní část Frommovy humanistické filozofie. Svými znalostmi z talmudu poukazuje na schopnost rozlišovat mezi tím, zda je podstata člověka zlá, či dobrá. *„Starý*

¹¹ FUNK, Rainer. *Erich Fromm*, s. 19.

¹² Friedrich Wöhler (31. 7. 1800- 23.9 1882), byl významný německý chemik, který se proslavil svou syntézou močoviny a přispěl k objevu izomerismu[online]. [cit. 8.6.2013]. Dostupné z WWW: <http://www.biografiasyvidas.com/biografia/w/wohler.htm>

¹³ FUNK, Rainer. *Erich Fromm*, s. 35.

¹⁴ *Cohen Hermann (1842-1918) byl německý filosof, zakladatel a představitel marburské novokantovské školy. „Úkolem filosofie je pochopit smysl a cíl lidské kultury; vychází přitom od problému poznání apriorních předpokladů zkušenosti a jednání“.*(KOLEKTIV AUTORŮ. *Filosofický slovník*, s. 69.)

¹⁵ FROMM, Erich. *Budete jako Bohové*, s. 12.

¹⁶ Tamtéž, s. 23.

¹⁷ FUNK, Rainer. *Erich Fromm*, s. 23.

*zákon nestojí ještě na stanovisku, že člověk je od základu zkažený. Neposlušnost Adama a Evy vůči Bohu se tu nenazývá hříchem; nikde tu není ani zmínky, že by tato neposlušnost člověka zkazila. Naopak, neposlušnost je tu podmínkou lidského sebeuvědomění, lidské schopnosti volby, a tak je ve svém posledním důsledku tento první akt neposlušnosti člověka jeho prvním krokem ke svobodě.*¹⁸

Jelikož se Erich Fromm nemohl stát učitelem talmudu, začal nejprve studovat ve Frankfurtu práva, ale příliš ho nezaujala, pročež došel k názoru, že musí změnit obor. V Heidelbergu se tedy začal věnovat studiu sociologie, psychologie a filozofie.¹⁹ Sociologii studoval u Alfreda Webera, se kterým ho pojilo přátelství. Zaobírali se otázkami týkajícími se zákonů, státu i náboženství, které pak ještě rozvíjel u svého učitele talmudu dr. Salmana Barucha Rabinkowa.²⁰ Studium filosofie a psychologie absolvoval u tak slavných osobností, jako byl filosof Heinrich Rickert či psychiatr a filosof Karl Jaspers. Přesto lze konstatovat, že se jejich vliv nijak zásadně na Frommově myšlení neprojevil. Fromm se v té době odcizil ortodoxnímu židovství. Začal se věnovat studiu Hérakleita, Tomáše Akvinského, Georga Wilhelma Friedricha Hegela a Friedricha Nietzscheho. Značný dojem udělal na Fromma Aristotelův a Spinozův přístup k etickým hodnotám a chápání člověka jako celku. Oba myslitelé viděli podstatu lidského chování v morálním přístupu založeném na vnitřních hodnotách člověka.²¹

¹⁸ FROMM, Erich. *Lidské srdce*, s. 14.

¹⁹ DRAPELA, Victor J. *Přehled teorií osobnosti*, s. 63.

²⁰ Dr. Salman Baruch Rabinkow se narodil v roce 1882 v jihoruské Sosnici a pocházel z chasidské rodiny. Pod jeho vlivem získal Fromm přístup k chasidismu. Nejintenzivněji se Fromm u Rabinkowa věnoval studiu výkladu Písma podle talmudu. (FUNK, Rainer. *Erich Fromm*, s. 28)

Chasidismus=vzniká v 17. st. jako východoevropské židovské náboženské hnutí, které požaduje zbožnost, prostou víru a zrušení rozdílu mezi prostými věřícími a rabíny. (LINHART, Jiří a kolektiv. *Slovník cizích slov pro nové století*, s. 158)

²¹ FUNK, Rainer. *Erich Fromm*, s. 36.

V Heidelbergu se poprvé setkává s psychoanalýzou, a to prostřednictvím psychiatričky Friedy Reichmannové²², ta se později stala jeho ženou. Psychoanalýza sice nebyla příčinou jeho „rozchodu“ se židovským náboženstvím, ale byla jakýmsi spouštěčem na jeho cestě od sionismu, který byl příliš nacionalistický a odporoval humanistické interpretaci židovství a mesianismu. Zásadní vliv na konečném zřeknutí se sionismu²³ bylo poznání buddhistického učení, které bylo naprosto nezávislé na psychoanalýze. S buddhismem se seznámil prostřednictvím spisů Georga Grimma. Pro Fromma byl buddhismus mnohem bližším vyznáním, neboť se nejednalo o žádný náboženský systém založený na iracionálních mystifikacích a přijímání autorit.²⁴

Poté, co se Fromm oženil s o deset let starší Friedou, začal docházet na psychoanalýzu ke Karlu Laundauerovi ve Frankfurtu, který byl členem Vídeňského psychoanalytického sdružení, po té i Německé psychoanalytické společnosti. Fromm ukončil své psychoanalytické vzdělání v berlínském institutu v roce 1930. Následně si v Berlíně otevřel psychologickou praxi a v nové budově Institutu ve Wiehmannstrasse 10 začal nabízet veřejnosti své poznatky ve formě přednášek, seminářů i kolokvií.²⁵ V té době se začínal Fromm vymezovat vůči Freudově psychoanalýze. Souběžně s tímto odklonem mu začala být velice blízká marxistická sociologie.

Od roku 1930 Fromm spolupracoval s Institutem pro sociální výzkum.²⁶ Nezastával zde pouze funkci psychoanalytika, ale též sociálního psychologa. Sociologii se snažil skloubit s psychologíí v jistou synteticky kooperující analytickou sociální psychologíí. V tomto období se též podrobně seznamuje

²² FREIDENREICH, Harriet. *Frieda Fromm-Reichmann Jewish Women's Archive*. [online].[citováno 9.6.2013].

Dostupné z WWW:<http://jwa.org/encyclopedia/article/fromm-reichmann-frieda>.

²³ Sionismus je židovské nacionalistické hnutí podporující samostatný židovský stát. (LINHART, Jiří a kolektiv. *Filosofický slovník*, s. 341).

²⁴ FUNK, Rainer. *Erich Fromm*, s. 39.

²⁵ FUNK, Rainer. *Erich Fromm*, s. 42.

²⁶ Dále citováno jako Institut.

s pracemi Karla Marxe.²⁷ Nejvíce ho zaujaly Marxovy myšlenky týkající se lidské svobody. Obě teorie měly společný základ spočívající ve faktu, že lidský život je determinován různými příčinami. U Freuda se tyto příčiny týkají biologických pudů a u Marxe společnosti. Fromm se snažil propojit obě teorie, teorii psychoanalýzy a teorii marxismu. „Užil přitom Marxových sociálních pojmů jako obecného rámce a potřebné psychologické prvky doplnil z díla Freudova.“²⁸

Mezi další Frommovy zájmy patřila psychologie náboženství. Příchod Theodora Reika²⁹ podnítil Fromma k sepsání spisu *Vývoj dogmatu o Kristovi* z roku 1930, ve kterém představil svůj marxistický pohled na psychologii náboženství. I další přednáška *K víře ve všemocnost myšlenek* se týkala marxismu.³⁰ Mezi další jeho významné přátele, kteří měli na Fromma obrovský vliv, patřili Georg Groddeck a Harry Stack Sullivan. Ti následně ovlivnili zejména Frommův kritický pohled na freudovskou psychoanalýzu. Harry Stack Sullivan³¹ byl významný psychiatr, jenž se zabýval pomocí Freudových poznatků zejména schizofrenií. V roce 1936 založil Washingtonskou školu psychiatrie a v roce 1938 založil časopis *Psychiatry*, ve kterém začal Fromm zveřejňovat své vědecké články.³²

V roce 1933 Fromm odchází na pozvání Karen Horneyové z nacistického Německa do USA, kde nejprve působí v Chicagu a poté se přesouvá do New Yorku, kde si zařizuje praxi psychoanalytika. V té době se

²⁷ Karel Marx (1818-1883) byl německým filosofem, ekonomem a původním stoupencem levicového křídla. Ústřední kategorií Marxovy filosofie je odcizení člověka, které chápe jako projev falešného vědomí. Projev, který musí být překonán revoluční změnou společenských vztahů. (KOLEKTIV AUTORŮ. *Filosofický slovník*, s. 259)

²⁸ FUNK, Rainer. *Erich Fromm*, s. 63.

²⁹ Theodor Reik (1888-1969) byl rakouský psychoanalytik a učitel Ericha Fromma, „který učinil paralelu mezi křesťany s jejich náboženským myšlenkovým vývojem na jedné straně a nutkavým neurotikem se zákonitostí nutkavé neurózy na straně druhé a pojednal o masách křesťanů jako o individuálním subjektu.“ (FUNK, Rainer. *Erich Fromm*, s. 64)

³⁰ FUNK, Rainer. *Erich Fromm*, s. 42.

³¹ „Sullivan Harry Stack (1892-1949) se orientoval na problém tzv. interpersonálního chování, zdroj poruch lidského chování viděl v kontextu mezilidských vztahů. K základním lidským potřebám v této souvislosti přiřadil potřebu bezpečí a potřebu uspokojení.“ (KOLEKTIV AUTORŮ. *Filosofický slovník*, s. 388.)

³² FUNK, Rainer. *Erich Fromm*, s. 50.

Fromm začal pravidelně scházet s Karen Horneyovou, s níž žil celkem deset let.³³ Působil na různých vysokoškolských zařízeních a institucích, hlavně pak na Institutu pro sociální výzkum při Columbia University³⁴. Zde se opět setkává s Karen Horneyovou, která na Institutu přednáší psychoanalýzu. Postřehy Horneyové o neuróze dnešní doby byly velice podnětné a pozoruhodné, především v mnohých pohledech na industriální civilizaci a tržní vztahy, čímž doplňuje Fromma.³⁵ V průběhu času však mezi nimi dochází k vážným neshodám, které vedou až k Frommovu odchodu z Institutu.³⁶ Horneyové vadilo, že Fromm vyučuje na Institutu, aniž by disponoval lékařským vzděláním. Proti tomuto rozhodnutí se však postavilo několik Frommových kolegů, kteří se následně rozhodli Institut spolu s Frommem opustit. V té době Frommova popularita nenadále vzrostla, zejména v souvislosti s uveřejněním jeho knihy *Únik před svobodou*.³⁷

Fromm se podruhé oženil 24. července 1944, a to s Henny Gurlandovou, Němkou židovského původu. V průběhu války Henny utrpěla poranění míchy. Fromm s manželkou opouští Spojené státy v roce 1949 a usídlují se v Mexiku, aby se u radioaktivních pramenů zmírnila její revmatická artritida.³⁸ Styky s USA Erich ale nepřerušil a trávil tam během roku na různých školách téměř čtyři měsíce. Henny však přesto na následky svého zranění v roce 1952 umírá. Fromm zůstal v Mexiku i po smrti Henny a působil tam na lékařské fakultě Národní nezávislé univerzity.³⁹ Zde poprvé ve své kariéře mohl seznamovat s psychoanalýzou zdejší psychology a psychiatry. I když byl smrtí Henny velmi zrcen, po čase se opět zaktivizoval a seznámil se s Američankou Annis Freemanovou, se kterou se oženil 18. prosince roku 1953. V roce 1957 inicioval

³³ DRAPELA, Victor J. *Přehled teorií osobnosti*, s. 52.

³⁴ Dále pouze Institut

³⁵ NAKONEČNÝ, Milan. *Psychologie osobnosti*, s. 287

³⁶ DRAPELA, Victor J. *Přehled teorií osobnosti*, s. 64.

³⁷ Ve skutečnosti se však jednalo o osobní neshody mezi Frommem a Horneyovou. Nejpravděpodobnější příčinou jejich neshody byla dcera Horneyové, Marianne. Karen jí doporučila s ohledem na její psychické problémy, studium analýzy u Fromma, tam zřejmě došlo k uvolnění emocí mezi matkou a dcerou, což bylo pro Horneyovou nepřijatelné. Jako by Karen zapoměla, že k úspěšné analýze jsou takové pocity nezbytnou součástí.³⁷ (FUNK, Rainer. *Erich Fromm*, s. 93)

³⁸ DRAPELA, Victor J. *Přehled teorií osobnosti*, s. 64.

³⁹ FUNK, Rainer. *Erich Fromm*, s. 99.

rozsáhlý výzkumný projekt zaměřený na účinky industrializace na mexickou venkovskou společnost a podílel se na založení mexické psychoanalytické společnosti.⁴⁰

Podstatným kulturním vrcholem se pro Fromma stal společný seminář s Daisetzem T. Suzukim⁴¹ o psychoanalýze a zen-budhismu,⁴² který se uskutečnil v srpnu roku 1957. Se zen-budhismem se seznámil stejně jako Horneyová již ve čtyřicátých letech na seminářích na Columbia University v New Yorku. Seminář, který vedl společně se Suzukim, „měl ukázat, že existuje vnitřní příbuznost mezi zkušeností mystickou a vědeckou, jejíž kořeny tkví v humanistické zkušenosti jednoty náboženského jako všeobecně lidského.“⁴³

Současně se svou vědeckou a pedagogickou činností se Fromm zajímal o společenskou a politickou dění. Navrhoval nové uspořádání společnosti, kterou viděl jako organicky sdruženou v pracovních společenstvích. Zakládal nová politická hnutí, se kterými následně spolupracoval, psal články a knihy, jimiž zasahoval do politického dění. Frommova kniha *Obráz člověka u Marxe* jako jedna z prvních vnesla do amerického povědomí Marxovo dílo. V roce 1968 se aktivně účastnil kampaně, ve které se senátor Eugen McCarthy ucházel o kandidaturu na prezidenta Spojených států. Přílišná aktivita, kterou vynaložil na podporu kampaně, zapříčinila oslabení jeho těla a následný infarkt, který Fromma donutil vzdát se politické činnosti.⁴⁴

⁴⁰ DRAPELA, Victor J. *Přehled teorií osobnosti*, s. 64.

⁴¹ „Daisetz Teitaro Suzuki (1870-1966) byl jedním z nejvýznamnějších průkopníků Far Eastern moudrosti na Západě. Filozof a učenec buddhistické učil na Princetonu a Harvardu, Curychu a Heidelbergu a ovlivnil západní myslitele, jako Carl Jung, Heidegger, Jaspers a Toynbee. Jeho rozsáhlé literární dílo významně přispělo k přijetí buddhistické filozofie a praxe na Západě“[online]. [citováno 9. 6. 2013]. Dostupné z WWW: [http://www.amazon.de/http://www.amazon.de/Die-große-Befreiung-Einführung-Zen Buddhismus/dp/3502611572](http://www.amazon.de/http://www.amazon.de/Die-große-Befreiung-Einführung-Zen-Buddhismus/dp/3502611572)

⁴² Zen buddhismus - v zenu máme pocit, že probuzení je něčím zcela přirozeným, něčím překvapivě samozřejmým, k čemu může dojít v kterémkoliv okamžiku. Zen je též přímý ve svém způsobu výuky, neboť směřuje přímo a otevřeně k pravdě a nepohrává si se symboly. Pro zen je charakteristické okamžité probuzení bez nutnosti projít přípravnými stádii[online]. [citováno 9. 6. 2013]. Dostupné z WWW: <http://www.buddhismus.cz/zen-buddhismus.html>

⁴³ FUNK, Rainer. *Erich Fromm*, s. 101.

⁴⁴ FUNK, Rainer. *Erich Fromm*, s. 106-112.

V roce 1974 se již nevrací do Mexika, ale usídluje se v Tessinu s novými plány proniknout k jádru myšlenek významného německého teologa a filosofa Mistra Eckharta a německého filosofa Karla Marxe. Oba čerpají z životní praxe, při které dospěli k poznání, že život člověka je kvalitnější, staví-li jej na jednotě svých schopností prožitku a lásky. „*Mistr Eckhart učil, že podmínkou dosažení duchovního zdraví a síly je nic nemít a učinit sám sebe otevřeným a ‚prázdným‘, nepřipustit, aby mi vlastní ego stálo v cestě. Marx učil, že luxus je stejná neřest jako chudoba a že naším cílem by mělo být: více být, nikoli více mít.*“⁴⁵ Teorie a životní poznatky obou těchto velkých filosofů využil ve své knize *Mít nebo být?*, která byla vydána v roce 1976. Prostřednictvím této knihy chtěl Fromm podat pomocnou ruku tzv. „*nemocné společnosti*“. Následující rok ho opět postihl infarkt a jeho tvůrčí síla pomalu ochabla. Erich Fromm se pouze o pět dní nedožil svých 80. narozenin, zemřel 18. března 1980 na čtvrtý srdeční infarkt ve švýcarském Locarnu.⁴⁶

Erich Fromm byl také členem tzv. „*Frankfurtské školy*“⁴⁷, která vznikla v roce 1923 jako centrum pro interdisciplinární marxistický výzkum. Dalšími členy byli například Max Horkheimer, Theodor Adorno⁴⁸, Walter Benjamin, Herbert Marcuse⁴⁹, Otto Kirchheimer a Franz Neumann. Představitelé školy

⁴⁵ FROMM, Erich. *Mít nebo být?*, s. 20.

⁴⁶ MIKŠÍK, Oldřich. *Psychologické teorie osobnosti*, s. 65.

⁴⁷ Jednalo se o velice významný proud v dějinách evropského myšlení. „*Tuto generaci spojovala teoretická hlediska marxismu, zejména hledisko individuální a společenské praxe jako prvku s největším významem pro analýzu společnosti, kritický vztah k dosavadním sociálním teoriím a odmítavý vztah k fungování poosvícenské evropské vědy a racionality. Její snahou bylo obnovit teoretický výzkum moderních společností a nastolit program neomezeného sociálního výzkumu.*“ (KOLEKTIV AUTORŮ. *Filosofický slovník*, s. 395.)

⁴⁸ Adorno Theodor Ludwig Wiesengrund (1903-1969) byl německý filosof, teoretik hudební vědy a estetik. Původní noetická intence jeho filosofie vycházela ze snahy překonat oddělení spekulativního myšlení o bytí od jeho empirického výzkumu, a to prostřednictvím dvojí negace: klasických filosofických systémů, založených na subjekt-objektové diferencii a proměňovaných v ideologii, a moderní společnosti a kultury. Právě její kritika tvoří těžiště Adornovy filosofie.“(KOLEKTIV AUTORŮ. *Filosofický slovník*, s. 13.)

⁴⁹ Herbert Marcuse (1898-1979) upozorňuje již v své knize *Jednorozměrný člověk* před proniknutím ideálu ekonomické prospěšnosti do kulturních a politických sfér. Požadavky na instrumentálně – účelové jednání prostupují zcela veškerým společenským životem i tam, kde se člověk v západních demokraciích cítí svobodný, je ve skutečnosti nenápadným způsobem ovládán. A to tím více, že už sám není schopen vlastního myšlení.(BLECHA, Ivan. *Filosofie*, s. 185)

vedli mezi sebou neustálé rozmíšky. Podle Rainera Funka Fromm neměl moc přátelský vztah s Adornem, zato Horkheimer na Fromma velice zapůsobil a nasměroval ho ke kritice marxistické teorie, které se věnoval především Adorno.⁵⁰ Theodor Adorno našel řešení v umění, neboť dílo, i když je rozumově zdůvodnitelné, působí iracionálně. Jeho tezí bylo, že konkrétní dílo dokáže zachovat osobitou skutečnost, aniž by se stalo předmětem výpočtu či účelem spotřeby.⁵¹ K Marcusovi se Fromm osobně vyjádřil takto: „*K Marcusovi jsem měl vztah – jak to říci – který byl velmi ambivalentní. Šli jsme velice různými cestami. Jeho ideálem vlastně bylo, aby se člověk stal opět dítětem. Mým ideálem bylo, aby se člověk sám vyvinul k nejvyšší zralosti, k naplnění své osobnosti.*“⁵² Nejvyšším stupněm zralosti byla pro Fromma jediná smysluplná cesta vedoucí k lidské proměně, cesta k „*modu Být*“.

V souvislosti s frankfurtskou školou bych se krátce zmínila o její české recepci, zejména pak v souvislosti s Erichem Frommem. V šedesátých letech vyšly v Čechách překlady Frommových titulů, jako *Umění milovat*, *Člověk a psychoanalýza* a *Lidské srdce*, které byly následně velice kladně přijaty. Z českých filosofů, kteří Fromma oceňovali, je třeba jmenovat např. filosofy Karla Máchu, Ivana Svitáka, Milana Machovce či Egona Bondyho. Milan Machovec a Egon Bondy byli dokonce s Frommem v písemném kontaktu. V knize Karla Máchy *Mezilidské vztahy v moderní společnosti* najdeme následující charakteristiku Fromma: „*Fromm v moderní době zpracoval problém člověka v nejširší koncepci, do svého zorného pole zachytil všeobecné sociálně-ekonomické předpoklady života dnešních lidí a spojil je s psychologickým, sociologickým a filosofickým rozbořením existenciálních problémů lidského jednotlivce. Zároveň obsáhl i podstatný problém mezilidských vztahů. Jeho rozbor situace současného člověka se tím stává velmi plastickým a polydimenzionálním.*“ (Karel Mácha, *Mezilidské vztahy*

⁵⁰ FUNK, Rainer. *Erich Fromm*, s. 88.

⁵¹ BLECHA, Ivan. *Filosofie*, s. 184.

⁵² FUNK, Rainer. *Erich Fromm*, s. 88.

v *modernej spoločnosti. Teória ľudských vzťahov*, Vydavateľstvo politickej literatúry, Bratislava 1967, s. 65)⁵³

Jak jsem již uvedla v předchozí kapitole, Frommova tvorba byla v mnoha titulech jiných badatelů namnoze reflektována. V následující stati se budu věnovat stručně některým jeho stěžejním titulům. Fromm se ve své knize *Strach ze svobody*, kterou napsal v roce 1941, věnoval analýze lidské svobody a lidské náchylnosti k autoritativním režimům. I když svoji psychoanalytickou teorii na „sociologický“ základ nepostavil, jeho hlavní myšlenky byly přesto často využívány v politické psychologii.⁵⁴ Taktéž další Frommovy spisy byly svými filozofickými i psychologickými komentáři podporou společenských i politických otázek. Další stěžejní knihou je *Člověk a psychoanalýza* z roku 1947, která svými novými poznatky doplňovala předchozí dílo *Únik před svobodou*. Tyto knihy vzájemně nastínily Frommovu teorii o lidské povaze. Jeho zřejmě nejpopulárnější knihou se stalo *Umění milovat* z roku 1956, kde se Fromm podrobně zabývá jednou z neaktivnějších sil člověka, láskou. Poté následovalo roku 1964 vydání titulu *Lidské srdce*. Tato kniha navazuje na jeho dřívější tituly *Útěk před svobodou* a *Člověk a psychoanalýza* a pojednává o podstatě zla a volbě mezi entitami dobra a zla. O dva roky později byla vydána kniha *Budete jako bohové*, kde se snaží Fromm o interpretaci Starého zákona, nutno podotknout, že velice radikálně. Kniha *Mít nebo být* vyšla v roce 1976 a kniha *Umění být* vyšla z pozůstalosti v roce 1992.

2.2 Frommova koncepce analýzy

Erich Fromm byl po celý svůj život ovlivněn třemi zásadními faktory, a to židovskou minulostí, psychoanalýzou a marxismem. Jakožto představitel humanistické psychoanalýzy se snažil o její syntézu s marxismem, jednalo se tedy o propojení psychologie a sociologie. „Revidoval mnohé principy a závěry klasické psychoanalýzy, zejména kritizoval freudovský biologismus, odmítl libidinózní interpretaci oidipovského komplexu, měl kritický vztah k freudovským představám o antagonistickém rozporu mezi člověkem a kulturou, o roztržce

⁵³ SIOSTRZONEK, Pavel. *Česká recepcce frankfurtské školy. Ohlédnutí za třicátými, šedesátými a sedmdesátými léty 20. století*[online]. Britské listy, 4.2 2005 [citováno 18.6.2013]. Dostupné z WWW: <http://blisty.cz/art/21805.html>

⁵⁴ FUNK, Rainer. *Erich Fromm*, s. 91.

*mezi přirozeností a sociálností lidské bytosti. Člověka chápe jako sociální bytost, která je v neustálém kontaktu s přírodním i polidštěným světem.*⁵⁵

Ve svých studiích se též zaměřuje na postfreudovskou analýzu a na sociokulturní činitele, které mají vliv na osobní přizpůsobení. Lze tedy jeho teoretická východiska označit jako „*psychosociální*“.⁵⁶ Fromma ovlivnilo Freudovo odhalení vnitřních zákonitostí lidské psychiky, poznatky osobnosti a psychických mechanismů vědomí a nevědomí. Zejména poznatek, že je život ovládán dvěma vášněmi, láskou a destruktivitou.⁵⁷ Fromm kladl značný důraz na společnost a s tím spojené uvědomění si své vlastní hodnoty. Zdůrazňoval odcizení člověka v převážně materialistické a industriální společnosti. Mezi nejdůležitější aspekty jeho psychoanalytické koncepce patří láska, svoboda, charakter a také odpovědnost za svá konání, protože pouze my sami jsme zodpovědní za svá pravidla, podle kterých jsme se rozhodli žít svůj život. „*Nejsi to, co máš, ale jsi to, co jsi, ve smyslu jaký jsi*“.⁵⁸ Fromm pojímá lidskou osobnost jako součet zděděných a získaných vlastností, které činí člověka jedinečným a neopakovatelným produktem mezi vrozenými potřebami a sociálními vlivy.⁵⁹

Fromma lze označit z hlediska cílů odborného zájmu nejen za psychologa, ale též za sociologa, historika a filozofa. Proto tímto prizmatem vnímal též životy jednotlivců v celkové perspektivě, jako společnost. Jako psychoanalytik a sociolog kritizuje zejména dehumanizující vlivy moderní společnosti. Uvádí důležitost uvědomění si sama sebe a své vnitřní hodnoty. „*Mít schopnost slyšet sebe sama je podmínkou pro to, aby člověk mohl slyšet jiné. Cítit se sám u sebe doma je nutným předpokladem, aby se člověk dostal do vztahu k jiným.*“⁶⁰ Zde opět narážíme na provázanou a neoddělitelnou souvislost vztahu mezi člověkem a společností, kdy se duševní rozpoložení člověka odráží v jeho přístupu vůči společnosti a naopak, kdy společnost zpětně silně ovlivňuje a formuje lidskou psychiku. Stejně jako jiní představitelé

⁵⁵ LEJBIN, Valerij Moisejevič. *Psychoanalýza a filozofie neofreudismu*, s. 204.

⁵⁶ Tamtéž, s. 63.

⁵⁷ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity*, s. 20.

⁵⁸ FROMM, Erich. *Mít nebo být?*, s. 64.

⁵⁹ DRAPELA, Victor J. *Přehled teorií osobnosti*, s. 65.

⁶⁰ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*, s. 88.

humanistické psychologie klade důraz na úzkou souvislost mezi duševním zdravím a seberealizací.⁶¹

Můžeme ho považovat též za člověka politicky aktivního, neboť v průběhu doby zakládá nová politická hnutí a podporuje společenské a politické citění ve společnosti. Proto se též ve svých teoriích snažil o syntézu psychoanalýzy s analýzou ekonomické a politické struktury společnosti, kde nahradil základní principy marxistického dialektického materialismu vnitřními, hybnými, iracionálními silami v člověku samotném.⁶²

Marxova analýza společnosti má podobný charakter jako Freudova psychoanalýza. Osvětluje nevědomé faktory společenského života, jenž se podílí na celospolečenských transformacích a obdobně jako Freud, odhaluje skryté rysy lidského jedince, které ovlivňují jeho psychiku a chování.⁶³ Fromm se poprvé veřejně vyjádřil k Marxově teorii v době, kdy začal působit na Institutu pro sociální výzkum, a to v příspěvku *Psychoanalýza a sociologie* z roku 1929.⁶⁴ Fromm se primárně nezajímá o nedostatky a slabé stránky Marxova myšlení, orientuje se převážně na jeho humanistické a existenciální odkazy. Hlavní rozpor vnímá Fromm v neschopnosti rozlišit rozsah proměny kapitalismu a následného uspokojování ekonomických potřeb průmyslových společností. Ve svých tezích Marx také opomenul nebezpečí výskytu byrokracie, centralizace, a také vznik autoritářských režimů.⁶⁵ Fromm se ve své knize *Obraz člověka u Marxe* snaží o očištění jeho myšlenek, které byly v průběhu dějin různou měrou dezinterpretovány. Nejrozšířenější mylná představa je o Marxově „materialismu“. Marx ve svém díle nikdy nepovažoval lidskou touhu po penězích, pohodlí a maximálním zisku za nejvyšší psychologický motiv. Další mylnou domněnkou bylo tvrzení, že Marx opomíjel význam individua a nekladal důraz na duchovní potřeby člověka. Všechny tyto mylné představy o Marxových myšlenkách jsou podle Fromma nepravdivé. „Marxovým cílem byla duchovní emancipace člověka, jeho osvobození z pout

⁶¹ NAKONEČNÝ, Milan. *Psychologie osobnosti*, s. 314.

⁶² DRAPELA, Victor J. *Přehled teorií osobnosti*, s. 66.

⁶³ FROMM, Erich. *Obraz člověka u Marxe*, s. 148.

⁶⁴ FUNK, Rainer. *Erich Fromm*, s. 60-62.

⁶⁵ FROMM, Erich. *Obraz člověka u Marxe*, s. 8-9.

*ekonomických předurčení, obnovení lidské celistvosti a vytvoření předpokladů jednoty a harmonie s druhými lidmi a přírodou.*⁶⁶

Oldřich Mikšík osobně považuje Ericha Fromma za humanisticky orientovaného personologa, který spatřuje největší přínos v apelu na uvědomění si vlastní vnitřní hodnoty, získání aktivní svobody a odpovědnosti za svůj život.⁶⁷ Fromm vidí podstatu člověka v uspokojování fyziologických a psychologických požadavků, které klade na sociální prostředí a jejichž uspokojování vede k přirozenému vývoji jedince.⁶⁸

Zajímavou postavou zabývající se totožnými otázkami humanity či člověčenství byl také Tomáš Garrigue Masaryk, významný politik, filosof a sociolog. Svě zajímavé názory a poznatky popsal ve své knize *Ideály humanitní*. Na základě internacionalismu a kosmopolitního náhledu vnímal Masaryk potenciál každého národa k tvorbě humanitní ideje a možnosti vytvoření člověčství prostřednictvím světové organizace celého člověčenstva. *„Moderní člověk má kouzelné heslo Humanita – Člověčenství – Člověčství, kterýmžto heslem vystihuje všechny své tužby asi tak, jako člověk středověký všechny své tužby vyjadřoval slovem křesťan.*⁶⁹

Za zásadní termíny ve Frommově filosofii pokládáme pojmy existence vlastnění a samotného bytí. Při rozlišování těchto dvou způsobů života se Fromm opírá o myšlenky Ježíše, Buddhy, Mistra Eckharta a Marxe. Ježíš říká: *„Neboť kdo chce svůj život zachránit, ztratí ho; kdo ztratí svůj život kvůli mně, zachrání si ho. Nebo co je platno člověku, byť by celý svět získal a sebe sama však uvrhl do zkázy?(Lukáš 9,24-25).*⁷⁰ Buddhovo učení vybízí člověka, k dosažení nejvyššího lidského poznání a zapovídá mu úsilí o moc a bohatství. Mistr Eckhart učil, že v cestě vedoucí k duchovnímu zdraví a síle nám nesmí stát vlastní ego. Marx naproti tomu považoval luxus a chudobu za stejný druh neřesti a apeloval, že cílem musí být vždy bytí nikoli vlastnění.⁷¹ Podstata

⁶⁶ FROMM, Erich. *Obraz člověka u Marxe*, s. 11.

⁶⁷ MIKŠÍK, Oldřich. *Psychologické teorie osobnosti*, s. 66.

⁶⁸ FILIPEC, J., CVEKL, J., PRŮCHA, M., TONDL, L. *Člověk a moderní doba*, s. 91.

⁶⁹ MASARYK, Tomáš Garrigue. *Ideály humanitní*, s. 83.

⁷⁰ FROMM, Erich. *Mít nebo být?*, s. 20.

⁷¹ Tamtéž, s. 20.

v rozdílném pojetí lidského života spočívá v rozlišení mezi potřebami subjektivního rázu, které vedou pouze k chvilkovému uspokojení a potřebami vedoucím k lidskému rozvoji. Fromm byl dlouhá léta ovlivněn tímto rozdílem a snažil se nalézt konkrétní empirický základ prostřednictvím psychoanalytické metody. O výsledcích svého studia se zmiňuje ve své knize *Mít nebo být?* Fromm zde došel k závěru, že rozlišení mezi modelem vlastnictví a modelem bytí je shodné, jako rozdíl mezi láskou k životu a láskou ke smrti. Považuje tyto rozdílné způsoby prožívání za sílu, která rozlišuje charakter mezi jednotlivci a společnostmi.⁷²

Podle Fromma v současné společnosti převládá modus vlastnění, neboť člověk žijící v průmyslové společnosti si nejvíce zakládá na pocitu moci, dříve se za zisky a touží po vlastnictví a hromadění majetku. Lidské jednání se orientuje na různé živé či neživé objekty, které vytváří nebo přetváří. S rozvojem civilizace souvisí i mnohonásobně větší počet těchto objektů a jejich kumulace. Fromm dochází k názoru, že každá kultura má rozdílný poměr mezi objekty a činnostmi.⁷³ Ve své studii naráží na skutečnost, že primitivní člověk, i když měl méně majetku oproti současnému lidskému jedinci, byl jeho život ve své podstatě mnohem hodnotnější a šťastnější. Fromm nabízí několik příkladů pro podporu této teorie. Primitivní člověk zvládal všechnu fyzickou práci vykonat sám. Neměl k dispozici žádné stroje ani zvířata. Rozdíl není pouze ve fyzické stránce, ale také ve stránce mentální. Možná nebyl tak vzdělaný, ale dokázal daleko více rozvíjet své smysly. Oproti tomu dnešní průměrný člověk je sice veden k neustálému vzdělávání, ovšem tento vzdělávací systém nijak nepřispívá k jeho lidskému individualistickému duševnímu rozvoji. Moderní člověk nedochází k nějakému vlastnímu závěru na základě vlastního aktivního myšlení, ale automaticky přejímá bezduché informace, která jsou pro něj nejpříjemnější.⁷⁴ Lze konstatovat, že moderní člověk žije v jakési symbióze se světem strojů. V minulosti lidé uctívali modly, amulety a promítali do nich svoji sílu, nyní však za své modly považují stroje, které se stávají znakem moci a síly. Jedná se ale v podstatě jen o dílčí materiální objekty. Člověk samotný přisoudil těmto neživým objektům onu moc, která je jen výrazem jeho

⁷² FROMM, Erich. *Mít nebo být?*, s. 20.

⁷³ FROMM, Erich. *Umění být*, s. 79.

⁷⁴ Tamtéž, s. 81.

představivosti a iluzí. Moderní člověk má pocit nadřazenosti nad přírodou, myslí si, že ji ovládá, ale skutečnost je opačná. Člověk se ve vztahu k okolnímu světu cítí naprosto bezmocný, neboť jeho existence není výsledkem skutečných lidských sil, ale pouze jakéhosi odcizeného systému. „*Souhrnem: moderní člověk má mnoho věcí, užívá mnoha věcí, ale je velmi málo. Jeho procesy cítění a myšlení jsou zakrnělé jako neužívané svaly. Bojí se každé rozhodující společenské změny, protože každé porušení společenské rovnováhy pro něj znamená chaos či smrt – když ne smrt fyzickou, tak smrt jeho identity.*“⁷⁵

Aby se mohl člověk osvobodit od současného trendu orientace na vlastnění, které je hluboko zakořeněné ve struktuře současné industriální společnosti, musí se snažit o její překonání, které spočívá ve znovuoživení duševních, intelektuálních a fyzických sil člověka a jeho snaze dosáhnout sebeuvědomění.⁷⁶ K cestě sebeuvědomění a k vlastnímu rozvoji navrhuje Fromm ve své knize *Umění být* konkrétní kroky, jež by měl člověk akceptovat a jimž by měl věnovat pozornost. Uvádí zde také mnoho komplikací, kterých by se měl člověk vyvarovat.

Mezi takové překážky patří podle Fromma „*velké podvody*“.⁷⁷ Ve 20. a 30. letech se objevilo nové hnutí, které se soustředilo na dva základní lidské problémy bytí. Jednalo se o osvobození člověka od fyzických i duševních pout, jimiž byl svázán jeho běžný život.⁷⁸ Hnutí k těmto osvobozujícím praktikám využívalo dva základní zdroje. První proud byl psychoanalytický, kde se využívaly masáže a celkové uvolnění těla. Druhý se soustředil na cestu k osvobození mysli, a to především prostřednictvím využití idejí východních náboženství, jako např. buddhismu či jeho zenové podoby.⁷⁹ V každém uvedeném učení se objevuje požadavek na vnitřní svobodu, která je spojena s rozvojem rozumu, který představuje nástroj myšlení. Cílem by mělo být poznání opravdového světa na rozdíl od světa, který je zmanipulován k uspokojování potřeb určitých lidí. Padesátá a zvláště pak léta šedesátá přinesla s celkovou změnou společenského klimatu v západní společnosti též

⁷⁵ FROMM, Erich. *Umění být*, s. 81.

⁷⁶ FUNK, Rainer. Předmluva vydavatele. In: FROMM, Erich. *Umění být*, s. 5.

⁷⁷ FROMM, Erich. *Umění být*, s. 17.

⁷⁸ Tamtéž, s. 19.

⁷⁹ Tamtéž, s. 20.

masový zájem o východní spiritualitu, a to zejména ve Spojených státech. Jednalo se ovšem pouze o velký podvod, neboť tato hnutí slibovala proměnu osobnosti, i když dokázala poskytnout jen chvilkové uvolnění či povzbuzení energie. Nejvýznamnějším hnutím bylo Transcendental Meditation, v jehož čele stál indický guru Mahariši Maheš Jodži, který vedl meditaci nad mantrou.⁸⁰

I když Fromm příznivé meditační účinky nepopírá, upozorňuje v této souvislosti na její potenciální negativní účinky, které spatřuje v jisté formě deindividuaace.⁸¹ Fromm upozorňuje na značné nebezpečí těchto hnutí, neboť jejich členové jsou vesměs velice inteligentní a prozíraví lidé, kteří se přesto nechali zlákat přehnanou komercí a nejasnou reklamou. Fromm si klade otázku: „*Pronikl duch velkého byznysu a jeho prodejních metod už tak daleko, že ho člověk musí akceptovat i v oblasti duchovního vývoje individua?*“⁸²

Mezi další kroky vedoucí k umění „*Být*“ patří podle Fromma například nutnost vyhybat se triviálním konverzacím. Proč se člověk tak snadno strhne k triviální konverzaci? Možná je to tím, že zásadních témat k rozhovoru moc neexistuje. Mluvíme-li o politice, válkách a nemocích, snad i začínáme věřit, že kdyby nebylo těchto tragédií, tak bychom nemohli vést žádné rozhovory. Stáváme se prodejním neživým artiklem, který mezi sebou vede triviální komunikaci na téma o své neprodejnosti, charakteru prodavačů či zákazníků. Za nejtriviálnější konverzaci považuje Fromm mluvení samo o sobě.⁸³ Zásada „*žádné úsilí, žádná bolest*“ je dnes velice populární, zejména v souvislosti s metodou vzdělávání. V současnosti jsou mladým lidem nabízené snadné a příjemné vzdělávací kurzy, pod nálepkou sebevyjádření či svobody. Druhá průmyslová revoluce měla poskytnout lidem osvobození od tvrdé práce, aby měli více energie k tvůrčím a vznešeným úkolům. Místo toho však přichází éra ideálu lenosti. Lidé považují za dobrý život, ten který je bez námahy. Úzká souvislost mezi zásadou „*žádné úsilí*“ je zásada „*žádná bolest*“. Moderní člověk má panickou hrůzu z bolesti, a to ať už se jedná o fyzickou či duševní bolest. Člověk se musí naučit přijímat bolest jako přirozenou součást života, aby se

⁸⁰ FROMM, Erich. *Umění být*, s. 20.

⁸¹ FROMM, Erich. *Umění být*, s. 22.

⁸² Tamtéž, s. 22.

⁸³ Tamtéž, s. 24-26.

dokázal orientovat v její hierarchii.⁸⁴ Dalším krokem mířícím k pravé podstatě bytí je zbavit se obav z čehosi vnucovaného a vyžadujícího disciplínu, což úzce souvisí s potřebou naprosté svobody rozhodování.⁸⁵ Důležitou podmínkou úspěchu v „*umění být*“ je chtít jednu věc a zaměřit se na jeden cíl.⁸⁶ Pokud by se nám to podařilo, mohli bychom tomuto objektu věnovat veškerou naši energii a zvýšili bychom tím předpoklad úspěšného docílení svého záměru. Dále se musíme snažit být bdělými a koncentrovat se. Stav bdělosti ovlivňují také lidé, s nimiž jsme v kontaktu. Příkladem může být muž, který pracuje v kanceláři a vykonává rutinní práci, při které působí ospale a unaveně. Ovšem po té, co se sejde se ženou, do které je zamilován, najednou ožije a je plný energie. Můžeme konstatovat, že se stane plně bdělým.⁸⁷ Lidé se často cíleně vyhýbají koncentraci, neboť jsou přesvědčeni, že je příliš namáhavá a vyčerpávající. Ovšem opak je mnohdy pravdou. „*Nedostatek koncentrace člověka unavuje, zatímco koncentrace vzpružuje.*“⁸⁸ V nekoncentrované aktivitě postrádáme energii, která člověka pozitivně nabíjí. Soustředění vyžaduje vnitřní aktivitu, nikoli zaneprázdněnost. Pro uvědomování si sama sebe, nám může ulehčit cvičení naší koncentrace, k čemuž slouží některé druhy techniky meditace. Fromm využívá různé formy meditace k dosažení vyšší úrovně bytí.⁸⁹ Mezi takové meditace podle Fromma zajisté patří meditace buddhistická, ta vede člověka k cíli, jako je například skoncování s chamtivostí, nevědomostí a nenávistí.⁹⁰ Základní princip této meditace je v hlubokém uvědomění si vlastního těla a vlastních myšlenek.⁹¹ Za velmi přínosnou metodu, která může přispívat k lidskému duchovnímu rozvoji, považuje Fromm psychoanalýzu.

Psychoanalýza je popisována jako věda o nevědomí. „*Její zakladatel Sigmund Freud věřil, že zřetězování asociací je určováno pudovými a emočními*

⁸⁴ FROMM, Erich. *Umění být*, s. 28 -29.

⁸⁵ Tamtéž, s. 29.

⁸⁶ FROMM, Erich. *Umění být*, s. 33.

⁸⁷ FROMM, Erich. *The Art of being*, s. 35.

⁸⁸ FROMM, Erich. *The Art of being*, s. 45.

⁸⁹ FROMM, Erich. *Umění být*, s. 47.

⁹⁰ FROMM, Erich. *Umění být*, s. 50.

⁹¹ Tamtéž, s. 51.

*procesy. City jako bezprostřední pudová energie rozhodují o tom, co bude zapamatováno či zapomenuto.*⁹² Fromm na rozdíl od většiny laiků a profesionálů, kteří považují psychoanalýzu pouze za metodu léčení neuróz, vnímá psychoanalýzu jakožto nástroj vedoucí k uvědomování si vytěsněných sexuálních vzpomínek a s nimi spojených afektů. Toto uvědomění se vztahuje pouze na pudové síly a je orientováno na léčebný účel v běžném slova smyslu, což znamená fakt pomoci danému pacientovi, jímž se může dostat na společensky přijatelnou úroveň. Původní koncepce psychoanalýzy přijde Frommovi omezená, neboť dostatečně nevystihuje pravou hloubku Freudových objevů. Freud sám postupně upravoval své teze na základě aktuálního společenského vývoje. Dokonce ve dvacátých letech změnil svou stávající teorii o rozhodující roli konfliktu libida a ega, za teorii rozhodující role konfliktu dvou biologicky zakořeněných instinktů, instinktu života a instinktu smrti. Lze fakticky konstatovat, že se teorie libida vzdal.⁹³

Největší přínos psychoanalýzy vidí Fromm v odkrytí pravé identity lidského bytí a myšlení, neboť Freud ukázal, že veškeré intencionální chování, ctnosti a myšlení jsou pouhou zástěrkou vnitřní skutečnosti.⁹⁴ I když si Fromm podstaty psychoanalýzy velice váží a respektuje její přínos v uvědomování si vlastního Já, považuje její využití v jistých případech za neúčinné. Největší překážku ve využití psychoanalýzy vidí Fromm v neschopnosti jedince řešit problém individuálně. Člověk opomíjí své emoce, které zákonitě vedou při řešení problému k trýznivým trápením, bolestivým rozhodnutím, ale zároveň také k uvědomění si své síly vyřešit problém a posunout se blíže k duševní stabilitě. O to všechno člověk využitím psychoanalýzy u prvotních problémů přichází, především však o svůj duchovní růst. Lidé tak nechávají raději důležitá rozhodnutí na psychoanalytikovi, a tím se zbavují vlastní odpovědnosti. Fromm uvádí jako názorný příklad rozvod či osamostatnění syna, který byl dlouho závislý na své rodině. Lidé raději, než aby řešili svá rozhodnutí sami, snaží se

⁹² HARTL, Pavel. *Psychologický slovník*, s. 166.

⁹³ FROMM, Erich. *Umění být*, s. 53.

⁹⁴ Tamtéž, s. 54.

tuto odpovědnost nechat na někom jiném, nejčastěji na psychoanalytikovi a čekají, že dotyčný vše rozhodne za ně a poradí jim následný postup.⁹⁵

Zajímavé je, že častějšími důvody k návštěvám psychoanalytika jsou rodinné a osobní neshody. Problémy se svědomím, celistvostí a vlastními zájmy odsouváme vědomě do pozadí, považujeme je za nedůležité a iracionální. Podle Fromma se však jedná o významné kritické rozpory v lidském životě, například oproti sporu týkajícího se rozvodu či jiných rodinných záležitostí. Ve většině případů se stejně jedná o náhradu nového modelu za starý.⁹⁶

Fromm upozorňuje na další nebezpečí v souvislosti s psychoanalýzou, a to nebezpečí transference.⁹⁷ Což znamená, že se člověk stane na psychoanalytikovi závislý, čímž dojde k přenosu z autoritativní osoby, nejčastěji z otce na psychoanalytika. Příčina transference vyplývá z pocitu lidské existenciální bezmoci. Člověk si plně uvědomuje veškeré nebezpečí a nástrahy, které život s sebou přináší, proto dané individuum hledá útočiště u „*magických pomocníků*“, jak uvádí Fromm například šamany, kněze, politické a duchovní vůdce, církve, stát či psychoanalytiku.⁹⁸ Přenos v psychoanalýze definuje ve své knize *Umění naslouchat* takto: „*Jedná se o iracionální vztah k druhému člověku, který lze analyzovat v analytickém procesu.*“⁹⁹

Erich Fromm považuje klasickou psychoanalýzu, pokud je tedy správně chápána, za velmi přínosnou, zejména v léčbě neuróz. Podrobně se zajímá o novou analýzu, kterou nazývá transterapeutickou. Zprvu se může vyvíjet jako klasická psychoanalýza pouze s tím rozdílem, že pokračuje nadále i po vyléčení syndromů. Jejím cílem je začlenit pacienta zpět do společnosti, na základě „*sebeosvobození člověka pomocí optimálního sebeuvědomění.*“¹⁰⁰ Frommova transterapeutická psychoanalýza přezkoumává klasickou Freudovskou teorii,

⁹⁵ FROMM, Erich. *Umění být*, s. 55.

⁹⁶ FROMM, Erich. *Umění být*, s. 56.

⁹⁷ Jedná se o přenos mezi pacientem a psychoanalytikem, kdy pacient přenáší na terapeuta své minulé zkušenosti, vztahy či city. Dochází ke vzniku přenosové neurózy, ovšem její překonání vede k úspěšné léčbě. (HARTL, Pavel. *Psychologický slovník*, s. 158)

⁹⁸ FROMM, Erich. *Umění být*, s. 57.

⁹⁹ FROMM, Erich. *Umění naslouchat*, s. 121.

¹⁰⁰ FROMM, Erich. *Umění být*, s. 60.

zejména teorii libida. Fromm apeluje na člověka, z hlediska důrazu na větší pozornost specifickým podmínkám lidského života, nežli je orientace na sexualitu a rodinu. V této souvislosti poukazuje na fakt, že vášně motivující člověka jsou v podstatě druhou lidskou přirozeností, která se vytváří vzájemným působením sociálních a existenciálních podmínek.¹⁰¹ Transterapeutická analýza je mnohem aktivnější a vyzývavější. Základní cíl je ovšem shodný. Jejím záměrem „*je odhalení nevědomých úsilí, poznání odporu, přenosu, racionalizace a výklad snů jako královské cesty k porozumění nevědomí.*“¹⁰²

Za další metodu psychoanalýzy Fromm považuje sebeanalýzu. „*Sebeanalýza je stálým aktivním vědomím sebe sama v životě, uvědomování si, rozšiřování vědomí sebe, svých nevědomých motivací, všeho, co je důležité v lidské duši, v cílech, rozporech, diskrepancích.*“¹⁰³ Jedná se o způsob, jak umožnit člověku pracovat sám na sobě bez intervence psychoterapeuta. Před začátkem sebeanalýzy je vhodné si ujasnit cíle, kterých chceme dosáhnout. Jedná se o tzv. „*úvodní analýzu*“, kdy se prostřednictvím této analytické přípravy, zahrnující analytickou práci vypracovanou odborným analytikem, člověk vyhne případným následným rizikům. Existují různé metody sebeanalýzy. Jsou lidé, kteří se snaží zapamatovat si myšlenky, které se jim neustále vrací a snaží se do nich vcítit, aby zjistili, zda obsahují nějaký konkrétní význam či případnou spojitost s jejich osobou. Další metoda je shodná s metodou volných asociací. „*Vypíná myšlenkovou kontrolu, dovoluje jim vcházet a snaží se v nich pátrat s cílem odhalit jejich skrytá spojení, body odporu, kde cítí jakoby zastavení proudu myšlení, až nabudou vrchu ty prvky, které si člověk předtím neuvědomil.*“¹⁰⁴ Jiné metodologické stanovisko sebeanalýzy spočívá v autobiografickém přístupu. Zde se jedná o vytvoření obrazu dřívějších událostí, které člověka v životě nějak významně zasáhly. Součástí tohoto přístupu je zodpovídání na naše otázky, které se týkají našich obav, cílů a přání. Tento přístup by neměl spočívat pouze v úrovni teoretických úvah, ale měl by vycházet z každodenní životní zkušenosti. Následující metoda

¹⁰¹ FROMM, Erich. *Umění být*, s. 60.

¹⁰² FROMM, Erich. *Umění naslouchat*, s. 61.

¹⁰³ Tamtéž, s. 190.

¹⁰⁴ FROMM, Erich. *Umění být*, s. 67.

sebeanalýzy je velmi analogická, podstata tkví ve snaze odhalit rozdíly mezi našimi vědomými a nevědomými cíli, jež nám určují náš životní směr. Poměr rozporů je závislý na poměru výskytu pocitu nejistoty, pochybností a ztráty životní energie. Lze zvolit jiný způsob sebeanalýzy, spočívající v zanechání vlastních myšlenek a pocitů stranou a následně se budeme koncentrovat na překonávání našeho strachu, pocitu nenávisli a lhostejnosti. Dále se budeme intenzivně snažit dosáhnout nezávislosti, schopnosti milovat a schopnosti dávat. Tento způsob je velice náročný, neboť může vyvolávat pocity úzkosti a bezmoci. Ale pokud chceme učinit svůj život hodnotnější, musíme si přiznat svoje chyby a pomocí sebeanalýzy se je pokusit překonat. Důležitou součástí sebeanalýzy je uvědomování si reality u ostatních lidí, v politickém a sociálním životě, neboť touto realitou jsme do značné míry ovlivňováni. „*Jestliže nejsem schopen analyzovat nevědomé stránky společnosti, v níž žiji, nemohu vědět, kdo jsem já, protože nevím, jaká část není mnou.*“¹⁰⁵

Dalším nástrojem lidské sebereflexe je dle Fromma možnost využití výkladu našich snů prostřednictvím symbolického jazyka, neboť porozumění tomuto jazyku vede k poznání sebe sama. Ve své analýze vychází především z Freudovy teorie snů, přičemž poznatky čerpá z jeho známého díla *Výklad snů*. Podstatu symbolického jazyka Fromm zkoumá ve své knize z roku 1951 *Mýtus, sen a rituál*.

Fromm ve své knize nabízí tři přístupy porozumění snu. První je Freudovo pojetí snu vycházející ze stejného principu, na kterém se zakládá celá jeho teorie psychoanalýzy.¹⁰⁶ Pro Freuda jsou sny jen iracionální tajná přání, které nejsme schopni vyslovit nahlas. V jeho produkci se jedná o teorii splněných přání,¹⁰⁷ která pocházejí z dětství. Freud využíval k analýze snů metodu volných asociací, kdy své pacienty žádal, aby vyprávěli vše, co si pamatují po probuzení. Jednalo se o tzv. „*manifestní obsah snu*“,¹⁰⁸ který

¹⁰⁵ FROMM, Erich. *Umění být*, s. 71.

¹⁰⁶ FROMM, Erich. *Sny a mýty*, s. 40.

¹⁰⁷ Freud hovoří o pravém snu, který je výrazem našich skrytých přání a označil ho jako „*latentní sen*“. (FROMM, Erich. *Mýtus, sen a rituál*, s. 65).

¹⁰⁸ „*Manifestní sen je deformovaná verze snu, na kterou si vzpomínáme*“. (FROMM, Erich. *Mýtus, sen a rituál*, s. 65)

pokládal za substituci latentního obsahu, jenž je splněním pudového přání.¹⁰⁹ Freud se též snažil odpovědět na otázku významu našich snů a na příčiny samotného zapomínání snů. Ve své knize *Výklad snů* shrnul svojí teorii snu následovně: „*Sen je plnoprávným psychickým úkonem: jeho hybnou silou je vždy přání, které má být splněno; zastřenost přání a četné podivnosti a absurdnosti snu pramení z vlivu psychické cenzury, kterému podléhal, když byl tvořen; kromě této nutnosti vymknout se cenzuře spolupůsobí při jeho vzniku nutnost zhušťovat psychický materiál, zření k znázornitelnosti smyslovými obrazy a – ačkoli ne vždy - zření k racionálnímu a inteligibilnímu vnějšímu snového útvaru.*“¹¹⁰

Druhý přístup interpretace snu představil Carl Gustav Jung,¹¹¹ který považuje sny za moudrosti nevědomí. Věřil, že nevědomí je mnohem inteligentnější než lidské vědomí, ovšem síla moudrosti zjevující se v nevědomí, nepochází z lidského světa, nýbrž z vyšší moudrosti a síly. „*Člověku nikdy nepomůže to, co sám myslí, nýbrž zjevení moudrosti, která je vyšší než jeho vlastní.*“¹¹² Jung využívá sen jako prostředek své analýzy: „*Sen opravuje a uvádí situaci na pravou míru. Připojí, co ještě také k věci patří, a tím zlepšuje postoj k věci. To je důvod, proč při naší terapii potřebujeme analýzu snů.*“¹¹³ Jung byl zpočátku silně ovlivněn Freudovou teorií snu, ale postupem času narazil na výhrady spojené s celou koncepcí psychoanalýzy. Ve svém výkladu nerespektuje duševní energii snu a zůstává svými konstatováními pouze na povrchu. Rozdíl mezi Freudovou a Jungovou teorií snu tkví především ve Freudově sklonu využití volných asociací a chápání snu jako výrazu infantilního a iracionálního přání, oproti Jungově interpretaci snu, která vnímá sen jako výraz moudrosti nevědomí.¹¹⁴

¹⁰⁹ FREUD, Sigmund. *Výklad snů*, 2. vyd., s. 115.

¹¹⁰ FREUD, Sigmund. *Výklad snů*, 2. vyd., s. 325.

¹¹¹ „*Jung Carl Gustav (1875-1961) švýcarský psychiatr, psycholog a filosof, žák S. Freuda, autor koncepce psychologie analytické, zásadně se odlišující od Freudovy psychoanalýzy. Jung pojímá psychiku v celistvosti všech vědomých i nevědomých psychických jevů.*“ (KOLEKTIV AUTORŮ. *Filosofický slovník*, s. 204.)

¹¹² FROMM, Erich. *Mýtus, sen a rituál*, s. 85.

¹¹³ JUNG, Carl Gustav. *Člověk a duše*, s. 55.

¹¹⁴ FROMM, Erich. *Mýtus, sen a rituál*, s. 84.

Třetí stanovisko interpretace snu uvádí Fromm sám. Souhlasí s Jungem, že lidé jsou mnohem chytřejší a sofistikovanější ve snu, neboť ve stavu bdění jsou neustále ovlivňováni negativními vlivy okolí.¹¹⁵ Sen znamená pro Fromma jinou formu existence, ve které neexistuje prostor, čas ani logika. Pouze my sami jsme autory tohoto děje, který proniká do našich dávných vzpomínek.¹¹⁶ Fromm vnímal sen jakožto významuplný a signifikantní výraz duševního stavu v podmínkách spánku.¹¹⁷ Ve snech nachází souvislost s mýty, které současná společnost spíše ignoruje. Sny i mýty jsou psány symbolickým jazykem, který je shodný pro všechny národy a kultury. Pojem symbol Fromm definuje jako něco, co zastupuje něco jiného. Tato definice nás sice neuspokojí, ale navnadí nás ke studiu takovýchto symbolů prostřednictvím symbolického jazyka.¹¹⁸ „*Symbolický jazyk obsahuje vnitřní zážitky, city a myšlenky vyjadřující smyslovou zkušenost vnějšího světa. Jedná se o jazyk, který má odlišnou logiku od logiky běžné, používané během dne, kde neexistuje prostor, čas, pouze intenzita a asociace. Symbolický jazyk je univerzální a shodný ve všech kulturách v průběhu dějin. Má vlastní gramatiku a syntaxi, jeho znalost je pro člověka nutná, pokud chce rozumět smyslu mýtů, pohádek a snů.*“¹¹⁹ Fromm apeluje na nutnost znalosti symbolického jazyka, který považuje za prostředek k pochopení významu našich snu, neboť symboly zjevené v našich snech nesou určitý význam. Právě schopnost rozlišení těchto symbolů by mohla pomoci člověku, aby pochopil své vnitřní duševní pochody, a tím by mohl snáze pochopit sám sebe. Symbolický jazyk by měl být pro všechny srozumitelný a přístupný, neboť vyjadřuje naše emociální cítění, zkušenosti a obecně psychické pochody. Jeho strukturu nedokáže ovlivnit čas ani kulturní změny, jeho existence je nepostradatelná pro náš vnitřní vývoj a porozumění okolního světa. V minulosti byla znalost symboliky ve snech pro pochopení významu nezbytná. Postupným historickým vývojem docházelo k odcizení vztahu člověka ke snům a mýtům. Lidé se spíše vztahují k hmotným statkům a nevysvětlitelné úkazy, jako jsou sny a mýty,

¹¹⁵ FROMM, Erich. *Mýtus, sen a rituál*, s. 85.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 13.

¹¹⁷ NAKONEČNÝ, Milan. *Encyklopedie obecné psychologie*, s. 238.

¹¹⁸ FROMM, Erich. *Sny a mýty*, s. 16.

¹¹⁹ FROMM, Erich. *Mýtus, sen a rituál*, s. 15.

považují za nonsensy. Podle Fromma by nám pomohla, k pochopení našich duševních starostí a skrytých přání, právě znalost symbolického jazyka.¹²⁰

¹²⁰ FROMM, Erich. *Mýtus, sen a rituál*, s. 17.

3 FROMMOVA TEORIE OSOBNOSTI

Rozvoj lidské osobnosti je výrazně determinován konkrétní formou socializace, společenskými hodnotami a normami, ale také geografickými a civilizačními vlivy. Tyto vlivy na člověka působí prostřednictvím vzdělání a výchovy. Stejným způsobem je přijímán jedincem také sociální charakter. „Hlavní funkce sociálního charakteru spočívá v tom, že zabezpečuje důslednost individuálního či skupinového projevu a tím i stabilitu společnosti.“¹²¹ S pojmem sociální charakter přichází Erich Fromm, který vycházel z psychodynamického pojetí psychoanalýzy a kladl důraz na dynamický přístup k psychickému dění osobnosti od dětství k dospělosti. Ve své knize *Analytische Sozialpsychologie und Gesellschafts theorie* poukazuje na vztah mezi psychoanalýzou a společností. Psychoanalýza dle něj vysvětluje vývoj instinktů právě z období prvních let dětství, tedy periody, kdy člověk ještě není komplexně pod vlivem společnosti, neboť se pohybuje téměř výhradně v kruhu rodiny.¹²² Důrazně kritizoval období industriální společnosti přinášející přes všechny humanistické a liberalistické proklamace prohlubující se odcizení člověka člověku i člověka sobě samému.¹²³ Poukázal na skutečnost, že v lidských vztazích se přímo odráží napětí mezi člověkem a společností.¹²⁴ Uznával stanovení psychoanalytických procesů a nevědomé motivace, kritizoval však Freudův biologismus a pansexualismus. Fromm i další přívrženci neopsychoanalýzy zastávali stanovisko závislosti změn duševních hodnot, v ohledu na dynamiku sociálních transformací.¹²⁵ Fromm rozlišuje dvě složky osobnosti, temperament a charakter. Temperament je dle něj souhrnem povahových vlastností osobnosti a představuje vrozenou dispozici určující specifickou reakci na daný objekt a dlouhodobou emoční kvalitu.¹²⁶ Základní kvality temperamentu jsou konvenčně rozlišovány na typ cholerický, sangvinický, flegmatický

¹²¹ CAKIRPALOGLU, Panajotis. *Úvod do psychologie osobnosti*, s. 55.

¹²² FROMM, Erich. *Analytische Sozialpsychologie und Gesellschaftstheorie*, s. 17.

¹²³ NAKONEČNÝ, Milan. *Průvodce dějinami psychologie*, s. 159.

¹²⁴ NAKONEČNÝ, Milan. *Sociální psychologie*, s. 27.

¹²⁵ DRAPELA, Victor J. *Přehled teorií osobnosti*, s. 65.

¹²⁶ CAKIRPALOGLU, Panajotis. *Úvod do psychologie osobnosti*, s. 64-65.

a melancholický.¹²⁷ Charakter je definován jako souhrn získaných vlastností, který usměrňuje vztah člověka vůči sobě i ostatním lidem.¹²⁸ Podrobněji bude o charakteru pojednáno v kapitole věnující se lidské přirozenosti.

Vzhledem k blízké spolupráci mezi Frommem a Karen Horneyovou je zde nastíněna jistá komparace jejich rozdílné koncepce teorie osobnosti. Jednotnost jejich názoru na počátku jejich spolupráce byla ovlivněna velmi těsnou osobní vazbou, která spočívala v jejich desetiletém důvěrném vztahu, kdy se oba navzájem výrazně ovlivňovali. Shodují se společně na kritice některých psychoanalytických teorií. Například na kritice teorie libida, Oidipovského komplexu¹²⁹, psychologie ženy a na kritice teorie agrese. Horneyová se snažila o přehodnocení východisek psychoanalýzy, zejména z důvodu nespokojenosti s psychoterapeutickými výsledky. Karen jako žena byla samozřejmě mnohem citlivější na Freudovo pojetí ženské psychologie, i z tohoto důvodu stála u zrodu feministické psychologie.¹³⁰ Ve své teorii poukazuje na fakt, že psychoanalýza byla vytvořena „mužským géniem a většina těch, kteří vyvinuli její ideje, byli muži.“ *Postavila tedy ‚závist penisu‘ proti ‚závisti lůna‘.*¹³¹ Podle Horneyové se muži žen bojí, a to z důvodu, že muži jsou na ženách sexuálně závislí, a také proto, že žena velmi často odmítá sexuální kontakt po té, co se stala matkou.¹³² Ve své eseji *Problémy v manželství* Horneyová podrobně vysvětluje mužskou orientaci na výkon, následujícími biologickými rozdíly mezi muži a ženami: „*Jednou z nutných věcí spojených s biologickými rozdíly mezi pohlavími je to, že muži vlastně musí ženám neustále dokazovat svou mužnost. Naopak u žen žádná taková nutnost neexistuje. I když je žena frigidní, může mít pohlavní styk a porodit dítě. Svou*

¹²⁷ MIKŠÍK, Oldřich. *Psychologická charakteristika osobnosti*, s. 33-35.

¹²⁸ CAKIRPALOGLU, Panajotis. *Úvod do psychologie osobnosti*, s. 79.

¹²⁹ Oidipovský komplex je vztah mezi matkou a synem, kdy syn soustřeďuje svoje sexuální touhy na matku a vytváří si nepřátelský vztah proti otci, jež považuje za svého soka. (FREUD, Sigmund. *O člověku a kultuře*, s. 30).

„*Oidipovský = povědomě orientovaný k rodiči opačného pohlaví a proti rodiči stejného pohlaví (podle bájeslovného thébského krále Oidipa, který zavraždil vlastního otce a oženil se s vlastní matkou).*“ (LINHART, Jiří a kolektiv. *Slovník cizích slov pro nové století*, s. 268-269).

¹³⁰ PLHÁKOVÁ, Alena. *Dějiny psychologie*, s. 201.

¹³¹ MIKŠÍK, Oldřich. *Psychologické teorie osobnosti*, s. 64

¹³² SAYERSOVÁ, Janet. *Matka psychoanalýzy*, s. 87.

úlohu plní už tím, že je, nemusí nic dělat – tato skutečnost muže vždy naplňovala obdivem i záští. Muž totiž naopak musí něco udělat, aby se plně realizoval. Ideál ‚výkonnosti‘ je typicky mužským ideálem.“¹³³

Jako matka tří dcer se podrobně zajímala o dětskou psychiku, více též studovala sociální dopad rodinného prostředí na vývoj dítěte. Přisuzovala značný význam pro vývoj osobnosti zážitkům z dětství, zejména v sociální oblasti a podstatu shledávala v rodinných vztazích. Dospělí se podle Horneyové chovají značně nepředvídatelně, jsou popudliví až neurotičtí. Pokud se dítě opakovaně dostane do tohoto nejistého a pro něj tedy zároveň zranitelného prostředí, přemůže jej pocit bezmoci a samoty. Dítě přemůže tzv. „základní úzkost.“ „Úzkost je dynamickým centrem neuróz.“¹³⁴ Za základ zdravého vývoje Horneyová považuje harmonicky fungující vztah mezi rodiči a dítětem.

Oproti Horneyové Fromm po celý svůj život neustále rozšiřoval své psychoanalytické bádání o další vědecké směry, například o historii, náboženství, sociologii a filosofii. „Proslavil se především jako kritik konzumní orientace soudobé západní společnosti.“¹³⁵ V této souvislosti se zamýšlí nad společenskými destruktivními podněty a analyzuje příčiny zla a nenávisti. Veškeré příčiny nachází, na rozdíl od psychoanalýzy, ve společenských vztazích a sociálních tlacích. Neustále ve svých dílech apeluje na humanistickou etiku, jež zahrnuje pod přirozenou morálku a psychologii. Také jeho politická angažovanost a sympatie k marxistickému socialismu přispěly k rozšíření jeho vědecké teorie o vývoji osobnosti. Mezi jeho nejdůležitější aspekty promýšlení světa patří láska, svoboda, lidská přirozenost a charakter.

¹³³ HORNEYOVÁ, Karen. *Ženská psychologie*, s. 128.

¹³⁴ HORNEYOVÁ, Karen. *Neurotická osobnost naší doby*, s. 29.

¹³⁵ PLHÁKOVÁ, Alena. *Dějiny psychologie*, s. 205.

4 LIDSKÁ PŘIROZENOST

Od pradávna byla pro většinu myslitelů lidská přirozenost něco, v čem tkví podstata a jedinečnost člověka. Existovala hypotéza o existenci jakési substance, která činí člověka člověkem. Podle Fromma má velký vliv na pochopení podstaty lidské přirozenosti evoluční vývoj.¹³⁶

Lidská přirozenost je předmětem vědy o člověku, nemůže však nikdy vycházet z adekvátního zobrazení lidské přirozenosti, neboť tato přirozenost je aktivní a proměnlivá na základě vlivu historického vývoje. Nalezení správné definice lidské přirozenosti je cílem jejího zkoumání.¹³⁷ Není nijak zachytitelná, nedá se pozorovat, snad jen její určité reakce na určité životní podněty. Lidský vývoj je založen na jeho schopnosti neustále se přizpůsobovat, současně ale také na určitých nezničitelných vlastnostech jeho přirozenosti, které ho nutí vyhledávat pouze takové podmínky, které vyhovují jeho vnitřním potřebám. Díky neustálému tvoření a využívání energie uzpůsobuje svět svým přáním a potřebám.¹³⁸

Motivační sílu v lidském životě představuje podle Fromma konflikt mezi usilováním o svobodu a usilováním o bezpečnost, jedná se tudíž o univerzální fakt lidské přirozenosti tvořící základní strukturu existenciálních potřeb jedince. Jedinečnost lidské povahy spatřuje Fromm v pěti existenciálních potřebách. V potřebě vztažnosti, transcendence, zakořeněnosti, identity a v potřebě orientačního rámce. Potřeba vztažnosti se objevuje u člověka, který je k překonání pocitu izolace nucen rozvíjet své schopnosti, aby se mohl zařadit do společnosti a využívá k tomu „produktivní lásku“, starost a obětavost. Snaží se o kooperaci s ostatními a současně si udržuje vlastní identitu. Pokud není tato potřeba naplněna, stávají se tito lidé narcistními. Potřeba transcendence vyvolává u člověka potřebu překonat svoji animální podstatu a stát se aktivním a kreativním ve svém vlastním životě. Jestliže se tato potřeba nenaplní, stává se člověk destruktivním. Potřeba identity znamená, když člověk usiluje o vlastní jedinečnost a je schopen samostatně a nezávisle řídit svůj život. Potřeba

¹³⁶ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity*, s. 222.

¹³⁷ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*, s. 23.

¹³⁸ Tamtéž, s. 23.

zakořenění vytváří v lidech potřebu „být integrální součástí světa, nalézat kořeny a stabilitu.“¹³⁹ Lidé potřebují, aby se součástí jejich života stala potřeba orientačního rámce, neboť člověk chce vnímat svět stálým rámcem vztahů, z důvodu potřeby pocitu bezpečí.¹⁴⁰ Nutnost orientačního rámce Fromm vnímá jako přechod mezi vnitřním životem každého jedince a vnějším prostředím, které ho obklopuje. Vzniká mezi nimi soustava vztahů, což považuje Fromm za zcela zásadní. Vnímá totiž člověka v komplexní perspektivě celé společnosti, kde se lidský jedinec musí přizpůsobovat společnosti. Tento proces přizpůsobování formuje různé charaktery společnosti a různé postoje vůči světu.¹⁴¹ Ve Frommově charakterologii jsou viditelné prvky interakčního pojetí charakteru Theofrasta¹⁴² a La Bruyéra.¹⁴³

Lidský charakter je výsledkem nikoli statické adaptace na společenské podmínky, ale dynamickou adaptací na všechny prvky vlastní lidské přirozenosti, ať už z biologické podstaty či v důsledku historického vývoje. Přední charakteristickou lidskou přirozeností je naplnění štěstí ve vztahu k lidem. Charakter tvoří podstatu Frommovy antropologie a sociální psychologie. Fromm sice vychází z dynamického pojetí charakteru Sigmunda Freuda, ovšem na rozdíl od něj hledá podstatu charakteru v rozdílných formách vytváření libida a nachází základ charakteru ve způsobech, kterými se člověk dostává do vztahu ke světu. „*Charakter se dá definovat jako (relativně permanentní) forma, do níž je sváděna energie člověka v procesu asimilace a zespolečenštění.*“¹⁴⁴ Jak sám uvádí, biologické usměrnění psychické energie

¹³⁹ MIKŠÍK, Oldřich. *Psychologické teorie osobnosti*, s. 71.

¹⁴⁰ RECINOVÁ, Irena. *Přínos Ericha Fromma k pochopení duchovní situace současného světa*[online]. Ústav politologie FF UK, 2005, s. 10.[citováno 10.5 2013]. Dostupné z WWW: http://clovek.ff.cuni.cz/pdf/recinova_studie_1.pdf

¹⁴¹ RECINOVÁ, Irena. *Přínos Ericha Fromma k pochopení duchovní situace současného světa*[online]. Ústav politologie FF UK, 2005, s. 10.[citováno 10.5. 2013]. Dostupné z WWW: http://clovek.ff.cuni.cz/pdf/recinova_studie_1.pdf

¹⁴² „*Theofrastos (kolem 372-287 př. Kr.) řecký filosof, přírodovědec, žák Aristotelův, spojující Sókratovu morální nauku s Platónovou filosofií.*“ (KOLEKTIV AUTORŮ. *Filosofický slovník*, s. 411.)

¹⁴³ ÇAKIRPALOGLU, Panajotis. *Úvod do psychologie osobnosti*, s. 81.

¹⁴⁴ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*, s. 51.

je principiální, neboť pouze pokud je energie usměrněná, probíhá lidské jednání „věrně podle charakteru“.¹⁴⁵

Fromm rozlišuje produktivní a neproduktivní charakterové orientace, přičemž se jedná vlastně o dva základní vzory reakcí na psychické potřeby.¹⁴⁶ Jelikož žádná třída neexistuje v čisté formě, dochází k homogenizaci v jejich rozdílných proporcích, což vede k závislosti na poměru pozitivních a negativních typů.¹⁴⁷

Podstata produktivního charakteru je v obdarovávání druhých prostřednictvím práce a lásky: „Člověk miluje to, pro co pracuje, a pracuje pro to, co miluje.“¹⁴⁸ V produktivní orientaci se člověk snaží neustále vyvíjet. Zvyšuje si vzdělání, kvalifikaci i svůj talent. Produktivní typ Fromm považuje za konečný cíl lidského vývoje.¹⁴⁹

Neproduktivní charakterový rys naší civilizace je podle Fromma odrazem konzumního charakteru společnosti. Do této třídy patří receptivní orientace, kdy lidé obecně věří, že vše co je v životě dobré, se jich prostě netýká. Další orientací jsou vykořisťující typy, ti si berou vše, co potřebují, někdy i s použitím násilí. Následně je možno definovat např. typy hromadící, kteří shromažďují především moc, lásku, kapitál a majetek. Jedinec zaměřený na tržní orientaci vidí uspokojování svých potřeb pouze v procesu výměny. „Jeho cílem je úspěšně sám sebe prodat na trhu. Jeho vědomí sebe sama nepramení z jeho činnosti jako milujícího a myslícího jedince, ale z jeho socioekonomické role.“¹⁵⁰ Neproduktivní třída zahrnuje nekrofilní typ charakteru, který bude podrobně analyzován v kapitole věnované sociálním poruchám.

Antagonistickým charakterovým typem je biofilní člověk. Jedná se o člověka produktivního a milujícího, jenž má velmi vřelý vztah k přírodě, k umění i k ostatním lidem. Produktivita signalizuje, že člověk naplno prožívá

¹⁴⁵ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*, s. 51.

¹⁴⁶ FUNK, Rainer. *Erich Fromm*, s. 75.

¹⁴⁷ MIKŠÍK, Oldřich. *Psychologické teorie osobnosti*, s. 71.

¹⁴⁸ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*, s. 81.

¹⁴⁹ MIKŠÍK, Oldřich. *Psychologické teorie osobnosti*, s. 72.

¹⁵⁰ FROMM, Erich. *The Sane Society*, s. 142.

sám sebe a plně využívá svých schopností.¹⁵¹ Biofilní člověk je kreativní, snaží se neustále vyvíjet, měnit svůj život k lepšímu, jeho charakter má svůj vlastní princip dobra a zla. „Dobré je vše, co slouží životu, zlé je to, co slouží smrti. Podle Alberta Schweitzera je dobro úcta k životu, všechno, co život zmnožuje, co znamená růst, rozvinutí. Zlo je všechno to, co dusí, utlačuje, rve na kusy. Radost je ctnostná a smutek je hříšný.“¹⁵² Důvod potlačování lidských tužeb a vášní, závisí na mnoha faktorech a konkrétních situacích, neboť pokud dojde ke změně situace, mohou se potlačená přání vynořit na povrch vědomí.¹⁵³

Velice zřídka se setkáváme s čistými formami nekrofilie či biofilie, lidé v sobě obsahují většinou kombinaci prvků nekrofilního i biofilního charakteru. Do jaké míry jsou charakterové rysy propojené, je ovlivněno vlivem společnosti a kultury, ve které jedinec žije.¹⁵⁴ Další skutečnost, která má vliv na lidský charakter, je bezesporu vlastní zájem v závislosti na danou okolnost. Všude tam, kde převládá spravedlnost, bezpečí a svoboda, se setkáváme především s biofilní orientací, a tam kde převládá zkáza, smrt a znevážení života narážíme na nekrofilní orientaci.¹⁵⁵

¹⁵¹ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*, s. 71.

¹⁵² FROMM, Erich. *Lidské srdce*, s. 49.

¹⁵³ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity*, s. 92.

¹⁵⁴ MIKŠÍK, Oldřich. *Psychologické teorie osobnosti*, s. 71-72.

¹⁵⁵ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*, s. 53.

5 POJETÍ LÁSKY

Tematika lásky je v lidské kultuře obecně hojně reflektována a taktéž i ve Frommově díle stojí na jedné z nejdůležitějších pozic reflexe vnitřního i vnějšího světa. Nikdo prakticky nezná pravou definici lásky. Každý člověk má jiný názor na různé citové projevy. Také Erich Fromm se snažil prostřednictvím lásky zachytit určité specifické rysy lidského jednání a považuje ji za jednu z nejdůležitějších hodnot v lidském životě. Právě proto na ni klade zvláštní důraz. Fromm považuje lásku za jednu z nejaktivnějších sil člověka, jež odbourává bariéry mezi lidmi a naopak je sjednocuje. „*V lásce dochází k paradoxu, že dvě bytosti splynou v jedno, a přece zůstávají dvě.*“¹⁵⁶ Jsme závislí na pocitu sounáležitosti, vytváříme si vazby, nejdříve na rodinu, postupem času je však přirozeně rozšiřujeme. „*Láska je člověku vlastní silou, kterou se dostává do vztahu ke světu a tím si jej skutečně přivlastňuje.*“¹⁵⁷

Ve své knize *Umění milovat* Fromm velice podrobně a rozsáhle analyzuje tuto pozitivní sílu. Lásku považuje za jakýsi projev vůle a rozhodnutí oddat celý svůj život jinému člověku.¹⁵⁸ Považuje lásku za něco vzácného, za jev, kterému se musí člověk učit, věnovat se mu, aby dosáhl svého cíle. Láska je pro Fromma jistým druhem umění.¹⁵⁹

Lidé se velice často mýlí v představě, že naučit se umění lásky je snadné a že nepotřebují k tomu vynaložit žádné úsilí. V každém vztahu musí člověk projevit vůli, odvalu, pokoru, vytrvalost, důvěru, odpovědnost a značné množství tolerance. Pokud se jedná o vztah milostný, nesmí chybět také schopnost milovat a přinášet oběti. Častěji lidé považují za problém, jak být milován, ale už se nezajímají o skutečnost jak milovat. Tato nesprávná představa o lásce vzbuzuje v lidech snahu být atraktivní, pěstovat si svůj vzhled, snažit se o popularitu a vlastní zajímavost. Z tohoto důvodu se muži zaměřují na profesní kariéru a ženy dbají o svůj zevnějšek. Další mylná představa tkví v přesvědčení, že hlavním problémem lásky je najít vhodný objekt lásky. To má spojitost se změnou ve společnosti a s ní spojenou

¹⁵⁶ FROMM, Erich. *Umění milovat*, s. 27.

¹⁵⁷ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*, s. 15.

¹⁵⁸ FROMM, Erich. *Umění milovat*, s. 58.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 27.

svobodou výběru. V minulosti byl svazek uzavírán na základě sociálního statutu, většinou se jednalo o dohodu mezi rodiči. Takto uzavřená manželství ve většině případů vydržela až dokonce života manželů a povětšinou byla i velmi spokojená. Pevnost těchto svazků spočívala v zodpovědném přístupu, v pokoře a zejména vůli obou nebo alespoň jednoho z manželů. Oproti nynějším partnerským svazkům, které ve většině případů již ani manželský svazek neuzavírají. Negativní dopad této změny ve společnosti argumentuje Fromm zejména tím, že nynější společnost je ryze konzumní. Výběr partnera ovlivnil „*obal*“ místo „*obsahu*“. Za další a v pořadí třetí chybný argument v souvislosti s láskou je považována domněnka shody s počátečním zážitkem zamilování a trvalým stavem milování. Zamilovanost je podle Fromma sice velice intenzivní euforie, je však zároveň velice pomíjivá. Po čase, kdy se lidé více poznají a tráví spolu mnoho důvěrných chvil, přichází pocity prázdnoty a zklamání. Postupem času si lidé uvědomí, že je pojila pouze bouřlivá sexuální přitažlivost, ale ve své podstatě vlastně nemají nic společného.¹⁶⁰

Každá lidská bytost si plně uvědomuje svoji konečnost, což u ní vyvolává pocit úzkosti a beznaděje. „*Člověk je vržen do tohoto světa bez jeho vědomí, svolení nebo vůle, a je z něj odstraněn opět bez jeho souhlasu nebo vůle.*“¹⁶¹ To má za následek, že v lidech začne převládat potřeba překonat pocit samoty a odloučenosti. „*Člověk by musel zešílet, kdyby se z toho vězení nevysvobodil, kdyby nevztáhl ruce a nespojil se s ostatními lidmi, s vnějším světem.*“¹⁶² Fromm neustále hledá různé návody na přijatelnější formy přežití. V souvislosti s láskou vidí řešení v různých druzích orgiastických stavů, které jsou sice velmi intenzivní a bouřlivé, ale pouze přechodné. Vedou k dočasnému zapomenutí na odloučenost a samotu lidského jedince, nicméně příčinu stavu úzkosti neřeší. Láska je v jeho pojetí určitou verzí společenského amalgámu, který pojí její jednotlivé složky.¹⁶³ Fromm též v lásce spatřuje nutnost biologické kontinuity lidstva, kdy existuje touha po spojení muže a ženy. Rozlišuje lásku zralou a lásku nezralou. Ve zralé lásce si jedinec, který je si plně vědom své individuality a osobní celistvosti osvojí všechny druhy lásky. Zralá láska se řídí

¹⁶⁰ FROMM, Erich. *Umění milovat*, s. 11.

¹⁶¹ FROMM, Erich. *The Sane Society*, s. 36.

¹⁶² FROMM, Erich. *Umění milovat*, s. 16.

¹⁶³ Tamtéž, s. 24.

principem: „*Jsem milován, protože miluji.*“¹⁶⁴ Naopak nezralá láska říká: „*Miluji tě, protože tě potřebuji.*“¹⁶⁵ U nezralé lásky Fromm klade důraz na absenci harmonického souladu různých složek lásky. Nezralá láska je buď příliš duchovní, nebo tělesná. Cit a sex nejsou dostatečně propojeny. Nejčastěji se jedná spíše o nezávislé sexuální dobrodružství nebo o jistý únik z pocitu osamělosti a nejistoty.¹⁶⁶ Fromm považuje akt lásky za jediný možný způsob plného poznání člověka, neboť tento akt překračuje hranice myšlení i slov, ovšem pouze za podmínky myšlenkového poznání sama sebe i druhého člověka.¹⁶⁷

Tématem lásky se také zabýval významný rakouský psychiatr Viktor Emanuel Frankl¹⁶⁸, představitel humanistické psychologie ve své knize *Lékařská péče o duši*. Frankl spojuje význam lásky se smyslem života. Láska a další krásné prožitky, to je ten smysl pro co žít, i kdyby to měl být pouze jeden okamžik. „*Neboť i když jde jen o jediný okamžik – už na velikosti okamžiku lze měřit velikost života.*“¹⁶⁹ Frankl, co se týče lásky a partnerství, upřednostňuje manželství a věrnost. Odsuzuje jakýkoli náhodný vztah postrádající duchovní rozměr. „*Láska je prožíváním druhého člověka v celé jeho jedinečnosti a jednorázovosti.*“¹⁷⁰

Fromm kritizoval Freuda zejména kvůli jeho pojetí vztahů mezi lidmi, které charakterizoval především z hlediska sexuality, přičemž nepochopil dostatečně hluboko podstatu pohlaví. Nerozpoznal pohlavní touhu jako potřebu lásky a tělesného i duševního spojení. Nemůžeme ovšem opomenout Freudovu

¹⁶⁴ FROMM, Erich. *Umění milovat*, s. 45.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 45.

¹⁶⁶ NAKONEČNÝ, Milan. *Encyklopedie obecné psychologie*, s. 82.

¹⁶⁷ FROMM, Erich. *Umění milovat*. Praha 1996, s. 36.

¹⁶⁸ „*Frankl Viktor Emil (1905-1997), byl rakouský psycholog a filosof, zakladatel logoterapie a existenciální analýzy. Jeho koncepce je založena na vůli ke smyslu, v níž vidí jednu ze základních lidských potřeb.*“ (KOLEKTIV AUTORŮ. *Filosofický slovník*, s. 145.)

¹⁶⁹ FRANKL, Viktor Emil. *Lékařská péče o duši. Základy logoterapie a existenciální analýzy*, s. 62.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 122.

psychoanalýzu, neboť se jednalo o revoluční počátek zkoumání lidských vášní a mezilidských vztahů.¹⁷¹

K Freudově teorii sexuality se vyjádřil i Frankl. Byl přesvědčen, že sexualita se stává lidskou v průběhu vývoje. Hovoří o Freudově sexuálním libidu, které ve většině případů přechází v existenciální vakuum, dosti kriticky. Pacient si myslí, že musí za každou cenu podat maximální sexuální výkon, který je od něj očekáván, což vede pouze k poruchám potence. Charakterizuje lidskou sexualitu něčím vyšším než pouhou sexualitou. Lidská sexualita, pokud není naplněna láskou, nemůže vést člověka k plnému prožitku. Freud zavedl podle Frankla rozdíl mezi cílem pudu a subjektem pudu. Pokud se nacházíme na nezralém stupni vztahu, považujeme partnera pouze za cíl našeho sexuálního vybití či vzrušení. Frankl nesouhlasí s Freudovým rozlišením sociálních vztahů ze vztahů sexuálních.¹⁷²

Podrobněji Fromm rozlišuje lásku na základě předmětu lásky, na lásku rodičovskou, bratrskou, mateřskou, erotickou, sebelásku a lásku k bohu.

Bratrskou lásku považuje Fromm za nezákladnější druh lásky. Nemůžeme milovat pouze jednu osobu a k ostatním být poté lhostejní. Láska je úzce spjata s celkovým pohledem a postojem vůči společnosti a světu. Pomáhá nám vcítit se do druhého člověka, být vůči němu solidární a vyjádřit mu pomoc i soucit.¹⁷³

Rodičovská láska zahrnuje lásku mateřskou i otcovskou. Mateřská láska je považována za jedno z nejsilnějších citových pout vůbec. Dítě je po narození zcela závislé na své matce, ta jej přirozeně miluje, aniž by si dítě muselo její lásku nějak zasloužit či získat. Mateřskou lásku Fromm považuje za nepodmíněnou. „*Matka je domov, z něhož jsme vyšli, je příroda, půda, moře.*“¹⁷⁴ V průběhu vývoje dítěte se mění vztah k matce, dítě se stává samostatnějším a začíná vyhledávat vztah k otci. Otcovská úloha nastupuje zhruba okolo šestého roku života. Otcovský vliv se týká především přípravy na

¹⁷¹ FROMM, Erich. *Umění milovat*, s. 36.

¹⁷² FRANKL, Viktor Emil. *Vůle ke smyslu*, s. 12.

¹⁷³ FROMM, Erich. *Umění milovat*, s. 40.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 46.

život. Zahrnuje myšlení, autoritu, kázeň a oporu při rozhodování. Láska otce má zcela odlišnou povahu a je vlastně podmíněná. „Miluji tě, protože plníš má očekávání, protože konáš svou povinnost, protože jsi jako já.“¹⁷⁵ Pro správný vývoj dítěte je otcovská láska nezbytná, ovšem otec by neměl být vždy zásadně direktivní a měl by svému dítěti poskytnout určitý prostor pro jeho vlastní vývoj. „*Positivní aspekty otcovského principu jsou rozum, disciplína, svědomí a individualismus; negativními jsou hierarchie, útlak, nerovnost, podřízení.*“¹⁷⁶ Náležitý přístup se očekává také od matky. Matka by neměla být rozhodně ke svému dítěti patologicky připoutána, neboť pak by mu bránila ve vlastní seberealizaci. Řádný vývoj dítěte je podle Fromma závislý na zdravém přístupu matky i otce při výchově. V počátku je dítě fixováno na matku, následně obrací pozornost spíše k otci. V obou fázích musí dojít k jejich harmonickému spojení, aby dítě vyžrálo v duševně zdravého a vyrovnaného jedince. Jestliže nedojde při výchově k této syntéze, dochází následně k psychickým neurózám dítěte. To nastává například v případech, kdy otec neprojeví o dítě dostatečný zájem a matka je silnou osobností. Dítě se v tomto případě stává plně závislé na matce a vyžaduje její přehnanou péči.¹⁷⁷ Alfréd Adler¹⁷⁸ popisuje ve své knize *Smysl života* případ hýčkaného dítěte. „*Sedmnáctiletý mladík, nejmladší z rodiny, mimořádně hýčkaný matkou, jednou, když matka musela odcestovat, zůstal na krku jedné ze svých starších sester. Jednoho večera, když ho sestra nechala samotného doma – v té době se potýkal se zdánlivě nepřekonatelnými problémy, spáchal sebevraždu.*“¹⁷⁹ V tomto případě se jednalo o neurotický vývoj, kdy se nevyvinul otcovský princip. Pokud nastane situace opačná, dítě se vyvine jednostranně

¹⁷⁵ FROMM, Erich. *Umění milovat*, s. 37.

¹⁷⁶ FROMM, Erich. *The Sane Society*, s. 47.

¹⁷⁷ FROMM, Erich. *Umění milovat*, s. 39.

¹⁷⁸ Alfred Adler (1870-1937), rakouský psychiatr a psycholog, založil svou psychologickou teorii na orgánové méněcennosti. Soustředil se především na vývoj osobnosti v dětství a na způsoby, kterými člověk může usilovat o překonání pocitů méněcennosti. Komplexem méněcennosti neměl Adler na mysli pouze emoce, ale zahrnoval do něj i postoj a názor. Domníval se, že vůle k moci je prostředkem k překonání pocitů této méněcennosti. (DRAPELA, Victor J. *Přehled teorií osobnosti*, s. 41)

¹⁷⁹ ADLER, Alfred. *Smysl života*, s. 61.

v otcovském směru, kdy je oddané pořádku, autoritám a neschopné nepodmíněné lásky.¹⁸⁰

Mateřskou lásku považuje Fromm za zásadní, přirovnává ji k mléku a medu. Mléko zajišťuje fyzický vývoj dítěte a představuje péči, starostlivost a lásku. Med zaručuje duševní zralost, symbolizuje lásku a radost ze života, tu je schopna předat pouze šťastná a spokojená matka, nezatížená různými neurózami.¹⁸¹ Pro matku je velice náročné se od dítěte odpoutat a podporovat jej v jeho osamostatňování, neboť má hluboko v sobě zakořeněný pocit věčného strachu o své dítě. Ovšem aby dokázala, že je zdravě milující matkou, musí se od svého dítěte odpoutat a poskytnout mu zdravý rozvoj jeho osobnosti. „*Mateřská láska k dorůstajícímu dítěti je snad nejobtížnější forma lásky vůbec.*“¹⁸²

Erotickou lásku považuje Fromm za „*nejklamnější formu lásky vůbec.*“¹⁸³ V podstatě se jedná pouze o pohlavní touhu. Lidé si velice často zamění pocit zamilovanosti s láskou. Postupem času si najednou uvědomí, že důvody, kvůli kterým spolu byli, se najednou vytratily a jejich vzájemný vztah pomalu pozbývá na významu. Lidská sexualita, jež není naplněna bratrskou láskou, nemůže nikdy vést k plnému prožitku. Podle Fromma vzniká tato forma lásky ve většině případů zejména z touhy po pohlavním splnutí, ale také z touhy po lidské blízkosti.¹⁸⁴

Lásku k bohu můžeme přirovnat k lásce rodičovské, neboť obsahuje jak matriarchální, tak patriarchální prvky. V patriarchálním pojetí boha, člověk miluje boha jako otce svého, neboť bůh je spravedlivý a přísný. Bůh nás trestá i odměňuje za naše činy. V matriarchálním pojetí miluje člověk boha jako matku svou, která miluje své děti nepodmíněně. Boží láska prošla určitým vývojem. Matriarchální fáze náboženství předcházela patriarchální. Podle Fromma láska k bohu, jako k otci vyžadující poslušnost a přísnost, je chybou. Správná víra je v harmonii ducha, kde vládne láska, spravedlnost a pravda. V této souvislosti

¹⁸⁰ FROMM, Erich. *Umění milovat*, s. 39.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 42.

¹⁸² Tamtéž, s. 44.

¹⁸³ Tamtéž, s. 44.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 45.

Fromm naráží na rozdíl mezi západním a východním náboženstvím. Víra v boha má mít symbolický základ duchovního světa. Zde je patrné Frommovo setkání s buddhismem a jeho vliv na jeho myšlení. Východní náboženství vyvolává v lidech hluboké citové zážitky, oproti tomu západní náboženství spíše prožitky myšlenkové povahy. „*Jediný prostředek, jak chápat svět, není v myšlení, nýbrž v jednání, v zážitku jednotnosti.*“¹⁸⁵ Lásku k bohu i k ostatním lidem ovlivňuje prostředí, ve kterém člověk vyrůstá.

Sebeláskou je míněn typ lásky k sobě samému. Freud rozlišuje lásku a sebelásku v souvislosti s libidem. V lásce vidí pouze projev libida, které směřuje buď k ostatním, v tomto případě se jedná o projev lásky, anebo směřuje k sobě, čímž je míněna sebeláska. „*Láska a sebeláska se tak vzájemně vylučují v tom smyslu, že čím více je jednoho, tím méně je druhého.*“¹⁸⁶ Sebeláskou je myšleno pochopení sebe sama, přijmutí vlastní jedinečnosti. Láska k sobě samému je úzce spjata s láskou k ostatním. Myšlenky o sebelásce nadmíru výstižně shrnul Mistr Eckhart: „*Miluješ-li sebe, miluješ každého jiného jako sebe. Pokud budeš milovat někoho jiného méně než sebe, nepodaří se ti skutečně milovat.*“¹⁸⁷

Velice často se pojem sebelásky zaměňuje s pojmem sobeckosti. Fromm sobeckost odlišuje od sebelásky prostřednictvím tohoto argumentu: „*Sobecký člověk není schopen milovat druhé, ale není schopen milovat ani sám sebe.*“¹⁸⁸ Z tohoto tvrzení vyplývá, že pouze člověk, který má kladný vztah k vlastnímu růstu a svobodě, je schopen tvůrčí lásky, je schopen nezištně milovat i ostatní. Oproti tomu člověk sobecký se zajímá pouze o svoji osobu a o své zájmy. Sobec nedokáže milovat ostatní, ale ani sebe, spíše pociťuje vůči sobě nenávisť. Ačkoli navenek budí zdání, že o sebe přehnaně pečuje, ve skutečnosti se jen snaží zakrýt svoji neschopnost, milovat své vlastní já. Podle Freuda je sobecký člověk člověkem narcistním.¹⁸⁹

¹⁸⁵ FROMM, Erich. *Umění milovat*, s. 61.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 48.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 51.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 63.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 50.

V souvislosti s konceptem narcismu se Fromm odvolává právě na Freuda. Narcismus je jeden z jeho nejdůležitějších objevů, který využil pro zjištění různých jevů, jako např. sadismus, či psychóza. Fromm upozorňuje na skutečnost, že se teorii narcismu nevěnovala mezi jeho vědeckými kolegy dostatečná pozornost. Důvodem je zřejmě fakt, že „*Freud vtěsnil svůj koncept do rámce své teorie libida, a tak jeho nosnost nemohla být náležitě oceněna.*“¹⁹⁰ Z pojetí absolutního narcismu, kdy dítě žije zcela závislé v těle matky, Fromm vývoj jedince definuje ve Freudových termínech, jakožto evoluci od absolutního narcismu ve směru ke schopnosti objektivního uvažování a nepředpojaté lásky, ke schopnosti, která nepřekračuje určité meze.¹⁹¹

Fromm popisuje narcismus dvěma způsoby. První způsob uvádí jako narcismus primární, což je příklad právě narozeného dítěte a druhou podobou narcismu je příklad duševně choré osoby.¹⁹²

Právě narozené dítě si ještě nemohlo vytvořit vztah s okolním světem, proto ještě nedokáže rozeznávat rozdíl mezi „já“ a „nejá“. Pro dítě vnější svět ještě neexistuje, dítě vnímá pouze své základní fyziologické potřeby, jako jsou například žízeň, hlad a též potřeba tělesného kontaktu.¹⁹³

Pro duševně chorou osobu přestal vnější svět existovat. Jedná se o osobu, která dříve existenci světa vnímala, a nyní pro ni okolní svět přestal být reálným.¹⁹⁴ Částečný narcismus se projevuje u osob, které disponují neobyčejnou mocí. Tito lidé se dostali na mezní hranici mezi zdravím a psychickou chorobou. Demonstrovat to lze na historických příkladech egyptských faraónů, římských císařů či diktátorů typu Hitlera a Stalina. Kvůli svému pocitu absolutní moci jsou schopni vraždit a páchat zruďné činy vůči lidstvu, aby dokázali svoji nadřazenost. Za absolutní narcismus je považována psychóza. Jedná se o osobu, která nekomunikuje s okolím, do popředí se dostává pouze vlastní osoba, jež se stala sobě „*bohem i světem*“.¹⁹⁵ Ve většině

¹⁹⁰ FROMM, Erich. *Lidské srdce*, s. 68.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 50.

¹⁹² Tamtéž, s. 72.

¹⁹³ Tamtéž, s. 72.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 72.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 74.

případů končí takový člověk předčasnou smrtí. Dalším narcistním jevem je morální hypochondrie.¹⁹⁶

Morální hypochondrie je znakem neustálé obavy z jakéhokoli provinění. Člověk se neustále zabývá svými činy a polemizuje o vzniku svých chyb. I přesto, že tento druh narcismu není tak nápadný, bývá velice závažný. Takový jedinec je po celý život zatížený obavou, co si o něm myslí ostatní a neustále se přesvědčuje o své neschopnosti a nedokonalosti.¹⁹⁷

Narcistní znaky a projevy jsou v tomto případě evidentní. Tento člověk je zahleděn sám do sebe a vykazuje všechny známky sebeuspokojení ze všeho, co koná či cítí. Ve většině případů ho nezajímá názor ostatních, je naprosto přesvědčen jen o vlastní pravdě. Na druhou stranu je tato osoba velice citlivá na jakoukoli kritiku, při níž častokrát reaguje značně neadekvátně. Narcistický člověk nejeví většinou žádný zájem o své okolí. Tento nezájem se může projevit ve vztahu rodičů a dětí nebo i v partnerském vztahu.¹⁹⁸

Fromm přiřítá narcismu také biologickou funkci, která je v lidském životě nepostradatelná. Člověk se musí starat o své tělesné potřeby, musí přežít a plnit si své touhy. K tomu potřebuje značné množství energie, kterou získá, když sám sobě přizná větší význam, než komukoli jinému. „*Biologicky nutná míra narcismu se redukuje na tu míru narcismu, která se ještě snáší se sociální kooperací. Individuální narcismus se přeměňuje v narcismus skupinový, že objekty narcistické vášně se mohou stát místo jednotlivce klan, národ, náboženství, rasa atd.*“¹⁹⁹ Členové těchto seskupení musí svoji skupinu považovat za mimořádně významnou a věnovat jí mnoho úsilí, aby ji udrželi kompaktní. V minulosti převládal spíše skupinový narcismus, který byl posílen vlastní kulturou, jazykem a velmi často příbuzenským vztahem. Jasným případem skupinového narcismu je církev, jež hlásá univerzálnost náboženství

¹⁹⁶ FROMM, Erich. *Lidské srdce*, s. 77.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 77.

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 80.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 82.

a slibuje jedinou možnost spásy, takže toto vědomí sounáležitosti s církví může vyvolat v člověku narcistické znaky.²⁰⁰

Fromm ve své koncepci narcismu uvádí také pojem patologický narcismus. Rozlišuje dvě formy, a to benigní a maligní. Benigní formu považuje za prospěšnou, naopak maligní za zhoubnou.²⁰¹

My všichni cítíme silnou potřebu milovat, aby nám tento akt pomohl překonat pocit úzkosti z odloučenosti pomocí zážitku opravdového spojení.²⁰² Pokud toužíme po praktické formě lásky, je neodmyslitelnou podmínkou přítomnost pokory, objektivitu, rozumu, víry, ale též absence narcismu.²⁰³

²⁰⁰ FROMM, Erich. *Lidské srdce*, s. 86.

²⁰¹ Tamtéž, s. 86.

²⁰² FROMM, Erich. *Umění milovat*, s. 65.

²⁰³ Tamtéž, s. 114.

6 FROMMOVO POJETÍ SVOBODY

Pro člověka má svoboda zásadní význam. Svoboda člověku napomáhá uskutečňovat vlastní cestu k individualizaci a v neposlední řadě mu je nezbytná k naplnění osobních tužeb. Fromm vidí podstatu svobody v osvobození vnitřních a zároveň i vnějších sil. Znakem vyvráté osobnosti je odpovědnost, úcta a poznání. Právě taková osobnost může plodně vytvářet své vlastní síly a získat vnitřní pokoru a schopnost pravé tvůrčí činnosti.²⁰⁴

Pojem lidské svobody je podle Fromma dvojznačný, rozlišuje svobodu negativní a svobodu pozitivní. Na jedné straně se jedná o osvobození se od pout předindividualistické společnosti, což sice přineslo nezávislost a racionalitu, ale na straně druhé to učinilo člověka izolovaným a tím úzkostným a bezmocným. Fromm analyzuje postavení člověka od konce středověku do současnosti. Dochází k závěru, že narůstající individualizací, člověk ztrácí pocit smyslu, sounáležitosti a svobody. Zároveň se postupně odcizuje přírodě a společnosti. Člověk vyžaduje pocit možnosti volby, ale zároveň postrádá sounáležitost citových vazeb s ostatními lidmi.²⁰⁵ Každodenně se snaží o zisky, čímž se snaží uspokojovat své materiální potřeby. Egoismus se stává motivací každé lidské aktivity. Člověk vědomě pociťuje absenci lásky, vnitřní jistoty a taktéž svoji bezvýznamnost. Jistý vliv na odcizení dnešního člověka má zcela jistě také politická a ekonomická realita. Pro mnoho lidí je racionální uchopování komplexity světa natolik zatěžující či vyčerpávající, že podvědomě odmítají svobodu „a naopak nesvoboda je pro ně osvobozující a přitažlivá.“²⁰⁶ Člověk byl nucen vytvořit si ke světu nový vztah, který již nebude založen na závislosti, nýbrž na pocitu bezpečí a to spojením se světem skrze vlastní síly. Fromm navrhuje dvě možnosti. Za prvé si člověk může zvolit cestu k pozitivní svobodě, prostřednictvím spojení se světem a jeho myšlením, za předpokladu ponechání si své nezávislosti a individuality. Jedná se o překonání pocitů odcizení prostřednictvím intenzivních prožitků. „*Jde o tu svobodu, při níž lidé zůstávají samostatnými jedinečnými bytostmi, aniž by přitom ztratili smysl pro sociální realitu a jednotu s ostatními. Dosažení takové svobody vyžaduje, aby byl člověk*

²⁰⁴ FROMM, Erich. *Umění milovat*, s. 37.

²⁰⁵ Tamtéž, s. 67.

²⁰⁶ FROMM, Erich. *Umění být*, s. 100.

v životě *spontánně aktivní*.²⁰⁷ Lidská aktivita spočívá v aktivním vyjadřování vlastních citových a intelektuálních dispozic. Na základě této aktivity podporuje svůj růst specifických osobnostních rysů a charakteristických vlastností. Spontaneita je bezprostředním vyjádřením svobodné vůle. Spontánní aktivitu můžeme pozorovat zejména u malých dětí. Jejich živelnost se odráží v jejich mysli a v pocitech, jež jsou pozorovatelné v jejich mimice.²⁰⁸ Fromm nám nabízí možnost dojít k pravé pozitivní svobodě, prostřednictvím spontánní a tvořivé aktivity, která nám umožní projev vlastní individuality.

Pokud nastane situace, kdy člověk není schopen dospět od negativní svobody ke svobodě pozitivní, pociťuje následně potřebu vytvoření si nové autority, neboť se stává zmateným a neschopným vlastního rozvoje pozitivní svobody. Takový člověk vyhledává další vazby submise, i za předpokladu zřeknutí se části své vlastní svobody. Dobrovolná ztráta vlastní integrity a individuality má za následek postupné vzdalování se svým vlastním přáním a cílům. Takový člověk se stává pouhým mediátorem plnění cílů jiné osoby. Dobrovolně se z nesnesitelné situace uchyluje k tzv. „*mechanismům úniku*“. „*Realizací těchto únikových tendencí se neodstraňují příčiny úzkostí, neřeší problém lidské existence, ale jako obranné mechanismy činí život možným*.“²⁰⁹ Jedná se o mechanismy úniku k autoritářství, destruktivitě a k automatu konformity.

Mechanismus úniku k autoritářství znamená v podstatě spojení vlastního já s něčím mimo sebe, tímto propojením dané individuum doplní sílu, kterou postrádal.²¹⁰ Jedná se o hledání sekundární vazby, když člověk pociťuje ztrátu vazby primární. Takové formy mechanismu nalzáme v pokusech o podřízenost či ovládnutí, jinými slovy v masochistických nebo sadistických úsilích. Typické masochismu jsou převládající pocity osamělosti, bezvýznamnosti, méněcennosti a zbytečnosti. Analýza člověka, který je ovládán těmito pocity, ukazuje, že si člověk tyto pocity plně uvědomuje, a proto se pokouší jim uniknout. Pokouší se vyvázat tím, že se vzdá své vnitřní podstaty a sám sebe

²⁰⁷ MIKŠÍK, Oldřich. *Psychologické teorie osobnosti*, s. 67.

²⁰⁸ FROMM, Erich. *Strach ze svobody*, s. 79.

²⁰⁹ MIKŠÍK, Oldřich. *Psychologické teorie osobnosti*, s. 69.

²¹⁰ FROMM, Erich. *Strach ze svobody*, s. 136.

učiní bezvýznamným.²¹¹ Tuto cenu si určil sám a dobrovolně, aby dosáhl za každou cenu svého cíle. „*Masochista prchá od nesnesitelného pocitu izolace a odloučení tím, že dělá sám ze sebe nedílnou část jiné osoby.*“²¹² Tito jedinci mají tendence k sebepoškozování a mají sklony k závislosti na lidech a institucích. V kontrapozici k masochistickým sklonům stojí sklony sadistické. V sadistické formě se člověk naopak snaží využívat a ovládat druhé. Imperativ ovládnutí druhého je hybnou silou sadismu.²¹³ Oběma způsobům úniku ovšem chybí celistvé splynutí těla a duše.²¹⁴ V autoritářství převládá stav omezení lidské svobody a podřízenosti osudu.²¹⁵ Autoritářský charakter je aktivní v překonání pocitu bezmoci. Aktivita je konstruována pod vlivem vyššího. Svoji moc získává, tak že jeho statut je opřen o nadřazenou sílu.²¹⁶

Za možný únik z nesnesitelné situace může být považován též únik do destruktivity. Ta je pevně zakořeněna v nesnesitelné bezmoci a pocitu samoty u jednotlivce. Destruktivita je výrazem obavy z vnějšího světa a následné potřeby tento svět ničit. Ničení slouží tomuto typu individuality k překonání pocitů odcizení.²¹⁷

Mechanismem, kterým se člověk může vzdálit od světa natolik, že pro něj přestane být hrozbou a je vyhledáván u většiny lidí, zejména v moderní společnosti se nazývá automat konformity. Jde v podstatě o to, že „*jedinec přestane být sám sebou, vnitřně si osvojí model osobnosti, který mu nabízejí kulturní vzory, a proto se stane přesně takový, jako jsou ostatní a jak to od něho všichni očekávají.*“²¹⁸ Člověk nemůže unést pocit bezmoci a osamělosti, kterou s sebou svoboda přináší. Proto se snaží o nové vztahy k lidem i za cenu ztráty vlastní svobody. Za cenu překonání osamělosti se dobrovolně dostávají do těchto vztahů závislosti. Tento druh úniku zneužívali především dominantní vůdci, vzhledem k pocitům osamocení a strachu, lehce podléhali těmto

²¹¹ FROMM, Erich. *Strach ze svobody*, s. 86.

²¹² FROMM, Erich. *Umění milovat*, s. 25.

²¹³ FROMM, Erich. *Strach ze svobody*, s. 87.

²¹⁴ FROMM, Erich. *Umění milovat*, s. 26.

²¹⁵ FROMM, Erich. *Strach ze svobody*, s. 93.

²¹⁶ FROMM, Erich. *Strach ze svobody*, s. 94.

²¹⁷ MIKŠÍK, Oldřich. *Psychologické teorie osobnosti*, s. 67.

²¹⁸ FROMM, Erich. *Strach ze svobody*, s. 100.

zdánlivým pocitům bezpečí celé masy. Podle Fromma má člověk v procesu individualizace možnost volby. Může se stát tvořivou, aktivní a jedinečnou osobností, nebo dá raději přednost jistotám, které ho zbaví svobody.

Současný člověk má spíše snahu chovat se konformně, tj. tak jak se od něj obecně očekává. Veškerá individualita je ztracená v hluboké sociální propasti. Dobrovolně jsme opustili své opravdové JÁ a zaměnili jej za PSEUDOJÁ. Jak napsal Erich Fromm ve své knize *Strach ze svobody*: „Pseudojá je jen zástupcem, který představuje právě tu roli, jež se od něj očekává, děje se to však pod jménem JÁ.”²¹⁹ Člověk se stává chameleonem, který díky svému ochrannému zbarvení splyne s okolím.

²¹⁹ FROMM, Erich. *Strach ze svobody*, s. 110.

7 PORUCHY SOCIALIZACE

Jednu ze stěžejních formotvorných rolí ve vztahu k lidskému jednání má společnost, ve které člověk žije a kterou si sám určitým způsobem spoluutváří. Společnost udává přesná pravidla a normy, které musí lidský jedinec dodržovat. Respektování daných předpisů umožňuje plynulý chod koexistence ve společnosti. Někdy se ale mohou vyskytnout případy, kdy jedinec není schopen přirozené integrace do společnosti. Příčiny takové neschopnosti zařadit se, mohou být různého charakteru. Mezi takové odchylky patří různé druhy nenávisti vůči vlastní osobě i k vnějšímu světu.²²⁰ Tento odpor se může projevat mimo jiné například destruktivitou, sadismem, nekrofilii či agresí.

Pojem agrese obsahuje celou škálu definic, protože nese velké množství významů. Ve filosofickém slovníku je agrese popsána jako „útočnost a hostilita. Jedná se o pojem, který analyzují psychologové, sociologové, politologové a etologové. Konrád Lorenz ji považoval nejen za zdroj přežití, ale i kultury a kreativity.“²²¹ Podle definice Ivo Čermáka „může být agrese chápána jako násilné narušení práv jiného člověka, jako ofenzivní jednání nebo jako procedura, ale také jako asertivní jednání.“²²²

Fromm nepovažuje agresi za součást lidské přirozenosti, popisuje ji spíše jako reakci na dění ve společnosti. Na rozdíl od autorů, kteří agresi a destruktivitu považují za vrozenou a biologicky danou, jež nemůžeme ovládat, což je samozřejmě mnohem jednodušší, než se podívat pravdě do očí a přiznat si, že jsme si danou situaci způsobili sami.²²³ Zajímavým zjištěním je fakt, že agrese roste současně s překotným vývojem civilizace. Ve své knize *Anatomie destruktivity* Fromm analyzuje přístup Sigmunda Freuda a Konráda Lorenze v souvislosti s problémy agresivity a destrukce.

Freud popisuje, že na jedné straně v lidské duši existuje touha života a tvoření a na straně druhé touha po nežití. Pudy rozlišuje na základě jejich vztahu k tělesným zdrojům a cílům, neboť pudy mohou měnit svůj cíl a mohou

²²⁰ HARTL, Pavel. *Psychologický slovník*, s. 150.

²²¹ KOLEKTIV AUTORŮ. *Filosofický slovník*, s. 14.

²²² ČERMÁK, Ivo. *Lidská agrese a její souvislosti*, s. 9.

²²³ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity*, s. 30.

se vzájemně nahrazovat, proto dochází k přenášení energie z jednoho pudu na druhý.²²⁴ Na základě své koncepce rozlišení pudů, a to na pud života a pud smrti,²²⁵ Freud nahlíží na agresivitu jako na součást lidské přirozenosti. „Z toho plyne, že z hlediska teorie pudu smrti není agresivita reakcí na určité podráždění, ale trvale působící silou, zakořeněnou v samotném lidském organismu.“²²⁶ Instinkt života označil jako Erós, ten se řídí principem slasti. Instinkt smrti, destruktivní Thanatos se řídí principem nirvány. Nirvána představuje absenci jakéhokoli utrpení a naprostý klid, který člověk nalezne nakonec pouze ve smrti. Té však předchází destruktivní forma života.²²⁷ Podstatu agresivního chování vůči sobě či okolí vidí Freud v existenci Thanatos²²⁸ a v destrukci, která ovlivňuje charakter člověka.

Do Freudova myšlení zásadním způsobem zasáhla první světová válka: „Pesimistický názor na člověka jako na bytost ovládanou instinkty lásky a destrukce se v něm střetával s přesvědčením o alespoň částečné vychovatelnosti člověka, který může rozumovým poznáním tlumit své vrozené impulsy.“²²⁹ Freud považuje lidskou dispozici k agresivnímu chování za největší překážku společnosti.²³⁰ Zásadní problém agresivity Freud uzavírá tvrzením, že

²²⁴ FREUD, Sigmund. *Spisy z let 1904 - 1905*, s. 61.

²²⁵ Freud se vyjadřuje k původu a významu těchto pudů takto: „ Jestliže je pravda, že kdysi – v nesmírně dávné době a způsobem, který si nedovedeme představit – vzešel život z neživé hmoty, pak tedy podle našeho předpokladu vznikl tehdy nutně i pud, jenž chce život opět zrušit a obnovit stav anorganický. Jestliže v tomto pudu rozpoznáváme opět onu sebeničivou tendenci, kterou předpokládala naše hypotéza, pak můžeme v této tendenci vidět projev jakéhosi pudu smrti, který nemůže chybět v žádném životním procesu. A pak se nám pud, s jejichž existencí počítáme, rozpadají ve dvě skupiny, v pudu erotické, které chtějí stále více živé substance spojit ve větší jednotky, a v pudu smrti, jež se této snaze stavějí na odpor a vše živé se snaží vrátit v anorganický stav. Ze společného a protichůdného působení obou vznikají pak životní jevy, které ukončuje smrt.“ (FREUD, Sigmund. *Vybrané spisy I*, s. 406).

²²⁶ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity*, s. 29.

²²⁷ DRAPELA, Victor J. *Přehled teorií osobností*, s. 25.

²²⁸ Reakce na vytvoření koncepce „Pudu smrti“ jako protikladu principu slasti, byla z prostředí Freudových žáků a stoupců rezervovaná až odmítavá. Převážně ji spíše spojovali se subjektivními příčinami na straně jejich učitele a to s válečnými zkušenostmi, utrpením, či nemocí. Většina ji považovala za podezřelou. (TURNHEIM, Michael. *Freud und der Rest*, s. 151)

²²⁹ CVEKL, Jiří. *Sigmund Freud*, s. 64.

²³⁰ STORR, Anthony. *Sigmund Freud*, s. 61.

člověk se s pudem smrti rodí, tudíž v člověku převládá více zla a je tudíž minimální šance, aby pud života, tedy dobro, překonal pud smrti, tedy zlo.

Freudovskou koncepci agresivity sdílel též Konrád Lorenz²³¹, který se však intenzivněji zaměřoval na projevy agresivity u zvířat. Pro Lorenze byla agresivita přirozeným jevem, neboť v ní viděl potřebu ventilace přebytečné energie a též v ní spatřoval životní prospěšnost nutící jedince k udržení své existence. Rozdíl mezi agresivitou lidskou a zvířecí, nachází Lorenz v instinktech. Zvířata díky tomu, že jsou vybavena instinkty, dokáží na rozdíl od člověka regulovat svoji agresivitu, přičemž mimo biologické nutnosti (získání potravy či obrana svého teritoria) nemají racionální důvod k likvidaci druhého jedince.²³² Pro člověka je velmi nebezpečná vnitrodruhová agrese: „*Jedná se o agresi ve vlastním a užším smyslu slova, slouží k udržení druhu.*“²³³ U zvířat k takové agresi nedochází z důvodu existence instinktů. Pouze člověk nachází potěšení a zálibu v bezdůvodném ničení života, neboť u něj přesahuje destruktivita cíl sebeobrany či uspokojení potřeb.²³⁴ Jelikož se agresivita podle Lorenze nedá ovládat, musí se člověk začít sám nějak bránit jejímu vlivu. Člověk musí absenci instinktů nahradit morálkou a je nucen přeorientovat agresi k její neutralizaci v rámci očistného odreagování se.²³⁵ Příkladem očistného odreagování se a nezhooubné ventilace agresivity může být dejme tomu nějaká sportovní aktivita. K tomu abychom zabránili vzniku agrese, je zapotřebí vytvořit ve svém životě prostor k uznání co nejvíce duševních hodnot. Například hudba, poezie, krása příroda či věda. Předpokladem kladného vztahu k lidským hodnotám je výchova ve dvou základních normotvorných prostředích, a to ve škole a v rodině. „*Jen tyto hodnoty dělají člověka člověkem a ne bezdůvodně se nazývá určitý druh vzdělání vzděláním humanitním: právě*

²³¹ Konrád Lorenz byl rakouský lékař a zoolog (1903- 1989). Byl jedním z nejvýznamnějších světových biologů, který se proslavil zejména formulací fyziologických základů živočišného chování, nového odvětví biologie - etologie. Spolu se svými přáteli a spolupracovníky Holanďanem N. Tinbergenem a Rakušanem K. von Frischem byl v roce 1973 odměněn nejvyšším vědeckým vyznamenáním, Nobelovou cenou za fyziologii a lékařství. (VESELOVSKÝ, Zdeněk. Doslov. In LORENZ, Konrád. *Takzvané zlo*, s. 232)

²³² LORENZ, Konrád. *Takzvané zlo*, s. 27.

²³³ Tamtéž, s. 32.

²³⁴ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity*, s. 190.

²³⁵ LORENZ, Konrád. *Takzvané zlo*, s. 223.

*hodnoty, které se zdají životnímu boji a politice na míle vzdálené, mohou přinést záchranu.*²³⁶

Frommův názor na lidskou agresivitu je mnohem optimističtější než Freudův. Ten uvádí skutečnost, že zlo je převážná složka lidské osobnosti. Fromm uvádí, že jsou v člověku obsaženy obě složky ve stejném množství. Člověk jako svobodná bytost si sám volí mezi entitami dobra či zla. Podle idealisticky smýšlejícího Fromma ve společnosti převládá složka dobra. Fromm se snaží nalézt původní příčinu vzniku agrese. V této souvislosti hovoří o lidském charakteru, který „*je ,druhou přirozeností‘ člověka - náhradou za jeho jen slabě vyvinuté instinkty a že lidské vášně jsou odpovědí na ,existenční potřeby‘, které se zdůvodňují specifickými podmínkami lidské existence.*“²³⁷ Existenční potřeby tvořící podmínky pro lidskou existenci se projevují se převážně prostřednictvím vášní²³⁸. Jedná se o vášně, jako jsou kupříkladu svoboda, touha po moci, touha po lásce, ale také touha ničení, sadismus, destruktivita a masochismus. Všechny tyto uvedené projevy jsou součástí našeho charakteru. Charakter jednotlivých individuí se liší na základě výběru konkrétních vášní, kterými se člověk prezentuje a realizuje. Proto se můžeme setkat s člověkem, který disponuje projevem lásky, solidarity a vstřícnosti a naopak s člověkem, jehož projev je destruktivní a sebezničující. „*Pravda je taková, že lidské vášně - ty ,dobré‘ i ty ,špatné‘ - se dají pochopit jedině jako pokus člověka dát vlastnímu životu smysl a přesáhnout banální existenci pouhého živoření.*“²³⁹ Fromm nachází podstatu agrese v lidském charakteru a v jeho součástech, které tvoří vášně a existenční potřeby. Shodným způsobem rozlišuje agresi na její dva základní typy: benigní a maligní.

Benigní agresi máme společnou se zvířaty a slouží nám k přežití, jedná se totiž o agresi obrannou. Fromm benigní agresi dále rozlišil na biologicky adaptivní. „*Biologicky adaptivní agrese je reakce na ohrožení životních zájmů, je fylogeneticky programovaná, je společná zvířatům i lidem, není spontánní a sama se nehromadí a nestupňuje, ale je reakcí na určitý podnět a má obranný*

²³⁶ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity*, s. 226.

²³⁷ Tamtéž, s. 17.

²³⁸ Vášně zakořeněné v charakteru jsou sociobiologickou a historickou kategorií. (FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity*, s. 20)

²³⁹ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity*, s. 21.

*charakter, směřuje k odstranění ohrožení, a to buď zničením, nebo odstraněním jeho příčin.*²⁴⁰ Obranná agrese patří k lidské přirozenosti a využíváme ji, když jsou ohroženy naše životní zájmy a cíle. V tomto případě se nejedná o cíl ničit, ale o zachování života. Fromm také analyzoval rozdíl obranné agrese u člověka a zvířete. Nejzásadnější rozdíl spatřoval v intenzitě reakce nebezpečí. Zvíře vnímá nebezpečí zřetelně, jasně a přítomně. Oproti tomu člověk, jelikož je vybaven fantazií a schopností předvídat, reaguje i na možná budoucí nebezpečí. Schopnost ovlivnění k obranné agresi ze strany silnějších vůdců, z důvodu budoucího možného konfliktu je však lehce zneužitelný. Nic tak nepřesvědčí člověka k boji, jako právě ohrožení lidské existence a možnost ztráty jeho identity. Další možnou příčinou lidské benigní agrese je sociální či ekonomické stratifikace společnosti, ve které dochází vlivem moci či jiných prostředků ke změně ideologického myšlení jedinců. V tomto případě hovoříme o „*vymývání mozků*“.²⁴¹ Rozdíl mezi silou obranné agrese mezi člověkem a zvířetem spočívá v širší oblasti životních zájmů, primárně směřující k udržování psychické rovnováhy potřebné k orientaci v reálném světě.²⁴² Jestliže hrozí lidskému jedinci nebezpečí ztráty identity či orientačního rámce, vyvolá to v člověku pocity strachu, bolesti a pocit bezmoci. Východisko z této nesnesitelné situace člověk nachází v agresivním chování. „*Když se člověk dostane z pasivního stavu strachu a přejde do útoku, mučivý pocit obav zmizí.*“²⁴³ Jedním z nejčastějších důvodů ohrožení lidských zájmů je bezpochyby ztráta osobní či kolektivní svobody. „*Dějiny lidstva jsou ve skutečnosti dějinami zápasů o svobodu.*“²⁴⁴ Svoboda představuje pro člověka základ přirozeného rozvoje osobnosti a duševního zdraví. Pojem svoboda ovšem neznamena naprostou svobodu, neboť duševní a osobnostní rozvoj probíhá vždy pouze jako součást konkrétní a strukturované společnosti, jež určuje jasná pravidla a normy skýtající jistá omezení. Tato omezení mohou být rozdílného charakteru a mohou sloužit konkrétní osobě či organizaci nebo slouží vlastnímu osobnostnímu růstu v dané společnosti. Protože svoboda znamená pro člověka jednu z nejdůležitějších životních hodnot, možnost její

²⁴⁰ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity*, s. 191.

²⁴¹ Tamtéž, s. 199.

²⁴² Tamtéž, s. 200.

²⁴³ Tamtéž, s. 201.

²⁴⁴ Tamtéž, s. 201.

ztráty vyvolává v lidském jedinci zvýšenou obrannou agresi. V souvislosti se soudobým stavem politicko-ekonomické situace ve společnosti je tento druh obranné agrese stále aktuální.²⁴⁵

Maligní agresi přisuzuje Fromm primárně člověku, neboť u většiny savců její projevy postrádá. „Člověk je jediný živočich, který může zabít a poškozovat jedince vlastního druhu, aniž by z toho měl nějaký biologický nebo ekonomický užitek.“²⁴⁶ Tento druh agrese je považován za krutý a destruktivní, ale zároveň také za důležitou součást psychické konstituce člověka. Slouží k uspokojování lidských vášní a existenciálních potřeb, které jsou zakořeněné v lidské přirozenosti. Na druhou stranu tento druh agrese představuje však také ohrožení přežití lidského druhu na základě narušování sociální struktury. Fromm v této souvislosti upozorňuje na skutečnost, že současná společnost je velice tolerantní k násilí a brutalitě. Moderní společnost vytváří příznivé podmínky pro nekrofilní typy, které inklinují ke všemu neživému a mechanickému. V důsledku toho člověk ztrácí svoji identitu a smysl života a stává se přežívajícím automatem. Právě takový člověk je snadno manipulovatelný a může se tudíž velice snadno uchýlit k agresivnímu a destruktivnímu chování. Agresivita může pro něj představovat naplnění smyslu lidského života. Lidské maligní chování má mnohem hlubší podstatu, v důsledku toho je proto nebezpečnější než jiné formy chování.²⁴⁷ Agrese se ve většině případů transformuje do destruktivních projevů.

Destruktivitu Fromm rozlišuje jako spontánní, anebo jako přirozeně vázanou v charakterové struktuře. Spontánní destruktivita představuje aktivaci dříve spících destruktivních podnětů, které jsou vyvolány mimořádnými vnějšími okolnostmi, například během války, kdy dochází k nemilosrdnému vraždění a týrání. Spontánní destruktivitu mohou vyvolat i náboženské, politické konflikty či pocity bezmoci, ale také například chudoba. V případě, že by se tyto destruktivní faktory nepodnítily, tak by se ničivá energie nezaktivovala. V tom je zásadní rozdíl mezi destruktivitou trvalou. „*Tento stav neustálé proudící energie*

²⁴⁵ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity*, s. 202.

²⁴⁶ Tamtéž, s. 221.

²⁴⁷ Tamtéž, s. 237.

*je nepřetržitou službou modle ničení, jejíž ctitel jí zasvětil celý svůj život.*²⁴⁸ Takový jedinec nepotřebuje žádnou příčinu k projevení své ničivé síly. Vždy si najde nějaký objekt, proti kterému prosadí svoji mocenskou převahu. Jestliže nastane situace, že svoji sílu nebude moci prosadit vůči jiné osobě, přenesse ničivou energii proti sobě. Takový stav může vyvrcholit v úmyslné sebepoškození či v extrémních případech i v pokusu o sebevraždu. K těmto odpovídajícím charakterovým rysům patří například sadismus, masochismus či nekrofilie. Cílem destruktivity je, na rozdíl od ostatních sadomasochistických projevů, které se snaží o pasivní či aktivní symbiózu, odstranění vybraného objektu. Fromm se pokouší nalézt pravou příčinu vzniku destruktivity. Podle jeho názoru „*je destruktivita zakořeněna v nesnesitelné bezmocnosti a osamocení jednotlivce.*“²⁴⁹ Toto zjištění je však velmi schematické, neboť pocit bezmoci a izolace může mít příčinu také v omezení celkového růstu jedince. Jedná se o smyslové, citové a rozumové schopnosti, které vytvářejí celost lidské osobnosti. Dochází k popírání tvůrčí aktivity a osobního projevu, prostřednictvím kterých dochází k plné realizaci života.²⁵⁰ Proto Fromm spatřuje východisko v hledání příznivějších podmínek k životu. Člověk by se neměl spokojit s pocitem prázdnoty a úzkosti, jež mu běžný život nabízí, ale měl by se dle něj více věnovat svému osobnímu růstu a hledání nových životních výzev, které by ho nasměrovaly na tu jeho opravdovou životní cestu. Z tohoto faktu vyplývá skutečnost, že když je člověk spokojený se svým životem a jeho naplněním, tak následně nemohou vzniknout žádné důvody k destruktivním projevům.²⁵¹ Dále si podrobněji představíme sadistické chování. U této poruchy se člověk vyžívá v týrání druhé osoby, bez zjevného cíle ukončit život.

Cílem sadisticky zaměřeného člověka je touha ovládat, poškozovat a ponižovat ostatní jedince.²⁵² Velmi často se sadismus spojuje se sexuální perverzitou, kdy člověku přináší vzrušení pocit moci a fyzické násilí. Objektem nesexuálního sadismu je bezmocný tvor, kterému sadisticky orientovaný jedinec cíleně způsobuje fyzickou bolest prostřednictvím týrání. V ojedinělých

²⁴⁸ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity*, s. 276.

²⁴⁹ FROMM, Erich: *Strach ze svobody*, s. 97.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 99.

²⁵¹ Tamtéž, s. 100.

²⁵² FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity*, s. 282.

případech může následovat až smrt. Smrt je ale v sadistickém pojetí vzácností oproti destruktivní vášni, neboť sadista potřebuje živou oběť, na které se může vybíjet. Podstatou sadismu je pocit neomezené moci nad nějakým živým tvorem, může se jednat o dítě, ženu, vězně či zvíře. Sadista vyhledává tvory, kteří se nemohou adekvátně bránit. Nejde mu o zničení oběti, nýbrž o její ovládnutí a o jistý komplexní pocit moci nad jejím životem. Pro sadistu se živý tvor stává neživou věcí vyžadující bezprostřední řízení. Dle Fromma je sadismus „náboženstvím duševních mrzáků“.²⁵³ Tito lidé se sami ocitli v pasti bezmoci, chaosu a pocitu strachu, vytvořením nadvlády nad ostatními tvory pouze zastírají své duševní nedostatky. Za mnohem horší druh týrání však Fromm považuje trýznění psychické, kdy je oběť ponižována a zastrašována, což se děje i v přítomnosti ostatních lidí. Na první pohled může tento způsob mučení působit nevinně, neboť nedochází k bezprostřednímu fyzickému násilí. Psychické pokořování probíhá většinou pod maskou zdánlivě nevinného úsměvu, proto je tak nebezpečné, neboť působí navenek velmi nenápadně. Jako jistý prototyp nesexuálního sadismu byl podle Fromma sovětský diktátor Josif Vissarionovič Stalin. V jeho charakterové podstatě se projevuje evidentní potřeba reprezentace své absolutní moci.²⁵⁴ Není samozřejmostí, že se sadismus stejně jako destruktivita u člověka vždy projeví. Podmínky pro projevení sadismu jsou odvislé od mnoha faktorů. Charakter jedince je determinován individuálními okolnostmi, například fyzickými a psychickými dispozicemi, dědičnými znaky či mimořádnými událostmi, které člověka potkaly. Jedinec je silně ovlivňován prostředím, ve kterém žije. Společnost má velice rozmanitou společenskou strukturu, kde na člověka působí různé obecné faktory, jako politické systémy, náboženství, ale také i jeho společenské zařazení. Jestliže lidské individuum žije ve společnosti, kde je sadistické chování považováno za hrubé a nepřípustné, nezmění to sice jeho sadistický charakter, ale takový jedinec nebude jednat pod jeho vlivem. „*Jeho sadismus nezmizí, ale jakoby ‚seschne‘ z nedostatku živin.*“²⁵⁵ A naopak, pokud se bude lidský jedinec pohybovat v prostředí, které sadistické chování toleruje či podporuje, začne se chovat v souladu se svým charakterem. „*Od kruté*

²⁵³ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity*, s. 289.

²⁵⁴ Tamtéž, s. 287.

²⁵⁵ Tamtéž, s. 296.

*podívané her starého Říma až po praktiky moderních policejních jednotek bylo mučení vždy znovu používáno pod pláštěm náboženských nebo politických cílů, a někdy dokonce zcela otevřeně k obveselení zbídačelých mas. Římské Koloseum je jedním z největších pomníků lidského sadismu.*²⁵⁶

V posledních letech se dost často setkáváme s případy týraných a šikanovaných dětí. Špatné zacházení s dětmi se může stupňovat od oděrků a modřin až k fyzickému týrání vedoucímu ke smrti. Smutná je na tom ta skutečnost, že počet zaznamenaných případů týkajících se násilí spáchaného na dětech představuje pouhý zlomek všech případů týrání. V souvislosti se sadismem bych se ráda ve stručnosti zmínila též o jeho opačné stránce, kterou je fenomén masochismu.

Masochista vědomě touží po utrpení a ponížení, je z těchto důvodů neschopný samostatně zvládat svůj život. *„Tito jedinci zcela pravidelně vykazují zjevnou závislost na vnějších silách, na jiných lidech nebo institucích či na přírodě. Často jsou zcela neschopní zakoušet pocit ‚Já chci‘ nebo ‚Já jsem‘.*²⁵⁷ Masochismus je velice úzce spjat se sexuální perverzí, kdy člověk dosáhne největšího vzrušení a uspokojení, když je fyzicky týrán, ponižován a skrze vlastní pocity méněcennosti je hnán k mocnější autoritě. Masochistické sklony se vyskytují nejen ve fyzické oblasti lidského života, ale také v psychické. Psychické masochistické týrání spočívá v neustálé neobjektivní sebekritice, vědomém týrání krutých myšlenek, ve snaze stát se obětí nehody či smrtelně onemocnět. Všechny tyto projevy vedou k jedinému cíli, k úniku před vlastním Já.²⁵⁸ Dalším až zvráceným způsobem socializace je bezesporu nekrofilní charakter.

Nekrofilie je podle Fromma typický boj proti životu a tendence ke smrti. Jde o v podstatě o životní zaujetí smrtelností, což se projevuje například tendencemi k morbidní symbolice či destrukci životných entit.²⁵⁹ Charakteristickou vlastností pro nekrofila je záliba v síle, neboť ten kdo miluje

²⁵⁶ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity*, s. 283.

²⁵⁷ FROMM, Erich. *Strach ze svobody*, s. 80.

²⁵⁸ FROMM, Erich. *Strach ze svobody*, s. 87.

²⁵⁹ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity*, s. 329.

smrt, miluje zároveň i sílu. Užítí síly je pro něj způsob života. „*Jako je pro milovníka života základní polaritou v člověku polarita mezi mužským a ženským, tak pro nekrofila existuje pouze polarita mezi těmi, kdo mají moc zabíjet, a těmi, kdo tuto moc postrádají.*“²⁶⁰ Fromm považuje nekrofilní charakter za pravou perverzi, neboť ačkoliv je člověk naživu, život nenávidí a je přitahován smrtí. Nekrofilní tendence se mohou projevat i ve snech, ve kterých se pravidelně objevují krev, špína, výkaly či destruktivní přístroje. Fromm ve své knize *Anatomie lidské destruktivity* uvádí rozdílné varianty snů u nekrofilů. Jeden takový specifický sen popisuje pacient, jehož sen tvoří kombinaci nekrofilie a anality se známkami destruktivity. „*Sedím na toaletě. Mám průjem a vyprazdňuji se s výbušnou silou. Je to slyšet, jako by vybuchla bomba a celý dům se málem zřítíl. Chtěl bych se vykoupat, ale když se pokouším napustit vodu, vidím, že vana je plná špinavé vody, vidím ve vodě plavat lejno, odříznutou nohu a paži.*“²⁶¹ Na otázku, zda pacienta sen nevyděsil, reagoval záporně. Spíše měl problém při jeho vyprávění, při kterém se cítil trapně. Z tohoto snu vyplývá blízká podobnost mezi análním charakterem ve Freudově smyslu a nekrofilním charakterem ve Freudově teorii, rozdíl je pouze v síle afinity. Fromm považuje nekrofilní typ osobnosti za zkázonosný a zmiňuje jeho neškodnou formu, kterou Freud definuje jako „*anální charakter*“.²⁶² Fromm ovšem nenalezl dostačující důkaz pro Freudovu teorii libida, která spočívá v konstatování, že energie nahrazující anální libido má značný vliv na vývoj análního charakteru.²⁶³ Podle Frommovy studie se jedná o lidi, kteří mají značnou zálibu ve vyměšování. Anální charakter je přitahován výkaly, které jsou z těla vylučovány, neboť nemají již pro člověka žádný užitek.²⁶⁴

Kromě příbuzenského vztahu mezi nekrofilii a anální orientací, nachází Fromm blízký vztah mezi biofilii a genitálním charakterem a také mezi incestuální fixací a orálním charakterem. Spojení těchto tří orientací záleží na hloubce regrese, čím je regrese hlubší, tím častěji dochází ke spojení těchto orientací a dochází k tzv. „*syndromu rozpadu*“. Oproti tomu u osoby, která

²⁶⁰ FROMM, Erich. *Lidské srdce*, s. 40.

²⁶¹ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity*, s. 330.

²⁶² FROMM, Erich. *Lidské srdce*, s. 59.

²⁶³ Tamtéž, s. 57.

²⁶⁴ Tamtéž, s. 58.

dosáhla optima dospělosti, se snaží o spojení tři vzájemně protikladných orientací. Nekrofilie a biofilie, narcismu a lásky, dále nezávislosti a svobody. Syndrom takového spojení Fromm nazývá „*syndromem růstu*“.²⁶⁵

V souvislosti se sklony k nekrofilii můžeme pozorovat někdy pouhé drobné odchylky v chování takového jedince, jakými může být například trhání předmětů na kousky, ničení květin a poškozování všeho krásného a barevného, neboť jejich oblíbenou barvou je hněda či černá. Řešení problému nacházejí lidé ovládaní touto pohnutkou v násilí, vyhledávají nemoci a smrt, které se stávají jejich hlavní životní náplní. Mohou se velmi často zúčastňovat pohřbů a též často navštěvují hřbitovy. Fromm v souvislosti s nekrofilii uvádí sexuální perverzi, kdy se takový člověk snaží o pohlavní styk s mrtvým tělem nebo alespoň vyžaduje při pohlavním aktu přítomnost mrtvoly. V konverzaci nekrofil působí spíše nezúčastněně a chladně. Úsměv na jeho tváři bychom marně hledali, maximálně jakási mimická gesta. Charakteristický je také postoj vůči minulosti, které dávají přednost před přítomností a budoucností. Za nekrofilního jedince považuje Fromm například nacistické pohlaváry Adolfa Eichmanna a Adolfa Hitlera. Právě prostřednictvím těchto dvou osobností byl světu představen typický nekrofilní lidský charakter. Její vizáž: „*Je chladná, její kůže vypadá mrtvá a výraz ve tváři lze popsat, jakoby cítila nějaký zápach. Je pořádná, něčím posedlá a pedantská.*“²⁶⁶ Jejich život je ovládán zákony, tradicemi, jsou spíše orientováni na vlastnění, na modus mít. „*Věci ovládají člověka; vlastnictví ovládá bytí, mrtvé ovládá živé.*“²⁶⁷

V tomto kontextu se Fromm také vyjadřuje k vývoji techniky, i když dosti negativně. Považuje techniku spíše za úpadek humanitní a kulturní společnosti, neboť zájem o neživé mechanické stroje či předměty předčí zájem o člověka a mezilidské vztahy. Člověk se tedy stává pouhým neživým strojem bez jakýchkoli emocí zaměřeným na modus vlastnění. Přetechnizovaný svět je dle Fromma synonymem světa smrti.²⁶⁸ Touto problematikou se Fromm podrobně zabývá ve své sociálně psychologické studii *Cesty z nemocné společnosti*.

²⁶⁵ FROMM, Erich. *Lidské srdce*, s. 132.

²⁶⁶ Tamtéž, s. 43.

²⁶⁷ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity*, s. 336.

²⁶⁸ Tamtéž, s. 346.

Nezavrhuje každého člověka, jenž se zajímá o techniku, snaží se jen upozornit na skutečnost, že v dnešní přetechnizované době je opomíjena existenci důležitějších hodnot, jako je láska, svoboda, vztah k přírodě, zjednodušeně řečeno obyčejná radost ze života. *„Láska k životu je vlastnost daná člověku biologicky, a tak můžeme předpokládat, že u většiny lidí se vždycky může vynořit na povrch, i když obvykle jen za zvláštních osobních a historických okolností.“*²⁶⁹

²⁶⁹ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity*, s. 352.

8 FROMMŮV POSTOJ K OTÁZKÁM NÁBOŽENSTVÍ

Erich Fromm se ve svých koncepcích velice detailně zabývá též otázkami vztahu lidské přirozenosti a náboženství. Vnímá pojem náboženství jako ucelený systém poskytující „jednotlivci rámec pro orientaci a předmět uctívání.“²⁷⁰ Mnozí lidé hledají v náboženství pouze pocit jistoty a bezpečí. Jak již bylo uvedeno v předchozí kapitole o lidské přirozenosti, jedná se o lidskou potřebu orientačního rámce. Většina z nás pociťuje nutnost někam náležet, být součástí konkrétního pole existence. Tuto potřebu přisuzuje Fromm právě člověku, neboť člověk je rozporná bytost, která je ovládána rozumem. Na základě rozumu se v člověku odehrává existenční nevyrovnanost a nutnost hledání životní jednoty. „S rozumem vzniká v člověku rozpolcení, které ho nutí hledat bez ustání nová řešení.“²⁷¹ Člověk se snaží najít jakýsi cíl či ideál, který by mu poskytl pocit bezpečí a sebeurčení, je neustále hnán k oddanosti k vyšším cílům. Jde fakticky o určité vztahování se k formám zjevné identity. Někteří nalézají tento potřebný ideál v existenci boha, jiní v politickém vůdci či v dosahování úspěchu. Negativní stránkou možnosti výběru vlastních idolů je přispění k nárůstu destruktivity, nutnosti ovládnutí či závislosti na ostatních. Tyto skutečnosti mají za následek oddálení se vnitřním hodnotám, přírodě a v neposlední řadě i vznik psychických neuróz. Naproti tomu v náboženství podle Fromma dochází k rozvinutí lidských schopností a sil, neboť náboženství je nedílnou součástí lidského života. Důležité je také rozpoznat postoj daného náboženství a vliv, který na člověka má. Jedná se o stejný postup, jaký má psychoanalytik při zjišťování původu neuróz. Fromm nezpochybňuje roli náboženství pro duchovní život člověka, pouze klade otázky po jeho obsahu a jako měřítko jeho hodnoty vnímá dimenzi potenciálního seberozvoje.²⁷²

Těsné spojitosti mezi psychoanalýzou a náboženstvím si jako první všiml Sigmund Freud, který považoval náboženství za „kolektivní dětskou neurózu lidstva“.²⁷³ Problematikou náboženství a psychoanalýzy se velice podrobně zabýval ve své knize *Budoucnost jedné iluze*. Podle Freuda vzniká náboženství

²⁷⁰ FROMM, Erich. *Psychoanalýza a náboženství*, s. 31.

²⁷¹ Tamtéž, s. 33.

²⁷² Tamtéž, s. 36.

²⁷³ Tamtéž, s. 37.

v raném věku, jedná se o pocit bezmocnosti, kdy si člověk neví rady se svými pudy a vztahem k přírodním silám. Předobraz pojetí Boha jakožto svrchované nadosobní moci spatřuje Fromm v dětské recepci otce a jeho roli ochránce a nositele dobra.²⁷⁴ Fromm Freudova tvrzení pojal z opačného úhlu, kdy považuje neurózu jako privátní náboženství. Na neurózu můžeme pohlížet ze dvou různých hledisek. Jednak z pohledu hledání příčin vzniku neurózy nebo z pohledu hledání, co vlastně takovému člověku chybí, respektive, co mu brání žít svobodně, tvořit, myslet a milovat.²⁷⁵ Pokud se člověku nepodaří dosáhnout celistvosti a fáze dospělosti, vždy se objeví nějaká neuróza. „*Jestliže se někomu nepodaří integrovat jeho energii pro své vyšší já, použije ji pro nižší cíle.*“²⁷⁶ C. G. Jung považuje náboženství za stav, kdy se člověka zmocní síla mající svůj zdroj mimo něho samotného. Tato skutečnost se shoduje s křesťanstvím, avšak odporuje charakteristice buddhismu. Jung v důsledku považuje náboženství za jistou formu psychologického jevu.²⁷⁷

Člověk má v dnešním světě rozsáhlou možnost volby v oblasti svého orientačního rámce. Může si zvolit náboženství s vyššími či nižšími duchovními hodnotami nebo si může zvolit cestu vedoucí následně k destruktivitě. Vzhledem k tomu, že zhodnocení všech typů náboženství je podle Fromma velice obšírné. Zaměřuje se na nejdůležitější a jediný rozdíl mezi všemi typy náboženství, a to na rozlišení mezi autoritářským a humanistickým náboženstvím.²⁷⁸

Autoritářské náboženství klade důraz především na lidské uvědomění si skutečnosti, že osud řídí jistá vyšší síla sídlící mimo něj. „*Podstatou autoritářského náboženství je uznání člověka, že jistá vyšší, neviděná moc řídí jeho osud a má právo, aby ji poslouchal, respektoval a uctíval.*“²⁷⁹ Ústředním bodem tohoto typu náboženství je „*podrobení se síle, která člověka přesahuje.*“²⁸⁰ Z této skutečnosti vyplývá fakt, že největším hříchem je

²⁷⁴ FROMM, Erich. *Psychoanalýza a náboženství*, s. 21.

²⁷⁵ Tamtéž, s. 37.

²⁷⁶ Tamtéž, s. 38.

²⁷⁷ Tamtéž, s. 30.

²⁷⁸ Tamtéž, s. 44.

²⁷⁹ Tamtéž, s. 44.

²⁸⁰ Tamtéž, s. 45.

neposlušnost a největší ctností je poslušnost. Lidský jedinec se dobrovolně vzdává své nezávislosti a stává se součástí všemocné ochraňující síly. Svě vnitřní hodnoty a sílu vědomě popírá, stává se bezmocným a zcela podřízeným všemocnému božstvu. To vede k naprostému odcizení svého vnitřního já, ovšem místo pocitu prázdnoty a smutku ze ztráty vlastní integrity, tato víra v Boha vytváří v člověku pocit jistoty a bezpečí, dodává mu radost a pocit štěstí, že může být její organickou součástí. Bůh se tak stává jediným zdrojem lidské energie a vytváří v člověku pocit bezpečí. „*Bůh teď má veškerou lásku, moudrost a spravedlnost – a člověk je o tyto vlastnosti připraven, je prázdný a ubohý. Všechny jeho síly byly projektovány do Boha.*“²⁸¹ Člověku nezbylo vůbec nic, veškerou svoji sílu odevzdal Bohu. Jak může získat svou sílu a vnitřní hodnotu zpět? Jediná cesta vedoucí zpět k sobě samému je pouze skrze Boha. Jen Bůh se může nad člověkem smilovat a darovat mu následně jeho dřívější schopnosti, kterých se dobrovolně vzdal. Takový člověk se považuje za hříšného, neboť se vzdal lásky a moudrosti. Aby dosáhl zpátky všeho, co z něj dělá lidskou bytost, musí přesvědčit Boha o své neschopnosti milovat a být moudrým. Poté přichází privátní separace sakrálního a profánního vnitřního duchovního rozměru.²⁸² V náboženském světě se jedná o člověka hříšného a ve světě profánním se jedná o člověka bez lásky. Právě touto duchovní prázdnotou se člověk snaží své lidství nalézt prostřednictvím vztahu k Bohu.²⁸³

Shodné rysy mají i světská autoritářská náboženství, kde se objevují vůdcové národa, rasy či jiných skupin. Jednotlivec zde také ztrácí svoji nezávislost a integritu. Tento vůdce využívá svoji sílu k manipulaci a k upevnění vlastní moci. Ve většině případů také pro své osobní účely a zisky. Frommovu ideálu byla pochopitelně, z logiky jeho duchovní konstituce, bližší humanistická forma náboženství.

Podstatou humanistického náboženství je člověk. „*Člověk musí rozvíjet své rozumové schopnosti, aby pochopil sám sebe, své vztahy k druhým a své*

²⁸¹ FROMM, Erich. *Psychoanalýza a náboženství*, s. 58.

²⁸² Tamtéž, s. 59.

²⁸³ Tamtéž, s. 59-60.

*postavení ve vesmíru.*²⁸⁴ Humanistický typ náboženství nabádá člověka k rozvoji svých sil, ke schopnosti milovat, k soudržnosti a k prožívání jednoty se světem. Cílem lidského života je dosažení individuace, kdy se člověk pokouší o rozvoj své osobnosti na základě vlastní rozumové a citové zkušenosti, nikoli prostřednictvím poslušnosti vůči jiným autoritám. Uvědomění si hříchu se stává impulzem k osobnímu růstu. Projev radosti z možnosti nápravy vystřídal projevy viny a lítosti. Za nejpřesvědčivější humanistické náboženství Fromm považuje raný buddhismus. Buddha hledal pravdu o lidském životě skrze vlastní rozum. Abychom i my našli pravdu a správný směr našeho života, musíme se osvobodit od všech iracionálních vášní a prostřednictvím lásky a rozumu najít svoji duševní rovnováhu. Víra v humanistické podobě je vírou nejen v sebe sama, ale vírou v celou společnost. Důležitou součástí náboženství je lidský postoj vůči světu, neboť pokud člověk věří v sám sebe, zároveň věří i ostatním. K životním jistotám docházíme prostřednictvím vlastních zkušeností. Podle Fromma jsou v mnoha náboženských proudech zastoupeny oba typy náboženství, jak autoritářské, tak humanistické, které se mezi sebou mohou v různých úrovních navzájem prolínat.²⁸⁵

*„Náboženský člověk vnímá hluboké existenciální dichotomie, které jeho život naplňují být svobodný – a přesto určený, oddělený – a přesto spojený, naplněný poznáním – a přesto naprosto nevědomý.“*²⁸⁶ Dnešní společnost nám nabízí nepřehledné možnosti realizace. Jsme na vysoké technologické úrovni, prakticky si můžeme splnit kterákoli přání. Zde lze nastolit legitimní otázky: Stáváme se ale tím šťastnější? Je tato vyspělá společnost pro nás to nejlepší? Bližší skutečností je zřejmě pohled, že ve společnosti nekonečných možností se dostáváme do bezvýchodného labyrintu, ze kterého neúspěšně hledáme únik a neustále se vzdalujeme humanistickému naplnění našich životů. Možná, že si už konečně zasloužíme plnohodnotný život, jenž nám bude poskytovat lásku, štěstí, duchovní rovnováhu a životní moudrost. Jednu z možností nalezení naděje hledáme právě ve víře k Bohu. Fromm spatřuje motivaci určité části moderní společnosti, která se obrací k náboženství, v jisté utilitárnosti, plynoucí

²⁸⁴ FROMM, Erich. *Psychoanalýza a náboženství*, s. 46.

²⁸⁵ Tamtéž, s. 54.

²⁸⁶ Tamtéž, s. 9.

z důvodů ztráty vnitřního ukotvení v současném světě.²⁸⁷ Fromm diferencuje věřící na základě postoje k Bohu do několika skupin. Lidé, kteří jsou naprosto oddáni Bohu a zasvětili mu celý svůj život. Nalézají ve víře pocit bezpečí, jistotu, lásku a životní podporu. Další skupinou jsou lidé, které přivedla k víře nějaká tragická životní zkušenost. Tito lidé očekávají pomoc, jistotu a pocit bezpečí v mezní situaci, ve které se náhle ocitli. Další skupinu tvoří lidé, kteří z hlediska lidské psychiky mají příznak nervového selhání. Jejich život neprobíhá podle jejich očekávání, a tak hledají únik před nejistotou. *„Jsou to lidé, kteří se snaží najít řešení příklonem k tradičnímu náboženství, neboť se nechali ovlivnit názorem, že je třeba se rozhodnout buď pro náboženství, anebo pro život, v němž nám záleží pouze na uspokojení pudových potřeb a materiálního pohodlí.“*²⁸⁸ Nejdůležitější je uvědomit si fakt, že když se dostaneme do situace, která nám bude připadat bezvýchodná, že existuje mnoho možností výběru, jak je možné si pomoci změnit svůj život na mnohem hodnotnější. Víra je jedna z nejdostupnějších variant promýšlení světa, jak uniknout pocitu bezmoci a chaosu.

²⁸⁷ FROMM, Erich. *Psychoanalýza a náboženství*. Praha 2003, s. 13.

²⁸⁸ Tamtéž, s. 14.

9 NOVÝ ČLOVĚK A NOVÁ SPOLEČNOST PODLE FROMMA

Největší problém stávající lidské existence spatřuje Fromm v naší převážně na konzum se orientující civilizaci, kde převažuje neproduktivní charakterová orientace, která ohrožuje bytí člověka a následně způsobuje jeho odcizení.²⁸⁹ Fromm po celý svůj život toužil po proměně člověka a obnově celé západní společnosti. Představa ideálního člověka a společnosti vychází z Frommem pociťované krize současného světa. Realizace Frommových konceptů humanistické společnosti je možná pouze a jen prostřednictvím vnitřního obratu k hodnotám, jako jsou bytí, sdílení, tvořivost či láska.²⁹⁰

Fromm si uvědomuje absenci produktivního charakteru mezi lidmi. Považuje obnovu lidstva za zcela nezbytnou, musí však výlučně dojít ke změně lidského myšlení a lidského srdce. „*Nová společnost může být skutečněna pouze hlubokou změnou v lidském srdci.*“²⁹¹ Tato skutečnost potvrzuje Frommův neobyčejný zájem o lidské srdce. Nová společnost a nový člověk si bude muset vytvořit nový rámec orientace a objekt oddanosti, ke kterému bude směřovat.²⁹² Jedinec se musí začít orientovat především na modus bytí. Člověk by se měl dobrovolně vzdát všech forem vlastnění a měl by se obrátit k pocitům vlastního já, rozvíjet schopnost lásky a úctu k životu.

Fromm se také pozastavuje nad úzkým propojením společnosti a náboženství, neboť dle něj je náboženská potřeba jednou z nejzákladnějších potřeb lidské existence. Společensko-ekonomická struktura je úzce spjata se strukturou náboženskou a vzájemně se ovlivňuje. „*Může se stát, že lidská energie, vyplývající z náboženské charakterové struktury, začne působit jako dynamit k podmiňování daných společensko-ekonomických podmínek.*“²⁹³

Jak již bylo v předchozí kapitole zmíněno, Fromma naprosto uchvátil buddhismus. Stal se jeho velkým přívržencem. Mezi další významné osobnosti,

²⁸⁹ RECINOVÁ, Irena. *Přínos Ericha Fromma k pochopení duchovní situace současného světa*. [online]. Ústav politologie FF UK, 2005, s. 16. [citováno 10.5. 2013]. Dostupné z WWW: http://clovek.ff.cuni.cz/pdf/recinova_studie_1.pdf

²⁹⁰ FROMM, Erich. *Mít nebo být?*, s. 155.

²⁹¹ Tamtéž, s. 104.

²⁹² Tamtéž, s. 107.

²⁹³ Tamtéž, s. 108.

jež Fromma výrazně ovlivnili, patřili Karel Marx a Sigmund Freud. Zejména v teoriích těchto osobností našel Fromm hlavní rysy pro změnu lidské společnosti a nového člověka. Ve své knize *Mít nebo být?* Popisuje podmínky odpovídající čtyřem „vznešeným pravdám“, které jsou nutné k charakterové změně člověka a společnosti:

- 1) *Trpíme a jsme si toho vědomi.*
- 2) *Poznali jsme příčiny toho špatného stavu.*
- 3) *Poznali jsme, že existují způsoby, jak ho odstranit.*
- 4) *Abychom to mohli učinit, musíme uznat fakt, že si změna vyžádá dodržování určitých norem a změnu současné životní praxe.*²⁹⁴

Na základě stejného principu změny popisuje Karel Marx svoji myšlenku osvobození, kde nabádá člověka, aby se osvobodil od společensko-ekonomických podmínek a stal se svobodnou lidskou bytostí. „*Marxova filosofie, jazykem sekulárním a netheistickým, učinila v tradici prorockého mesianismu nový a radikální kroky vpřed, zaměřila se na plné uskutečnění individualismu.*“²⁹⁵ Freud na základě své psychoanalýzy pomáhá člověku uvědomit si příčiny svého strádání. Fromm tvrdí, že nedostatkem klasické psychoanalýzy je právě pouhé zjištění příčiny trápení. Postrádá nutnost změny životní praxe a nutnost přijmout bolest a riziko související se změnou k nezávislosti. „*Pouhé uvědomění bez praktických důsledků zůstává neúčinné.*“²⁹⁶ Následně se budu podrobněji věnovat Frommovu ideálu člověka.

Fromm nikdy neměl snahu stvořit novou lidskou bytost, pouze apeloval na uvědomění si vlastní vnitřní hodnoty a kladl důraz na lidskou důstojnost, na kterou velmi často zapomínáme. Nový ideál člověka by se měl podle Fromma dobrovolně obrátit z klasického člověka 20. století hnaného závislostí na vlastnění, k produktivnímu charakteru plného prožívání, pocitu totožnosti s vlastním já, k procesu bytí. Frommovi v důsledku nešlo o návrat smyslu

²⁹⁴ FROMM, Erich. *Mít nebo být?*, s. 130.

²⁹⁵ FROMM, Erich. *Obraz člověka u Marxe*, s. 11.

²⁹⁶ FROMM, Erich. *Mít nebo být?*, s. 131.

lidského bytí, ale „spíše o to, aby došlo k jakémusi koperníkovskému obratu, který musíme otázce po smyslu života udělit, je to život sám, kdo klade člověku otázky.“²⁹⁷ Charakter nového člověka je obohacený o aktivní tvořivý život, solidaritu a přítomnost lásky. Stěžejní je schopnost být svobodný, uskutečňovat své vnitřní hodnoty podle svého přesvědčení a svých možností. Je potřeba rozvíjet schopnost milovat a ukázněně respektovat své okolí. Člověk by měl být rezistentní vůči manipulaci autoritami a měl by vyhledávat různé způsoby úniku. „Jen ten, kdo dovede zůstat cizincem vůči zdravému rozumu, věcným nutnostem, veřejnému mínění, může milovat cizí a cizince.“²⁹⁸

Nový člověk musí také změnit svůj postoj vůči vnějšímu světu, musí se dostat se světem do produktivního a organického vztahu. Produktivní vztah k ostatním lidem zahrnuje různé formy tvořivé lásky, jako je péče, odpovědnost, úcta či porozumění. Tyto aspekty lásky zahrnují lásku aktivní, nikoli však vášnivou plnou afektivního jednání. Pro aktivní růst jedince a jeho individuální rozvoj je nezbytná existence produktivních mezilidských vztahů. „Láska k lidstvu se považuje za něco, co v nejlepším případě odpovídá lásce k jednotlivci.“²⁹⁹

Hlavní problém moderní společnosti viděl Fromm ve volbě mezi „robotismem“ a „humanistickým socialismem“. Zde se objevuje evidentní tendence marxistického uchopení problému.³⁰⁰ Fromm kritizuje kapitalistickou společnost a vnímá ji jako „nemocnou“. „Jedná se o duševní chorobu podobnou schizofrenii, při níž nemocný ztrácí kontakt s vnitřní skutečností a jeho myšlení se odděluje od citů.“³⁰¹ Ovšem detailně rozpracovanou strukturu existence nové společnosti nenabízí, pouze uvádí jisté možnosti vedoucí k její realizaci. Spoléhá přitom na ty nejschopnější jedince, kteří si uvědomují současnou krizi a pokusí se prostřednictvím humanistické vědy o člověku obnovit společenský fundament. Je nutné směřovat tento společenský základ k základu pro bytí.

²⁹⁷ RECINOVÁ, Irena. *Přínos Ericha Fromma k pochopení duchovní situace současného světa*[online]. Ústav politologie FF UK, 2005, s. 25. [citováno 10.5. 2013]. Dostupné z WWW:http://clovek.ff.cuni.cz/pdf/recinova_studie_1.pdf

²⁹⁸ FUNK, Rainer. *Erich Fromm*, s. 118.

²⁹⁹ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*, s. 83.

³⁰⁰ DRAPELA, Victor J. *Přehled teorií osobnosti*, s. 64.

³⁰¹ FROMM, Erich. *Psychoanalýza a náboženství*, s. 11.

Nová společnost by se měla postupně odvracet od konzumního života zaměřeného na vlastnění, na společnost orientovanou na bytí a schopnou umožnit prostor pro nezávislost a svobodu. Tato obroda společnosti však vyžaduje též zásadní změny v ekonomickém systému. Nejdůležitější je přesvědčit lidi, aby chtěli ze své vlastní vůle změnit dosavadní životní styl a konzumní návyky.³⁰² Fromm vidí řešení ve vytvoření atraktivnější a zdravější normy spotřeby, k němuž by byla zapotřebí spolupráce ze strany konkrétních vlád. V současnosti výzkumy řešící výše uvedené problémy probíhají po celém světě. Podílí se na nich mnoho odborníků, kteří svá tvrzení opírají o expertízy vědců z nejrůznějších oborů. Ovšem podle Fromma tyto poznatky nejsou dostačující. Dokonalejší výzkum lidské spotřeby bude muset vykonat nová věda o člověku. Analýza spotřeby prostřednictvím nové vědy musí být evidentně mnohem podrobnější. Měla by se důkladněji věnovat kulturnímu a individuálnímu rozvoji člověka. Tato věda by nebyla závazná zákonem, pouze by měla funkci informační směřovanou k diskusi mezi občany a napomáhala by lidem rozpoznat důvody vedoucí k pasivnímu životu. Upozornila by člověka, který se neustále zabývá vlastním konzumem, že svým přístupem ztrácí potřebu kontaktu se sebou samým i s ostatními lidmi. Vlády by se měly finančně podílet na těchto výchovných kampaních. Použily by k tomu veřejné prostředky a určily také přesný účel jejich využití. Fromm se ve své teorii také věnuje problematice výběrové spotřeby. Problém dle něj spočívá ve společenské zahlcenosti množstvím reklam vzájemně si konkurujících značek. Tato situace budí dojem rozsáhlé možnosti výběru zboží. Popravdě člověk moc velkou svobodu v rozhodování nemá, neboť průmysl si diktuje charakter výroby dle svých zisků bez ohledu na zdraví jedince.³⁰³ Dlouhodobě udržitelný model spotřeby založený na humánní podstavě ekonomických vztahů spatřuje Fromm v racionální kontrole vlastníků hospodářských subjektů.³⁰⁴ Pokud budeme chtít vybudovat novou společnost na základě efektivních individuálních hnutí, nemůžeme být nikdy úspěšní, neboť síla velkých koncernů je stále mocná. Vlády by musely vypracovat a prosadit zákony, podle kterých by se tyto mamuté koncerny rozštěpily na menší jednotky, a tudíž by rázem klesla i jejich moc

³⁰² FROMM, Erich. *Mít nebo být?*, s. 136.

³⁰³ Tamtéž, s. 137-138.

³⁰⁴ Tamtéž, s. 138.

a vliv na společnost. Cíle humánnější společnosti nestojící ve vleku spotřeby, lze dosáhnout pouze za předpokladu přímé a aktivně participující role občanské společnosti, pochopitelně však pouze v mantinelech demokratické společnosti.³⁰⁵ Průmyslová demokracie zahrnuje aktivní činnost všech členů organizace, jež se pozitivním způsobem odráží na chodu této organizace. Aktivní činnost zahrnuje maximální informovanost a činorodou účast na zásadních rozhodnutích. Tato rozhodnutí se ve většině případů týkají zdravotních a bezpečnostních opatření. Mohou ale také nabízet možnost aktivní intervence jedinců do fungování organizace, čímž se jejich účast stává aktivnější a oni jsou zpětně více angažováni na chodu organizace, která je chápána i jako organizace společenská. Pro politickou organizaci platí stejná pravidla jako v případě průmyslové demokracie. Na základě spoluúčasti na veřejném rozhodování, pociťuje člověk zlepšení kvality života. Jeho život se najednou stává zajímavějším a obecně podnětější. Celý tento program vytváří pozitivní prostředí pro existenci produktivního bytí.³⁰⁶

Následným opatřením vedoucím k nové společnosti orientované k modu bytí je vznik decentralizace v průmyslu. Jednalo by se o vytvoření několika malých skupin, které by se aktivně podílely na rozhodováních ve společenství. Disponovaly by poradními funkcemi a zákonodárnou mocí v oblasti zdravotnictví, ekonomiky, kultury a politiky. Jednou ze základních podmínek pozitivního společenského posunu je bezpochyby též decentralizace pracovních příležitostí a pochopitelně též státu samotného.³⁰⁷ Pouze tímto způsobem by se mohli lidé aktivně účastnit na chodu dané společnosti, na místo pasivního a bezmocného přihlížení.

V zájmu nového ideálu společnosti bychom měli odstranit další techniky odcizování ve společnosti, ke kterým dozajista patří reklamy typu „*vymývání mozků*“. Tyto druhy reklam se projevují jako hypnotizující forma propagandy, kdy je člověku vnucováno zboží, o které vlastně nemá ani zájem a které mu není k žádnému užitku. To platí například i v případě kampaní politických stran. Podstata této propagandy je v neustálém opakování reklamních hesel, kdy se

³⁰⁵ FROMM, Erich. *Mít nebo být?*, s. 140.

³⁰⁶ Tamtéž, s. 140.

³⁰⁷ FROMM, Erich. *Cesty z nemocné společnosti: sociálně psychoanalytická studie*, s. 329.

s nimi setkáváme v masové míře, například hromadných prostředcích, v televizi, při jízdě autem či v politických projevech.³⁰⁸

Fromm považuje za velkou společenskou tragédií taktéž existenci rozdílů mezi bohatými a chudými, proto vnímá silnou nezbytnost odstranění těchto rozdílů. V nutnosti vyřešení zásadních sociálních disproporcí, spatřuje jedinou možnou záchranu před případnou katastrofou, která by podle něj mohla mít nedozírné následky. V této souvislosti uvádí například pojmy, jako hladomor, epidemie, terorismus či biologické a nukleární zbraně. Nejdůležitější je dle něj pochopit pravý princip vzájemné podpory, péče o druhé a odpovědnost vůči naší budoucí generaci. Pokud se chce naše civilizace vyhnout tragédii, měli bychom přestat myslet pouze na osobní zisky a přestat využívat nejchudší země světa k obohacení, již tak bohatých průmyslových velmocí.³⁰⁹

Dalším krokem ke svobodě je zaručení minimálního ročního příjmu. Fromm zde naráží na skutečnost, která funguje v řadě domácností a firem. Člověk ztrácí svobodu v závislosti na potřebě příjmu. Tato myšlenka vznikla již v křesťanství. „Člověk má nezadatelné právo na život bez ohledu na to, zda svoji povinnost ke společnosti plní či nikoli.“³¹⁰ Takovým zákonem by se bezpochyby viditelně rozšířila osobní svoboda jedince. V běžném životě se setkáváme s případy, kdy týraná manželka zůstává u svého agresivního manžela pouze z ekonomických důvodů, neboť sama by nedokázala uživit své děti. Trendem posledních let je také soužití mladých lidí okolo třiceti let ve společné domácnosti s rodiči z důvodu nedostatku finančních prostředků k pořízení si vlastního bydlení.

Za další zásadní podmínku vzniku humanistické společnosti považuje Fromm vymanění žen z patriarchální nadvlády.³¹¹ Válka mezi pohlavími existuje již mnoho staletí. Například Sigmund Freud věřil v mužskou nadřazenost, kterou se snažil potvrdit ve své teorii, že se ženy cítí bezmocné, protože nemají penis. Této teorii velice důrazně oponovala Karen Horneyová, kdy proti „závistí

³⁰⁸ FROMM, Erich. *Mít nebo být?*, s. 145.

³⁰⁹ Tamtéž, s. 146.

³¹⁰ Tamtéž, s. 146.

³¹¹ Tamtéž, s. 147.

penisu“ staví „závist lůna“. ³¹² Odmítala Freudovo tvrzení o kritickém údobí ve vývoji dívek, když zjistí, že nemají penis. Zavrhla rovněž tvrzení, že mateřství je pouhou kompenzací za nemožnost mít penis. Právě v mateřství vidí Horneyová nadřazenost žen nad muži. ³¹³ Vytvořila teorii psychologie ženy, ve které rozlišuje sociokulturní úlohy mezi pohlavími. Poukazuje zde na pocit méněcennosti žen vůči mužům pramenící z ekonomické a psychické závislosti na mužích. V celé historii jsou ženy považovány za druhořadé občany. Jsou jim odpírána stejná práva a jsou od raného dětství socializovány ve směru percipování „nadřazenosti“ mužů. Na základě tohoto dominantního postavení mužů ve společnosti, také ženy chtějí dokázat svoji sílu, odvahu, úspěch, sexuální svobodu a nezávislost. Dříve byly tyto ženy považovány za maskulinní, avšak v moderní společnosti se tyto rigidní a anachronické názory na sociální role rapidně mění. ³¹⁴

Další nezbytností nově utvářené společnosti, je vytvoření Nejvyšší kulturní rady, která by byla v důsledku pověřena poradenstvím pro vládu, politiky a občany při řešení závažných otázek týkajících se vědění. ³¹⁵ Lidé, kteří by byli členy této rady, by měli patřit podle Fromma mezi špičkové odborníky v intelektuálních a uměleckých sférách. Zásadní součástí dobře fungující demokracie je šíření objektivních informací, tuto funkci by měla zajistit a zaštitit právě výše uvedená Nejvyšší kulturní rada. ³¹⁶ Za poslední podmínku správně fungující společnosti Fromm uvádí rozlišení vědecké aplikace v průmyslu a ve vojenských záležitostech. ³¹⁷

Na základě výše uvedených konceptů vyvstává otázka, zda vůbec existuje reálná možnost společenské změny? Jediná možnost je v přeměně modu vlastnění na modus bytí. Současná společnost si začíná uvědomovat pocity odcizení a odklon od přirozené lidskosti. Člověk si musí stanovit pravé hodnoty vedoucí k opravdovému, vyrovnanému a spokojenému životu. Změna ve společenském cítění, i když nás to bude stát nemalé úsilí, je nevyhnutelná.

³¹² MIKŠÍK, Oldřich. *Psychologické teorie osobnosti*, s. 64.

³¹³ PLHÁKOVÁ, Alena. *Dějiny psychologie*, s. 201.

³¹⁴ MIKŠÍK, Oldřich. *Psychologické teorie osobnosti*, s. 65.

³¹⁵ FROMM, Erich. *Mít nebo být?*, s. 149.

³¹⁶ Tamtéž, s. 150.

³¹⁷ Tamtéž, s. 151.

10 ZÁVĚR

Cílem této práce bylo především vylíčení Frommovy psychoanalytické koncepce, zmapování jejího vzniku a postupného vývoje a následné zjištění, jakým způsobem se její myšlenky odrážejí v současné psychologii a sociologii, zvláště pak v oblasti mezilidských a rodinných vztahů.

Erich Fromm se psychologií zabýval celý život a snažil se, aby se stala prostředkem k rozvoji lidské osobnosti, a ne pouze její vědeckou deskripcí. Ve svých dílech často kladl důraz na destrukční, téměř až patologický vliv moderní společnosti na individuum a na nezbytnost uvědomění si sebe samého a své vnitřní kvality. Klasická psychoanalýza otevřela cestu k bližšímu duševnímu poznání člověka, ale cestu k vnitřní duševní vyrovnanosti, stejně tak jako k harmonickému soužití s moderní společností, podle Fromma ukázat nedokázala. Možné řešení tohoto problému našel Erich Fromm ve sjednocení Freudovy psychoanalýzy s Marxovou sociologií, kdy právě kombinace Freudem zdůrazňované pudovosti s Marxem akcentovaným sociálním determinismem by mohla vézt k celkové (vnitřní i vnější) harmonizaci bytí současného člověka.

Je to právě člověk, kdo je ústředním bodem Frommova psychoanalytického rozboru a jeho role v současném světě. Fromm se snaží prostřednictvím podrobné analýzy poukázat na negativní stránku současné civilizace a zároveň se pokouší nastínit nové možnosti změny. Kritizuje převažující orientaci na modus vlastnění, kdy se člověk slepě žene za mocí, majetkem a popularitou. Za svoji egoistickou lačnost však platí velkou daň, v podobě úzkosti, strachu a pocitu bezmoci. Fromm nám ve svých teoriích vždy nabízí možnost volby. Každý si může zvolit směr, kterým se bude ubírat jeho život. Je pouze na člověku samém, pro jaký způsob života se rozhodne. Ve svých dílech se velice podrobně a srozumitelně zabývá aspekty lidské osobnosti, jako je láska, svoboda či lidská přirozenost. Lásku vnímá jako aktivní sílu a nejzákladnější potřebu lidského života, vidí v ní budoucnost lidstva. Právě láska a umění milovat pomáhá člověku zbavit se nesnesitelného pocitu úzkosti. Fromm považuje akt lásky za jediný možný způsob plného poznání člověka. Svobodu považuje za schopnost volby. Člověk má možnost buď využít již zmíněné mechanismy úniku, které činí život snesitelnějším, ovšem za podmínky vzdání se svého vnitřního hodnotového rozvoje. Lidskou přirozenost považuje

za předmět vědy o člověku, která nemůže však nikdy vycházet z adekvátního zobrazení lidské přirozenosti, neboť tato přirozenost je aktivní a proměnlivá na základě vlivu historického vývoje. Fromm zmiňuje negativní dopady současné civilizace na stále častější výskyt patologických a sociálních poruch lidského charakteru. Pozastavuje se také nad funkcí a vlivy náboženství v současné společnosti. Veškeré tyto aspekty přirozeně vyúsťují ve vizi ideálu nového člověka a nové společnosti.

Zmapování vzniku a postupného vývoje Frommovy psychoanalytické koncepce se odvíjí od vlivů, kterými byl Fromm výrazně motivován. Počátečním vlivem byl bezesporu jeho židovský původ, kde na něj velice silně zapůsobila židovská mystika. Následně byl Fromm ovlivněn zejména Freudovým odhalením vnitřních zákonitostí lidské psychiky a poznatkem, že život je ovládán dvěma vášněmi, láskou a destruktivitou. Největší přínos psychoanalýzy vidí Fromm v odkrytí pravé identity lidského bytí a myšlení, neboť Freud ukázal, že veškeré intencionální chování, ctnosti a myšlení jsou pouhou zástěrkou vnitřní skutečnosti. Fromm vycházel z Freudovy psychoanalýzy, kterou se snažil aplikovat do sociálních vlivů působících na člověka, a to pod posledním jeho vlivem, vlivem marxismu.

Myšlenky jeho koncepcí se odrážejí v psychologii a sociologii tím, že se snaží o jejich propojení. Jakožto představitel humanistické psychoanalýzy se snažil o její syntézu s marxismem. Fromm vnáší do psychologie též sociální vlivy. Na základě této syntézy kritizuje zejména dehumanizující vlivy moderní společnosti. Zdůrazňuje především důležitost uvědomění si sama sebe a své vnitřní hodnoty. Hlavní přínos Frommových myšlenek spočívá podle mého názoru především v oživení zájmu o mezilidské a rodinné vztahy a o pozitivní společenské síly, jako je láska, solidarita a vzájemná sounáležitost.

Hlavní myšlenky a vlivy v celé Frommově psychoanalytické koncepci spočívají ve snaze vyburcovat „*nemocného*“ člověka ke změně současného stavu společnosti, který osobně vnímá jako katastrofální. Fromm apeluje na lidskou obnovu vnitřní morální integrity, která vede k aktivnímu a smysluplnému životu a zejména dává člověku návod, jak lze různá závažná úskalí v životě zvládnout. Každý člověk se někdy dostal do situace, která se pro něj v dané chvíli zdála bezvýchodná. Mohlo se jednat o problémy s láskou

v partnerských vztazích či v manželství, dále o problémy v zaměstnání nebo v dalších sociálních interakcích. Snad právě proto koncipuje Fromm svá díla tak srozumitelnou a čtivou formou, aby oslovily co nejvíce čtenářů. Dále vyzývá člověka k rozvoji lidského potenciálu, jehož vrcholem je život motivovaný kulturními hodnotami a vysokou úrovní osobní kompetence. Frommovy návody na změnu individuální osobnostní struktury a současně i sociální struktury společnosti a také návody na obnovu humanitních a etických hodnot, však mohou pro určitou část veřejnosti v určitých sekvencích vyznít jako idealistické moralistní apely. Naději vnímá Fromm v sebereflexi jedince, jež spočívá ve schopnosti osvobodit se od iluzí svého bytí a rozvinout neopakovatelnou jedinečnost jako skutečné lidské bytosti. Věřící v uskutečnitelnost svých idejí, neboť jak sám uvádí, jde o pouhou změnu lidského srdce, které tvoří jádro lidskosti. Za klíčový lze považovat fakt, že se se změnami musí začít individuálně. Erich Fromm celým svým dílem usiloval o obrodu lidské společnosti a vytvoření ideálu nového člověka. A ani skutečnost, že se celá Frommova koncepce jeví spíše jako idealisticko-utopická, nijak nesnižuje její význam pro současnou společnost. Snad právě Frommova snaha upozornit na nebezpečí spojené s odlidštěním, na materii zaměřeným životem a s ní spojené úsilí o oživení zájmu o lidské vztahy a o hodnoty skutečného lidství, by mohla být tím pravým vodítkem, které by dokázalo navést dnešního člověka na onu cestu vedoucí k plnohodnotnému a spokojenému životu. Podle mého názoru Frommovy myšlenky neztratily časem na svoji aktuálnosti, a proto nám jeho koncepce má stále co nabídnout.

Závěrem této práce je možné konstatovat, že psychoanalytická koncepce Ericha Fromma pomohla oživit zájem o mezilidské vztahy a o pozitivní lidské síly a to nejenom v odborné, ale též v laické komunitě.

„Schopnost objektivního myšlení, myšlení rozumem vede také k umění milovat. V takovém případě se člověk nezaobírá pouze svými potřebami a obavami. Protiváhou objektivitě je víra. Věříme v člověka, věříme v možnosti druhých, věříme v celé lidstvo.“

(Erich Fromm)

11 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ZDROJŮ

Literatura:

ADLER, Alfred. *Smysl života*. Praha : Práh, 1995. ISBN 80-858009-34-6.

BLECHA, Ivan. *Filosofie*. Olomouc : Olomouc, 2004. ISBN 80-7182-147-0.

CAKIRPALOGLU, Panajotis. *Úvod do psychologie osobnosti*. Praha : Granada, 2012. ISBN 978-80-247-4033-1.

CVEKL, Jiří. *Sigmund Freud*. Praha : Orbis, 1967.

ČERMÁK, Ivo. *Lidská agrese a její souvislosti*. Žďár nad Sázavou : Fakta, 1999. ISBN 80-902614-1-8.

DRAPELA, Victor J. *Přehled teorií osobnosti*. Praha : Portál, 1998. ISBN 80-7178-251-3.

FILIPEC, J., CVEKL J., PRŮCHA, M., TONDL, L.: *Člověk a moderní doba*. Praha : Orbis, 1966.

FRANKL, Viktor Emil. *Lékařská péče o duši. Základy logoterapie a existenciální analýzy*. Brno : Cesta, 2006. ISBN 80-7295-085-1.

FRANKL, Viktor Emil. *Vůle ke smyslu*. Brno : Cesta, 2006. ISBN 80-7295-084-3.

FREUD, Sigmund. *O člověku a kultuře*. Praha : Odeon, 1990. ISBN 80-207-0109-5.

FREUD, Sigmund.: *Spisy z let 1904-1905*. Praha : Psychoanalytické nakladatelství, 2003. ISBN 80-86123-16-2.

FREUD, Sigmund. *Vybrané spisy I*. Praha : Avicenum, 1969. ISBN 80-201-0225-6.

FREUD, Sigmund. *Výklad snů*. 2. vyd. Pelhřimov : Nová tiskárna, 1994. ISBN 80-901916-0-6.

FROMM, Erich. *Analytische Sozialpsychologie und Gesellschafts theorie*. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1982. ISBN 3-518-10425-5.

FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity*. Praha : NLN, 1997. ISBN 80-7106-232-4.

FROMM, Erich.: *Budete jako bohové*. Praha : NLN, 1993. ISBN 80-7106-075-5.

FROMM, Erich.: *Cesty z nemocné společnosti: sociálně psychoanalytická studie*. Praha : EARTH SAVE, 2009. ISBN 978-80-86916-10-1.

FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. Praha : Svoboda, 1967.

FROMM, Erich.: *Lidské srdce*. Praha : NJŠ, Simon and Simon Publishers, 1996. ISBN 80-85637-28-6.

FROMM, Erich. *Mít nebo být?* Praha : Naše vojsko, 1992. ISBN 80-206-0181-3.

FROMM, Erich. *Mýtus, sen a rituál*. Praha : Aurora, 1999. ISBN 80-85974-70-3.

FROMM, Erich. *Obraz člověka u Marxe*. Brno : L. Marek, 2004. ISBN 80-86263-53-3.

FROMM, Erich. *Psychoanalýza a náboženství*. Praha : Aurora, 2003. ISBN 80-7299-066-7. 25-078-67.

FROMM, Erich. *Sny a mýty*. Bratislava : Obzor, 1970.

FROMM, Erich. *Strach ze svobody*. Praha : Naše vojsko, 1993. ISBN 80-206-0290-9.

FROMM, Erich. *Umění být*. Praha : Naše vojsko, 1994. ISBN 80-206-0225-9.

FROMM, Erich. *Umění milovat*. Praha : NJŠ, Simon and Simon Publishers, 1996. ISBN 80-85637-26-X.

FROMM, Erich. *Umění naslouchat*. Praha : Aurora, 2000. ISBN 80-85974-85-1.

FROMM, Erich. *The Art of being*. New York : The Continuum Publishing Company, 1992. ISBN 0-8264-0673-4.

FROMM, Erich. *The Sane Society*. New York : Henry Holt and Company, 1990. ISBN 0805014020.

FUNK, Rainer. *Erich Fromm*. Praha : NLN, 1994. ISBN 80-7106-086-0.

HARTL, Pavel. *Psychologický slovník*. Praha : Budka, 1993. ISBN 80-901549-0-5.

HARTL, Pavel. *Stručný psychologický slovník*. Praha : Portál, 2004. ISBN 80-7178-803-1.

HILL, Grahame. *Moderní psychologie*. Praha : Portál, 2004. ISBN 80-7178-641-1.

HORNEYOVÁ, Karen. *Ženská psychologie*. Praha : Triton, 2004. ISBN 80-7254-501-9.

HORNEYOVÁ, Karen. *Neurotická osobnost naší doby*. Praha : Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-219-5.

JUNG, Carl Gustav. *Člověk a duše*. Praha : Academia, 1995. ISBN 80-200-0543-9.

KOLEKTIV AUTORŮ. *Filosofický slovník*. Olomouc : Olomouc, 2002. ISBN 80-7182-064-4.

LEJBIN, Valerij Moisejevič. *Psychoanalýza a filozofie neofreudismu*. Praha : Svoboda 1979.25-073-79.

LINHART, Jiří a kolektiv. *Slovník cizích slov pro nové století*. Litvínov : Dialog, 2004. ISBN 80-85843-61-7.

LORENZ, Konrád. *Takzvané zlo*. Praha : Mladá fronta, 1992. ISBN 80-204-0264-0.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *Ideály humanitní*. Praha : Melantrich, 1990. ISBN: 80-7023-036-3.

MIKŠÍK, Oldřich. *Psychologická charakteristika osobnosti*. Praha : Karolinum, 2003. ISBN 80-246-0240-7.

MIKŠÍK, Oldřich. *Psychologické teorie osobnosti*. Praha : Karolinum, 1999. ISBN 80-7184-926-X.

NAKONEČNÝ, Milan. *Encyklopedie obecné psychologie*. Praha : Academia, 1997. ISBN 80-200-0625-7.

NAKONEČNÝ, Milan. *Moderní psychologie*. Praha : S&M, 1997. ISBN 80-901387-6-4.

NAKONEČNÝ, Milan. *Průvodce dějinami psychologie*. Praha : SPN, 1995. ISBN 80-85937-23.

NAKONEČNÝ, Milan. *Psychologie osobnosti*. Praha : Academia, 1995. ISBN 80-200-0525-0.

NAKONEČNÝ, Milan. *Sociální psychologie*. Praha : Academia, 1999. ISBN 80-200-0690-7.

PLHÁKOVÁ, Alena. *Dějiny Psychologie*. Praha : Granada Publishing, 2006. ISBN 978-80-247-0871-3.

SAYERSOVÁ, Janet. *Matka psychoanalýzy*. Praha : Triton, 1999. ISBN 80-7254-035-1.

STORR, Anthony. *Sigmund Freud*. Praha : Argo, 1996. ISBN 80-85791-93-4.

TURNHEIM, Michael. *Freud und der Rest*. Wien : Turia&Kent, 1993. ISBN 3-85132-041-7.

Internetové zdroje:

FREUD, Sigmund. *Life and Work*. [online]. [citováno 10.5.2013].

Dostupné z WWW: <http://www.freudfile.org/>

RECINOVÁ, Irena. *Přínos Ericha Fromm k pochopení duchovní situace současného světa*. [online]. Ústav politologie FF UK, 2005. [citováno 10.5.2013].

Dostupné z WWW: http://clovek.ff.cuni.cz/pdf/recinova_studie_1.pdf

SUZUKI, Daisetz Teitaro. *Die große Befreiung. Einführung in den Zen-Buddhismus*. [online]. [citováno 9.6.2013]. Dostupné

WWW: <http://www.amazon.de/Die-große-Befreiung-Einführung-Zen-Buddhismus/dp/3502611572>

FREIDENREICH, Harriet. *Frieda Fromm-Reichmann Jewish Women's Archive*. [online]. [citováno 9.6.2013].

Dostupné z WWW: <http://jwa.org/encyclopedia/article/fromm-reichmann-frieda>.

WÖHLER, Friedrich. *Biografia de Friedrich Wöhler* [online]. [citováno 8.6. 2013].

Dostupné z WWW: <http://www.biografiasyvidas.com/biografia/w/wohler.htm>

SIOSTRZONEK, Pavel. *Česká recepce frankfurtské školy. Ohlédnutí za třicátými, šedesátými a sedmdesátými léty 20. století* [online]. Britské listy, 4.2 2005 [citováno 18.6.2013]. Dostupné z WWW: <http://blisty.cz/art/21805.html>

BUDDHISMUS. *Zen Buddhismus* [online]. [citováno 9.6.2013]. Dostupné z WWW: <http://www.buddhismus.cz/zen-buddhismus.html>

12 RESUMÉ

The aim of this thesis is to present the Erich Fromm's psychoanalytic concept and determine the influence of his ideas in the contemporary society.

Erich Pinchas Fromm was dealing with the psychology all his life. He was trying to use psychology as a tool of the development of the human mind and not only its scientific description. In his works, Fromm emphasises a destructive and almost pathological influence of a modern company on human individuality, necessity of self-awareness and self-intrinsic value. The centre of his psychoanalytic analysis is a human being. Fromm tries, through detailed analysis, to show the negative side of the current civilization and also attempts to outline new opportunities of change. He criticizes the prevailing orientation on modus of ownership when a man blindly chases the power, wealth and popularity. The man pays a big toll for his egoistic avarice in the form of anxiety, fear and feeling of helplessness. Fromm in detail focuses on the aspects of human personality, such as love, freedom and human naturalness in his works.

The essence of Fromm's psychoanalysis is the need to arouse people to change the current state of society, which Fromm considers essentially tragic. All the Erich Fromm's work is focused on a resurgence of human society and creation of ideal of a new man. Fromm was persuaded that the revival of society is possible and necessary. The key of this revival is primarily the change of individual mind. Fromm sees hope particularly in the self-reflection of the individual, who is able to free himself from illusions of his being and in the development unrepeatability uniqueness of real human being. The main contribution of Fromm's humanistic social psychology is to help a "sick" human being to restore inner moral values, which leads to an active and meaningful life.

13 PŘÍLOHY

13.1 Představitelé kulturní psychoanalýzy

Erich Fromm (1900 – 1980)

Erich Fromm[online]. [citováno 21.6.2013]. Dostupné na WWW: <<http://www.vety.cz/autori/erich-fromm/>>

Harry Stack Sullivan

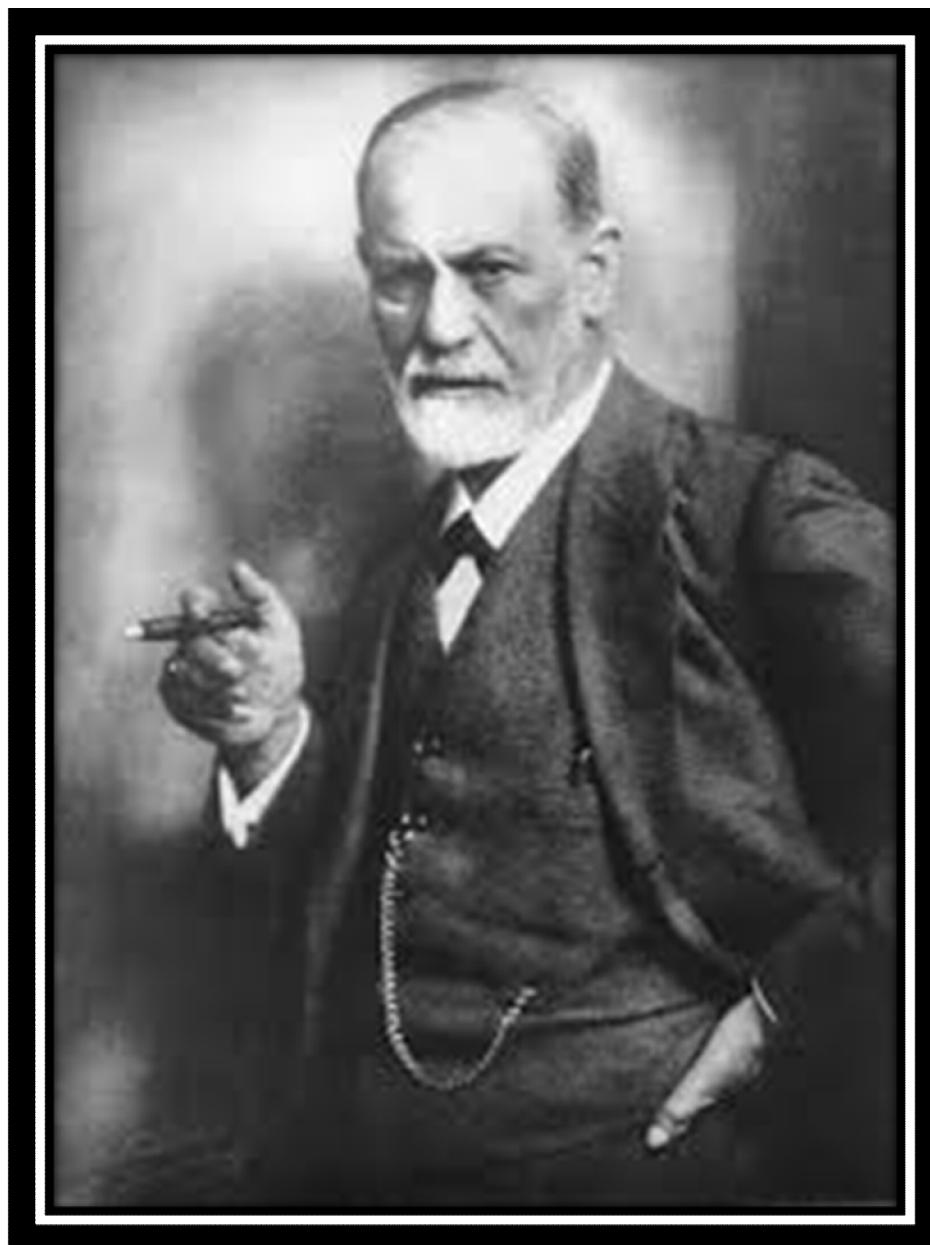
Harry Stack Sullivan[online]. [cit. 21.6.2013]. Dostupné na
WWW:<<http://www.arlingtoncemetery.net/hssullivan.htm>>

Karen Horneyová

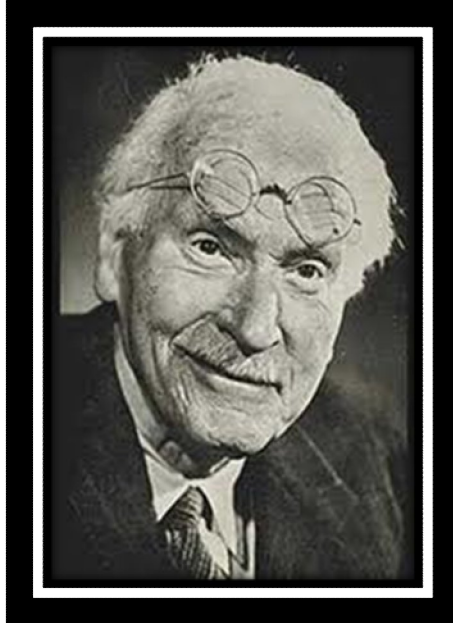
Karen Horneyová[online]. [cit. 21.6. 2013]. Dostupné z
WWW:<http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Karen_Horney_1938.jpg>

13.2 Představitelé psychoanalýzy

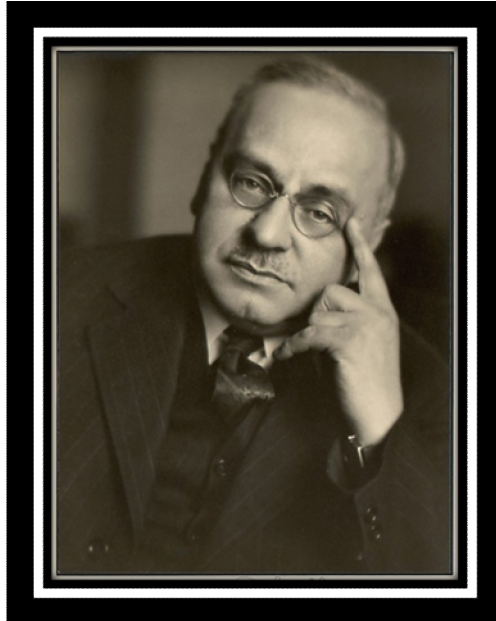
Sigmund Freud (1856-1939)

Sigmund Freud [online]. [cit. 21.6. 2013]. Dostupné z
WWW: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Sigmund_Freud_LIFE.jpg>

Carl Gustav Jung

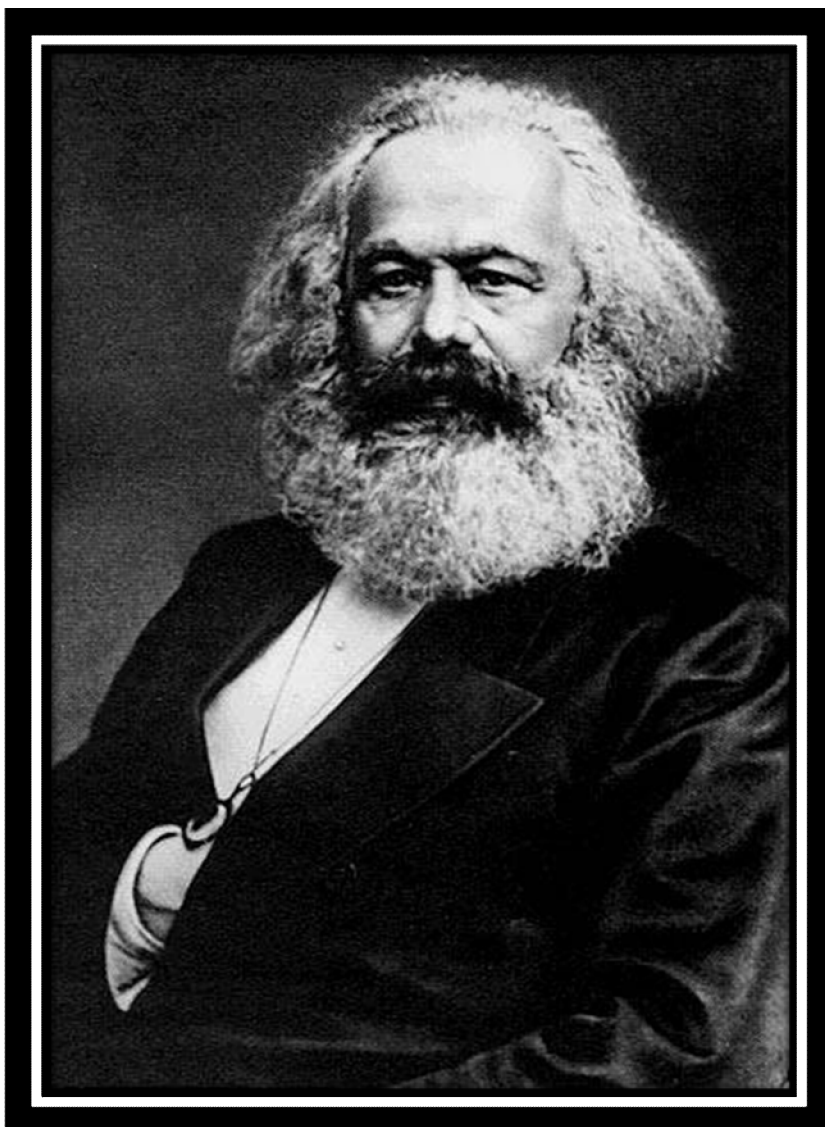
Carl Gustav Jung[online].[cit. 21.6.2013]. Dostupné z WWW:
<<http://thereisonlygod.wordpress.com/tag/carl-gustav-jung/>>

Alfréd Adler

Alfréd Adler[online].[cit. 21.6.2013]. Dostupné z
WWW:<<http://metmuseum.org/collections/search-the-collections/190022477>>

13.3 Představitel dialektického materialismu

Karel Marx (1818-1883)

Karel Marx[online]. [cit. 21.6.2013]. Dostupné na
WWW: <http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Karl_Marx>

13.4 Rozhovory s odborníky

Prof. PhDr. Jan Sokol, Ph.D., CSc.

(český filosof, překladatel filosofických textů, vysokoškolský pedagog a publicista)

1) Myslíte si, že je psychoanalýza jako vědecká teorie již překonána?

Odp.: Psychoanalýza je pozoruhodná terapeutická metoda, která se ale jen omylem pokládala za vědeckou teorii - viz velmi neurčité a proměnné pojmy, nekontrolované zobecňování kazuistik a šíření závěrů do jiných oblastí podle "analogií" atd.

2) Má podle Vás současný stav společnosti vliv na širší výskyt neurotických poruch?

Odp.: Nevím, ale nedivil bych se: společenské poměry a vztahy se mění až příliš prudce.

3) Jaký je podle Vás největší přínos psychoanalytické koncepce Ericha Fromma?

Odp.: Oživil v široké veřejnosti zájem o lidské vztahy a o pozitivní společenské síly (solidarita, láska)

4) Myslíte si, že Frommovy myšlenky mohou nějak ovlivnit moderního člověka?

Odp.: Nevím, asi ano

5) Věříte v uskutečnitelnost Frommovy vize o novém člověku a nové společnosti?

Odp.: V tu asi nevěřil ani Fromm, zato správně podtrhl význam utopii

Téma: Psychoanalytická koncepce Ericha Fromma

Emailové interview s filosofem Prof. PhDr. Janem Sokolem, Ph.D., CSc. Praha
10. 6. 2013

Prof. Erazim Kohák, Ph.D.

(český filosof a publicista)

1) Myslíte si, že je psychoanalýza jako vědecká teorie již překonána?

Odp.: Teorie se přece "nepřekonávají"! Slouží lépe či hůře určitému účelu, dokud je nenahradí jiná teorie, která by stejná data vysvětlovala lépe. Co přesně je ta "psychoanalytická teorie?" (Ona jich totiž byla celá řada.) V čem slouží či již neslouží potřebám mentální léčby? Napadá vás jiný přístup k duševní nemoci, který by sloužil potřebám léčby lépe? Pak teprve můžete posoudit, jestli daná teorie je "překonaná". Pokud vím, psychoanalytické teorie jsou dál široce užívány v lékařské praxi.

2) Má podle Vás současný stav společnosti vliv na širší výskyt neurotických poruch?

Odp.: Zeptejte se psychologů! Zaznamenávají korelaci mezi výskytem určitých duševních chorob a veřejnými událostmi? Obecně: ano, veřejné dění ovlivňuje duševní dispoziční lidí, ale přesnější odpověď byste potřebovala založit na statistice. Trpí třeba od Listopadu více či méně lidí duševními chorobami?

3) Jaký je podle Vás největší přínos psychoanalytické koncepce Ericha Fromma?

Odp.: To zas lépe posoudí lidé, kteří se zabývají psychoanalýzou. Z obecného hlediska bych řekl, že Erich Fromm přispěl svým užíváním humanistických kategorií (např. smyslu) k vyrovnání s determinismem v psychologii, který byl dědictvím Freudova realismu Ubw.

4) Myslíte si, že Frommovy myšlenky mohou nějak ovlivnit moderního člověka?

Odp.: Nepochybuji, že myšlenky mohou ovlivnit lidské jednání. Jak a do jaké míry, to je otázka empirického bádání. Chovají se lidé jinak než třeba před Listopadem?

5) Věříte v uskutečnitelnost Frommovy vize o novém člověku a nové společnosti?

Odp.: Prosím Vás, jak do toho vstupuje, co já "věřím" či "nevěřím"??? Leč budiž: Ta vize není jen Frommova. Je stará jako křesťanství - a jako lidstvo samo. Kdybychom v ní tak či onak nevěřili, neusilovali bychom o lepší společnost. Co myslíte, daří se nám to?

Téma: Psychoanalytická koncepce Ericha Fromma

Emailové interview s filosofem Prof. Erazimem Kohákem, Ph.D., Praha, 11. 6. 2013